

ISSN: 2547-9695
e-ISSN: 2587-0815

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
**Siyasal Bilgiler
Fakültesi Dergisi**
JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS

(Hakemli ve Uluslararası Dergi)

Cilt/Volume: II 2017 No:2

İstanbul 2017

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Address: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Güney Yerleşkesi A Blok 2. Kat,
Dumlupınar Mahallesi D-100 Karayolu, Kadıköy/ İstanbul

Telefon: +90 (216) 280 25 52

Fax: +90 (216) 280 25 55

Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr;

E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi / Journal of Medeniyet Politics (JMP)'te yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne aittir. Dergide yayınlanan makaleler, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz. Bilimsel çalışmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir. Dergide neşredilen makalelerdeki görüş ve düşünceler, yazarların şahsına ait olup, dekanlığımızı ve editörümüzü/alan editörlerimizi sorumlu kılmamaktadır.

Baskı:

Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.

Cihangir Mahallesi, Güvercin Caddesi, No: 3/1,

Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2, 34310 Avcılar/İstanbul

Tel: +90 (212) 412 17 00, Fax: +90 (212) 422 50 10

<http://www.mega.com.tr>

Sertifika No: 12027

KURUCU VE İMTİYAZ SAHİBİ

(Rektör Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK Adına)

Prof. Dr. Ahmet KAVAS

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekan V.

EDİTÖR

Prof. Dr. Ahmet KAVAS

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR (İktisat)

Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (Uluslararası İlişkiler)

Prof. Dr. Hamza ATEŞ (Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi)

Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (Maliye)

Doç. Dr. Adem BALTACI (İşletme)

E-DERGI YÖNETİCİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed TANDOĞAN

EDİTÖR YARDIMCILARI

Arş. Gör. Abdullah Said ARI

Arş. Gör. İbrahim KURAN

Arş. Gör. Ali İhsan KARAMAN

Arş. Gör. Burak LEBLEBİCİOĞLU

Arş. Gör. Fatma Pınar ARSLAN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK

Prof. Dr. Ahmet KAVAS

Prof. Dr. M. Lutfullah KARAMAN

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU

Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU

Prof. Dr. Veli Denizhan KALKAN

Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU

Doç. Dr. Faruk BAL

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed TANDOĞAN

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet KAVAS, (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. M. Lutfullah KARAMAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Hamza ATEŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi), Prof. Dr. Lütfihak ALPKAN (İstanbul Teknik Üniversitesi), Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi), Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi), Prof. Dr. Muhammed HARON (Botsvana Üniversitesi/Pretoria Üniversitesi), Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Doç. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Samir AMGHAR (Strasburg Üniversitesi).

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JMP)
2017, Cilt/Volume: II, No: 2

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), yılda iki kere çıkan uluslararası hakemli akademik bir dergidir ve **ResearchBib (Academic Resource Index)**, **Ulrich's Periodicals Directory** ve **Social Science Research Network (SSRN)** tarafından taranıp indekslenmektedir.

Journal of Medeniyet Politics (JMP) is an international refereed academic journal and has published semi-annually. It has been indexed by **ResearchBib (Academic Resource Index)** **Ulrich's Periodicals Directory** and **Social Science Research Network (SSRN)**.

HAKEM LİSTESİ

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ / UNITED STATES OF AMERICA

Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi)

CEZAYİR / ALGERIA

Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi)

Doç. Dr. Nadia TERCHOUNE (Medea Yahia Faris Üniversitesi)

FRANSA / FRANCE

Dr. Samir AMGHAR (Strasbourg Üniversitesi)

İNGİLTERE / ENGLAND

Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi)

İTALYA / ITALY

Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi)

PORTEKİZ / PORTUGAL

Dr. Bruno Daniel de Brito Serra (Minho Üniversitesi)

TÜRKİYE / TURKEY

Prof. Dr. Âdem APAK (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Berdal ARAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Emel PARLAR (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Neşe ERİM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Hamdi GENÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Harun ÖZTÜRKLER (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Lütüfhak ALPKAN (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhittin ATAMAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR (Celal Bayar Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Tarkan OKTAY (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. V. Denizhan KALKAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Yüksel DEMİRKAYA (Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Ayfer GEDİKLİ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Cevdet KIZIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Çiğdem NAS (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Dursun YENER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Etem Hakan ERGEÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Faruk BAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Giray GÖZGÖR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan KÖSEBALABAN (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Doç. Dr. Hilmi ÜNSAL (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin KAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail ERMAĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Leman ERDAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Levent ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabri AZGÜN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman ELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Erdem TAŞ (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullatif ÇEVİKER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Arafat Salih AYDINER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bilal ÇANKIR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erol MUZIR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih BAYRAM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Mehmet YALÇIN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih YİĞİT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nil DÖNER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülfer VURAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Halil Kürşad ASLAN (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Helin Sarı ERTEM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İdil TUNÇER KILAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Sait TÜRKHAN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Zahit ATÇIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sabri TOPRAK (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOCAOĞLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mertcan TAŞÇIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed TANDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan GÖKSEL (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özer SELÇUK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem YÜCEL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tolga DURSUN (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Mesut Malik YAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

YENİ ZELANDA / NEW ZEALAND

Dr. Nazim TAŞKIN (Massey Üniversitesi)

YUNANİSTAN / GREECE

Dr. Sebahattin ABDURRAHMAN (SOAS, Londra Üniversitesi)

EDİTÖR'DEN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi bünyesinde, 2012-2013 eğitim-öğretim döneminde lisans eğitimine başlayan Siyasal Bilgiler Fakültesi, “iktisat, işletme, maliye, siyaset bilimi ve kamu yönetimi ile uluslararası ilişkiler” bölümlerinden oluşmaktadır ve yeni bir anlayışla akademik çalışmalarına devam etmektedir.

Siyasal Bilgiler Fakültesi, ülkemizde siyasi ve idari kurumların etkinliğini ve verimliliğini artıracak düzeyde donanımlı bireyler yetiştirmek amacıyla kurulmuş bir yüksek eğitim kurumudur. Temel misyonu, çağdaş bilimsel araştırma, uygulama ve öğretim ortamı hazırlamak olan üniversitemizin bu hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunmaktadır.

Yabancı dil eğitimine de önem veren fakültemizde, hazırlık sınıfları mevcut olup, bazı bölümlerimizde tamamen (% 100 oranında) İngilizce eğitim verilmektedir. Yetkin, öncü ve lider nesiller yetiştirmeyi amaçlayan Siyasal Bilgiler Fakültesi mevcut bölümleri vasıtasıyla iktisadi, siyasi ve idari alanlardaki bilimsel bilgiyi, küresel standartlarda aktararak donanımlı ve beceri sahibi öğrenciler yetiştirmek, akademik kadroları vasıtasıyla dünya ölçeğinde bilgi üretimine katkıda bulunmak ve üretilen bilgiyi kamu yararı önceliğinde pratiğe dökmek gibi temel amaçları hedeflemektedir. Hususiyetle fakültemizdeki öğrencilerimize bölgeye yönelik saha çalışmaları yaptırılarak ulusal ve uluslararası etkinliklerle küresel siyasetin daha iyi okunup anlaşılması hedeflenmekte ve bu sayede Türkiye'nin ve dünyanın akademik gücünü bu coğrafyada hissettirmeyi temel misyon edinmektedir.

Fakülte yayınları kapsamında bu amaca uygun olarak disiplinler arası anlayışla kurulan “Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) [Journal of Medeniyet Politics (JMP)]”, elinizdeki Cilt: II, Sayı: 2 ile yayın hayatına başarıyla devam etmektedir. İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nin en genç

dergilerinden biri olan İSMUS, geçmişten aldığı bilgi ve tecrübe birikimiyle dünyada yaşanan gelişmeleri tüm yönleriyle yakalamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda fakültemiz, ulusal ve uluslararası etkinliklerine ise aralıksız devam edecektir.

İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nin entelektüel birikimini, müşahhas çalışmalara dönüştürme gayesiyle İSMUS, iktisat, işletme, maliye, siyaset bilimi ve kamu yönetimi ile uluslararası ilişkiler başta olmak üzere çeşitli disiplinlerin dünyanın farklı bölgeleriyle alakalı yazacakları, yapacakları tüm akademik çalışmaları, tek bir çatı altında toplayarak basılı ve soft olarak yayınlamayı hedeflemektedir. İSMUS, bu düşünceden hareketle 6 dille (Türkçe, İngilizce, Fransızca, Arapça, Almanca ve Rusça) hakemli ve uluslararası bir dergi olarak yayın hayatını sürdürmektedir. Senede iki defa yayınlanan dergimiz, uluslararası indekslerde şimdiden yer almaya başlamış ve bu gayeyle sahasında 'referans dergisi' olma çalışmalarına büyük bir hızla devam etmektedir. Şimdiden 9 farklı ülkeden oluşturduğu uluslararası hakem kadrosuyla hitap ettiği akademik çevreyi genişletmeyi hedeflemektedir.

Siyasal Bilgiler sahasında sözü alan tüm akademisyenleri İSMUS'ta buluşmaya davet ediyoruz.

Saygılarımla.

Prof. Dr. Ahmet KAVAS
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekan V.
İSMUS Dergi Editörü

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(Journal of Medeniyet Politics)

Cilt: II

2017

Sayı: 2

İÇİNDEKİLER

Ahmet KAVAS-Muhammed TANDOĞAN, Fransa'nın Yok Sayılan Kara Tarihinden Bir Kesit: 100. Yılında Unutulmuş Kub Kub Katliamı (15 Kasım 1917)..... 1-21

Faruk BAL, Osmanlı'yı Tanımak: Osmanlı-İspanya İlişkilerinde Yeni Dönem ve "1784 Yılında İstanbul'a Seyahat" Kitabı..... 23-56

Berdal ARAL, Osmanlı Bakış Açısıyla İnsan Hakları..... 57-77

Halim GENÇOĞLU, Güney Afrika'da Irkçılığın Tarihsel Kökenleri.... 79-120

Sümeyye DOĞAN, Osmanlı-Etiyopya İlişkileri Araştırmalarında Birincil Kaynakların Önemi 121-139

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: II

2017

No: 2

CONTENTS

Ahmet KAVAS-Muhammed TANDOĞAN, A Period from ignored shame history of France: The Cut-Cut Massacre, which was forgotten in its 100th Anniversary (November 15, 1917) 1-36

Faruk BAL, Recognizing the Ottoman Empire: The New Era in Ottoman-Spanish Relations and The Book "A Journey to Istanbul in 1784" 23-56

Berdal ARAL, Human Rights as Perceived in the Ottoman Empire..... 57-77

Halim GENÇOĞLU, Historical Roots of The Racial Discrimination in South Africa 79-120

Sümeyye DOĞAN, Importance of Primary Sources in the Research of Ottoman and Ethiopian Relationships..... 121-139

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), II/2 (2017), s. 1-21

FRANSA'NIN YOK SAYILAN KARA TARİHİNDEN BİR KESİT: 100. YILINDA UNUTULMUŞ KUB KUB KATLIAMI (15 KASIM 1917)

Ahmet KAVAS*
Muhammed TANDOĞAN**

Özet

Çad Cumhuriyeti'nin Abeşe şehri ve çevresi, 1909 yılında Fransa tarafından işgal edilmiştir ve sömürge idaresinin ihdas edilmesi sırasında 1917'de yaşanan en önemli olay, halk arasında olduğu kadar resmi kayıtlarda da "Kub Kub Senesi" adıyla bilinen ülke âlimlerinin toplu öldürülmesidir. Afrika'nın sömürge tarihinde benzerine çok az rastlanan bu katliama verilen isim, toplum hafızasında derin ve yıkıcı izler bırakmıştır ki, "Pala Yılı/Senetü'l-Kub Kub" gibi isimlendirmelerle canlılığını halen korumaktadır. Ülke tarihinin en karanlık sayfalarından birini oluşturan ve geçmişin tozlu sayfalarında Fransa'nın tüm sömürgecilik dönemine ibret-âmiz bir şekilde şahitlik eden bu olay, Afrika halkları nezdinde bir haçlı mezalimi olarak da algılanmaktadır. Fransızların siyasi ve askeri operasyonlarına karşılık bölge halklarının işgal ve sömürgeciliğe karşı ortaya koyduğu mücadele, sömürge idaresini kurmak isteyenler nezdinde, Çad havzasında hâkimiyet ve nüfuz tesis etmenin hiç de beklenildiği kadar kolay olmayacağını göstermiştir. Buna rağmen dönemin en güçlü ilim merkezlerinin başında gelen Abeşe'de (Vadây) işgalin ardından uygulanan sömürgeci siyaset kültürel, iktisadi ve nüfus yoğunluğu açısından ülkede büyük bir gerileme yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Acımasızca çok sayıda âlimin öldürüldüğü bu hadisenin, ülke tarihi kadar kıta tarihi için taşıdığı öneme rağmen bugüne kadar sınırlı araştırmalarla geçiştirildiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çad Cumhuriyeti, Vadây, Abeşe, Kub Kub Katliamı, Sömürgecilik, Fransa.

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı, ahkavas@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı, tandoganmuhammed@gmail.com

A PERIOD FROM IGNORED SHAME HISTORY OF FRANCE: THE CUT-CUT MASSACRE, WHICH WAS FORGOTTEN IN ITS 100th ANNIVERSARY (NOVEMBER 15, 1917)

Abstract

The city of Abeche of the Republic of Chad and its surroundings were invaded by France in 1909, and the most important incident that was encountered in 1917 during the establishment of the colonial administration was the massacre of scholars (ulama) of the country, which is known as “the cut-cut year” among the public as well as in official records. The name given to this massacre, which is very rare in Africa’s colonial history, has left deep and devastating impressions in the social memory, such that it still remains its aliveness through appellations, such as “The Year of Machete/The Year of Cut-Cut”. This incident, which constitutes one of the worst pages in the history of the country and witnesses in an exemplary way to the entire period of colonialism of France in dusty pages of the history, is also perceived as a crusader atrocity in the eyes of the people of Africa. The struggle of the people of the region against the invasion and the colonialism in response to political and military operations of the French indicated in the eyes of those, who want to establish their colonial rule, that establishing dominance and influence in the Chad basin would never be as easy as expected. Nevertheless; the colonial policy that was implemented after the invasion in Abeche (Wadai), which was one of the most powerful scientific centers in the period, caused a great regression in the country in terms of culture, economics and population density. Despite the significance of this incident, in which a great number of scholars were brutally murdered, for the continent as well as the history of the country, it has been understood that this incident was glossed over through limited uptil now.

Keywords: The Republic of Chad, Vadai, Abeche, The Cut Cut Massacre, Colonialism, France.

19. yüzyılın sonlarına doğru, bugünkü Çad'ı oluşturan topraklar üzerinde çeşitli güç savaşları yaşanmaktaydı. İngilizlerin bölgedeki ajanları, Kahire merkezli olarak Sudan'ın komşusu konumundaki Vadây ve Bagirmi sultanlıklarını silah zoruyla işgal hazırlığındaydı. Fransızlar ise Şari Nehri'nden aşağıya inen Émile Gentil'in birliklerine Cezayir'den Fourneau-Lamy ile Nijer'den Joalland-Meynier misyonlarıyla destek veriyordu. Buna mukabil Senûsiyye Kardeşliği, 1899'da Tibesti'nin doğusundaki Garû'yu üs edinip burada zaviyesini kurarak müstevlilere karşı direniş sürecini başlattı. Osmanlı Devleti'nin desteğiyle sahadaki görünürlüğünü arttıran Senûsîler, 19. yüzyılın ikinci yarısından beri Trablusgarp hinterlandındaki nüfuz alanlarını genişletti ve bu sayede Büyük Sahra'da açtığı zaviyelerin de gücüyle güneye doğru sarkmayı başararak Avrupa sömürgeciliğine karşı sert bir mukavemet hattı tesis etti. Bu süreçte Çad'daki Tibesti'de, Tibu-Reşâde ve Ayn Galaka merkezli Borku ile Nijer'deki Bilma'da, Tibu-Kavar ve Cezayir'in güneydoğu ucundaki Câne'te kurulan Ezgar Tevârik kazaları, jandarma mehri¹ birlikleri ve müteaddit karakollarla takviye edildi ve bu tedbirler sayesinde Osmanlı Devleti'nin güney bölgeleriyle irtibatı kolaylaştırıldı. Trablusgarp hinterlandı içerisinde yer alan Kânim, Bornu, Kavar, Bilma, Bagirmi, Tibesti (Garû), Bi'ru'l-Alâlî, Ecânika, Borku, Ayn Galaka ve Vadây (Abeşe) başta olmak üzere uç sınır bölgelerini düzenli sûrette genişleten bu yeni idari yapılar, İngiltere'nin yanı sıra Fransa'nın işgal teşebbüslerine karşı ortaya konan siyasi başarının önemli göstergeleriydi.

Bu siyasi ve askeri hamleler yanında bölge halklarının işgal ve sömürgeciliğe karşı ortaya koyduğu mücadele, Fransa'da Büyük Sahra'ya nüfuz etmenin hiç de beklenildiği kadar kolay olmayacağı intibahı uyandırdı. Öyle ki; Senûsîler, Ayn Galaka (Borku) ve Bi'ru'l-Alâlî'ye kadar nüfuz alanlarını genişleterek Vadây ve Bagirmi sultanlıklarının bölgedeki en güçlü müttefiki oldular. Ancak bu çabalar, Fransızların bölgedeki ilerleyişini durduramadı.² Birinci Dünya Savaşı öncesi karmaşık ilişkiler ağı içerisindeki ittifak kurma faaliyetleri ise kısmi de olsa Fransa'yı zor

¹ Mehri (Arapça'da mehriyye, çoğulu: mehârî, mehârâ) ismi, soylu Mehre b. Haydân kabilesine ait dayanıklı koşu atlarına verilmekle birlikte Afrika'da bu asil hayvana nispetle güçlü, dayanıklı, iri cüsseli ve süratli koşan deve cinsi için kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.kisa.link/5B78>

² N. Levtzion, "Çad (Chad)", *The Encyclopaedia of Islam*, C. XII, H. A. R. Gibb vd. (Eds.), (Leiden: E. J. Brill, 1986), 163-167.

durumda bırakıyordu. Bütün bunlara rağmen nihai belirleyici etken, dönemin en büyük sömürge gücü olan İngiltere'nin 1878 Berlin Konferansı'nın izdüşümü olarak imzaladığı 1893 İngiltere-Fransa Dostluk Antlaşması'nın ardından Osmanlı'ya yönelik tutumunu değiştirmesi ve Fransa'yla birlikte hareket etmeyi benimsemesi oldu. Bu süreçte stratejik bir plan üzere hareket eden Fransa, Bahrü'l-Gazel ve Yukarı Nil havzasına bir sefer heyeti göndererek, işgal ettiği Faşoda meselesinde İngilizleri masaya oturmaya zorlamak ve taviz koparmak istiyordu. Zira İngiltere, Mısır'ın güvenliği gerekçesiyle Mısır Sudanı'nı işgal etmeye niyetlendi. Bunun üzerine Fransızlar, İngilizlerin Mısır'ı işgalini uluslararası kamuoyunda mahkûm edebilmek için Yukarı Nil vadisine askeri birliklerini gönderdi. Ancak İngiliz baskısı sonucu Faşoda'dan askeri güçlerini çeken Fransa için bu durum büyük bir hezimet olsa da, bu sürecin bir tezâhürü olarak 21 Mart 1899 tarihli İngiliz-Fransız Mukavelenamesi'yle birlikte Çad Gölü havzası sömürgeciliğin buluşma noktası oldu. Bu süreçle birlikte Dârfûr, İngiliz hâkimiyetinde kalırken; Fransa'ya Çad'ın doğu ve kuzey kısımlarındaki Vadây, Bagirmi ve Kânim ile ahali daha önce tamamen Senûsilere intisap eden Borku, Ennedi ve Tibesti (BET) bırakıldı. Kısacası, dönemin en güçlü kolonyal güçleri İngiltere, Fransa ve Almanya kendi aralarında Nijerya, Kamerun, Çad ve Nijer topraklarını taksim ettiler.

Bu paylaşım ve beraberinde gelen işgal girişimleri sürecinde Fransızların kullandıkları orantısız güce karşı Çadlıların mukavemeti yedi yılı aşkın sürdü ve bu süreçte Fransız Komutan Amédée-François Lamy'nin öldürüldüğü Kuseyri (Kusseri) Savaşı (22 Nisan 1900), her iki tarafın ağır kayıplar verdiği en kanlı tarihi olay oldu. 1900 Eylülünde Fransa Sömürge Valiliği tarafından görevlendirilen Albay Moll ve Dr. Chapopen, Çad Gölü kıyısında Alman müstemlekesi hududuna yakın bir konumda Kuseyri askeri üssünü yeniden tesis ettikten sonra beraberindeki askeri birliklerle Bahrü'l-Gazel üzerinden Kânim'den iki top ve hecin süvari askerleriyle müfrezesini takviye ederek Abeşe'ye hareket etti.³ Bu misyon Nijer'deki Tava bölgesine kadar inerken; Yüzbaşı Sergent Bouthell, profesyonel yüz tüfekli asker ile birlikte işgal ettiği yerleri tek idari çatı altında toplayarak,

³ John Spencer Trimingham, *Islam in West Africa*, (Oxford: Clarendon Press, 1959), 99-101.

Saint Maria blokhavzını⁴ inşa etti.⁵ Kuseyri Savaşı'nda ağır yara alan Râbih b. Fazlullah'ın 1900'de ölümünün⁶ ardından Fransızlar, başkent Dikva'yı (günümüzde Nijerya'nın kuzeydoğusu) işgal edebildi. Ancak oğul Fazlullah, 1909'da babası gibi aynı uğurda ölünceye kadar sömürgecilığe karşı mücadelesini sürdürdü ve 1911'de gerçekleşen Ayn Câlâ Savaşı'yla birlikte mahalli direniş sona erdi.⁷

Fransızların Vadây'ı (Abeşe'yi) 23 Ağustos 1909'da işgal ederek buraya yerleşmeleri üzerine Kabka ve Ennedi'deki nüfuz bölgelerinden çekilen Vadây Hâkimi Dûd Mürre ile Dâr Mesâlit'teki Sultan Tâcuddin ittifak ederek direniş geçtiler. Bu süreçte protektora (himaye) yönetimini kabul etmeyen Maba kabilelerinden Kodoy, Veled Cema, Ebû Şarîb, Kelingen, Mimi ve Havâlis toplulukları kuzeyden Senûsî (İhvân) birlikleri ve doğudan Mesâlitler ile Fûrlar ayaklanarak işgalcilere karşı birlik oldular.⁸ Dûd Mürre azledilerek yerine Fransızların Kongo'da sürgünde gözetim altında tuttukları Asîl lakaplı Muhammed Adoum hâkim (akîd: serasker/ordu kumandanı) olarak tayin edildi.⁹ Ancak Adoum'un göreve gelir gelmez uyguladığı baskılar ve koyduğu yüksek vergiler bölge halkını

⁴ Avrupalı kolonizatörlerin Afrika topraklarını işgal sürecinde mahalli/düşman unsurlar tarafından gelecek saldırıları durdurmak amacıyla yaptıkları küçük istihkâm yapıları, bir nevi beton tabyalara verilen addır.

⁵ Général Reibell, *Carnet de route de la mission saharienne Foureau-Lamy 1898-1900*, (Paris: Librairie Plon, 1934), 216-219.

⁶ Kuseyri Savaşı'nı kaybetmesi üzerine yakalanan ve hemen öldürülen Bilâdüssûdan tarihinin en büyük komutanlarından sayılan Râbih'in kafası gövdesinden ayrıldı. Fransızlar daha önce de Mali-Senegal arasında kendi işgallerine karşı direnen büyük âlim ve mücadele adamı Mamadu Lamine'i 1887 yılında yaptıkları savaşta yaralamışlar ve hemen kafasını kesmişlerdi. Kendileri gibi birer Afrikalı olan ve Senegalli Nişancılar denilen yerli askerin ellerinde sömürgeciliğin karşısında direnen son mücadele adamlarının kafatasları pazar yerlerinde teşhir ettirildi. O dönemde Avrupalılar, Batı Afrikalı Müslümanların kafası gövdesinden ayrılan kimselerin cennete gitmeyeceğine dair bazı inançları olduğunu öğrenmişlerdi. Böylece kendilerine en büyük direniş gösterenleri sadece öldürerek etkisiz kılmakla yetinmemişler aynı zamanda cehenneme de göndermiş oluyorlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Kavas, *Geçmişten Günümüze Afrika*, II. Baskı, (İstanbul: Kitabevi, 2017), 101; Kavas, "Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi Öncesinde Râbih b. Fazlullah'ın Kurduğu Son Bilâdü's-Sudan Devleti ve Fransa'yla Mücadelesi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XX, (İstanbul, 2000): 9-35.

⁷ Ferec el-Kündî, "Mietü âmin alâ ma'reketi Kub Kub el-Mensiyye", *Râbitatü Ulemâi Ehli's-Sünne (el-İstibyân)*, 12 Mayıs, 2017, <http://www.rabtasunna.com/2861-t>.

⁸ Mahamat Adoum Doutoum, *Abéché, 15 novembre 1917, Chronique d'un massacre au coupe-coupe*, Université de N'Djamena, (N'Djamena: Centre Al Mouna, 1997), 2.

⁹ Issa Hassan Khayar, *Tchad: Regards sur les élites ouaddaïennes*, (Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1984), 132.

bezdirdi. Fransızların bölgedeki misyonlarını bertaraf etmek için doğudaki Tama ile güneydoğudaki Bi'r-i Tavîl'de askeri üsler tesis ettiler. Vadây'a Fransızların girdiği ilk günlerde Dûd Mürre, firar etmeyi başardı ancak Mesâlit ile bu bölgenin ulaşım yolları kapalı olduğundan birtakım gaileler yaşadı. Fransızların bölgedeki işgal kuvvetleri iki kısımdan müteşekkil idi. Senegalli hecin süvari birlikleri ile Akîd Asîl'in emri altındaki komutanların idare ettiği birliklerden oluşan Fransız güçleri, Abeşe'nin 100 km güneydoğusundaki Terci¹⁰ mevkiinde ikamet eden Dûd Mürre ve Tâcüddin'in üzerine hücum etmeye hazırlanıyorlardı. Bu esnada içerideki Vadây yardımcı birliklerinden biri, ordugâhtan firar ile yapılan işgal hazırlığından karşı tarafı haberdar etti. Bunun üzerinde Dûd Mürre, Fransızların günlük hareketlerini tahkik etmek üzere Bi'r-i Tavîl taraflarına keşif birliği gönderdi. Buna mukabil Asîl'de Abeşe'nin doğusundaki Tama ile 170 km güneyindeki Seyla'daki Fransız askeri müfrezelerini Terci'ye sevk etti. Bu harekâttan Mesâlitlerin haberdar olduğu bilindiğinden onları şaşırtmak üzere sefer güzergâhını değiştiren Fransız işgal birliği, beklenenden önce bölgeye intikal etti ve şehri yağmaladı. Bu süreçte Asîl, bölge halkının kendisine ve Fransızlara karşı olduğunu öğrendi. Dûd Mürre ve Tâcüddin bu olayı haber alır almaz bölgeye avdetle ilk olarak Fransızları meşgul etmek üzere üzerlerine 100 kişilik süvari birliği yolladı. Kendileri de onları takip ederek diğer taraftan hücumla geçtiler ve 9 Kasım 1910'da gerçekleşen çarpışmada Albay Moll çadırı içinde öldürüldü. Dûd Mürre ve Tâcüddin'in askeri birliklerini, Senûsî İhvânı ile Mesâlit halkı oluşturuyordu. İhvân, silah yapımında ve kullanımında mahirdi. Mesâlitler ise tüfekten ziyade harbe, şankar mankar ve kılıç kullanmakta mahirdiler. Vadâylılar ise hiçbir şey bilmiyorlardı. İki saat süren çarpışmada ilk önce İhvân hücumla geçti ve ardından Mesâlitler, Fransız işgal birliğini muhasara ettiler. Moll'un öldürülmesiyle karşı tarafın savaş düzeni bozuldu. Tâcüddin ise beraberindekilerin ısrarına rağmen çarpışmaya dahil olarak vatani uğrunda can verdi. Bunun üzerine Dûd Mürre ve Mesâlitlerin iştirakiyle iki taraf karşı karşıya geldiler. Dûd Mürre elinden hafif yaralanınca hemen savaş meydanından kenara alınarak muhafaza edildi. Fransızlar, ağır bir yenilgi alarak bir zabıt Senegalli Nişancı ve Vadây yardımcı birliklerinden 100 kişi ile bir top alarak firar ettiler. Tabip vesaire dahil olduğu halde Fransızlardan 16 zabıt ile yaklaşık 400 Senegalli

¹⁰ Günümüzde bu yerleşim yeri, Çad-Sudan sınırına yakın bir mevkide bulunmaktadır.

Nişancı, 600 Vadâyılı ve Asîl'in kudretli emirlerinden Bûselgin ile beraber 8 kişi; Dûd Mürre ile Tâcüddin'in birliklerinden ise 400 kişi kadar zayıt verildi. Fransız birliklerinin firar ederken beraberinde götürdükleri harîç silah ve cephanelerin tamamı Dûd Mürre eline düştü. İhvan mesleğinden olan Tâcüddin'den sonra birader zadesi Bahrüddin, Reis Sultan tayin olundu. Buna rağmen Fransızlar, tekrardan hazırlıklara başladılar. Asîl ise vatanına ettiği ihanetten pişman olmuşsa da bölge halkının genelinin nefretini kazandığından Fransızların safından ayrılamadı. Ancak alınan ağır mağlubiyetin ardından Vadâyılların birçoğu, Fransızların müzakere tekliflerini reddeden Dûd Mürre tarafına geçti ve direniş safları, günden güne artarak güçlendi.¹¹ 12 Ağustos 1911'e kadar yirmi iki çarpışma cereyan etti, düzinelerce köy kül oldu ve 1320'den fazla kişi öldü. Yaşanan bu olayların vehameti karşısında 27 Ekim 1911'de Sultan Dûd Mürre teslim olmak zorunda kaldı.¹²

Askeri Bölge Komutanı Albay Victor-Emmanuel Largeau, Asîl'i görevden aldıktan dört gün sonra, 9 Haziran 1912'de sultanlık makamını ilga ederek bölgeyi yedi idari bölgeye (kantona) bölüp doğrudan yönetim sistemine uygun olarak yeni bir devlet yapılanması kurdu. Buna rağmen bölge halkının Fransız işgaline karşı direnişi sürerken Türklerin Ayn Galaka'yı kazaya dönüştürme girişimleri, Fransızların 27 Kasım 1913'te Senûsi zaviyesini yıkmalarıyla birlikte sonuçsuz kaldı.¹³ Albay Largeau'nun 10 Şubat 1914'te Çad'ın doğusundaki Biltin'e bağlı Arada'ya gelişi ise Borku-Ennedi kampanyasının bölgeye intikalini işaret ediyordu. Haziran-Temmuz 1914'te Kavar'dan (Bilma) sevk edilen takviye birlikler tarafından Tibesti'nin işgal edilmesi üzerine Fransız sömürgeciliği artık tüm bölgelerde hâkim oldu.¹⁴ 1913-14 yıllarında yaşanan kuraklığın neden olduğu kıtlık¹⁵ ise halkın belinin bükülmesine ve tüm işgallere sessiz kalınmasına

¹¹ BOA, *BEO*, 3924/294229, 09/Ş/1329 (3 Ekim 1911).

¹² CAOM, 4(4)D10, Rapport du Chef de Bataillon Hilaire sur la répression de l'insurrection Kodoï (1911).

¹³ Jean-Louis Triaud, "Kawsan: Analyse d'un discours politique (1916-17)", *Les temps du Sabel (hommage à Edmond Bernus)*, ed. Yveline Poncet, (Paris: IRD, 1999), 149-172.

¹⁴ Khayar, *Tchad: Regards sur les élites ouaddaïennes*, 63; Bernard Lanne, "Résistances et mouvements anticoloniaux au Tchad (1914-1940)", *Revue française d'histoire d'outre-mer*, 80/300, (3e Septembre 1993): 425.

¹⁵ Bu tarihlerde yaşanan açlık, insanların göğüslerine vurmuş ve yaşanan salgın hastalıklarla birlikte binlerce insan ölmüştür. Bu nedenle Fransızca kaynaklarda "la famine qui attaque la poitrine/göğse saldıran açlık" olarak ifade edilen bu tabir, yerel halk tarafından yerel Arapça'da "جووع الصدور / جو أم سدور" olarak ifade edilmektedir.

sebebiyet verdi. Öyle ki; bu trajedinin sonucunda nüfusun neredeyse yarısı hayatını kaybetti. Vadây ve Abeşe'de, Fransız Komutan Mayade tarafından -Eylül 1911 ve Temmuz 1914 tarihlerinde- gerçekleştirilen genel nüfus sayımları yaşanan acı tabloyu adeta özetliyordu¹⁶:

Genel Nüfus	Abeşe	Vadây
Eylül 1911	28.000	700.000
Temmuz 1914	5.000-6.000	400.000

Kuseyri Savaşı'nın ardından başlayan işgallerle birlikte Fransız sömürge hükümeti, Çad'ı merkez askeri üssü olarak belirledi ve Çad-Gabon, Kamerun, Kongo ve Orta Afrika birbirine eklenerek, Fransız Ekvator Afrika'sı olarak tanımlandı. Böylece tabii sınırlar ve siyasi bölgesel tanımlamalar ortadan kaldırılarak Fransız kolonileri birbirine bağlandı. İlk aşamada Fransa eliyle bölgedeki tüm ekonomik sistem bozularak bu coğrafyalarda savaştan çok daha fazla ölüme neden olundu. İkinci aşamada bölgenin en büyük geçim kaynakları tarım ve hayvancılık yok edildi. 1902'den itibaren kademeli bir şekilde bölgedeki geleneksel ticaret uygulamalarının tamamı yasaklandı. Bu durumun menfi bir neticesi olarak Vadây ile Borku, Ennedi ve Tibesti halkları büyük kıtlık ve salgın hastalıklara düşer oldular. Nihayetinde Fransızların yıkıcı politikalarını hayata geçirerek, bu bölgelere yerleşme teşebbüsleri karşısında Çad'da hâkim güç konumundaki Müslüman âlimler (ulemâ ve fukahâ=entelijansiya), kolonizatör devlete karşı direniş pozisyonu aldılar. Bu mukavemet karşısında bölge halklarını inandıkları kutsal değerlerden uzaklaştırmak isteyen Fransızlar, bir işgal planı hazırladılar ve İslâm dini ile Arap diline hükmetmenin farklı yollarını aramaya koyuldular. Çad'ın farklı bölgelerindeki tüm âlimleri, ülke yönetiminin nasıl şekilleneceği hakkında bilgi vermek bahanesiyle ardında sahtekârlık¹⁷ ve ihanetin gizlendiği bir

¹⁶ Adoum Doutoum, *Abéché, 15 novembre 1917, Chronique d'un massacre au coupe-coupe*, 2-3.

¹⁷ Keşke tarihten ilham ve ibret alan Kâtip Çelebi'nin (1609-1657) dünya toplumlarına ait bazı tespitlerde bulunduğu *Cihânnümâ* adlı coğrafya eserinde yazdıklarına kulak verilebilseydi: "Her toplumun kendine göre bir özelliği vardır: Polonya'nın köprüsü, Çekoslovakya'nın rahibi, İtalya'nın Tanrı korkusu, Almanya'nın orucu dedikleri gibi Fransa'nın da sözünde durmaması derler." Yavuz Ercan, "Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 2, (Ankara 1991): 100.

davet tertiplelediler. 1917'de Vadây bölgesindeki Abeşe¹⁸ şehrinde yerel halk arasında “Mezbahatü's-Sâtûr” veya “Mezbahatü Kub Kub” olarak bilinen Mezbahatü Rüheybe'de 400 âlim toplandı ancak Çad'ın farklı bölgelerinden gelerek burada toplanan ulema, sabah namazının kılınması esnasında kurulan pusuda soğukkanlılıkla yok edildi.¹⁹ Öldürülenler arasında Çadlı meşhur şâir Abdülhak Abdül Evâlî es-Senûsî et-Tercemî, kardeşleri Ali es-Senûsî ve Behram es-Senûsî'nin²⁰ yanı sıra Faki Azolo, İmam Âdem, Faki Sombo Ciami (Djami) ve Faki Abdurrahman gibi nice velûd âlim yer almaktaydı.²¹ Bu yüzden meşhur tarihçi ve sosyal araştırmacı G. Villiard, bu olayı tahlil ederken şu sözleri söylemeden edemeyecekti: “Büyük bir âlimin ölümü, kusursuz bir kütüphanenin yok olması hükmündedir.” Bu olay, tarihte “Kub Kub (Çad'ın mahalli lehçesinde es-Sâtûr: Satır, Pala) Katliamı” olarak biliniyordu ve sömürgecilğin yok sayılan kanlı tarihine şahit olarak Çad havzasında yaşayan bir âlim dahi bırakılmamış, kafaları satırlarla kesilerek öldürülmüştü. Akabinde Fransa, öldürülen âlimlerin eserlerini ve kütüphanelerindeki el yazmalarını toplayarak yakmış, bazılarını Fransız müzelerine göndermiş, çok az kısmını ise Abeşe'deki mahzenlerde saklayarak sömürge idaresine itaat eden mahalli yöneticilere teslim etmişti. Bununla da yetinmeyen Fransa, Kub Kub'un nice benzerlerini Varya (Mezbahatü Varya, 1917) ile Kânim'de (Mezbahatü Kânim, 1940) de bir insanlık suçu olarak işlemiştir.²² Kub Kub Katliamı'nın²³ hemen ardından İslam'ın yayılmasında, Arap dilinin

¹⁸ Bu şehrin isminin etimolojisi, Ebû Âişe'den türemiştir. Şehir halkının kökeni Benî Helbe kabilesinden gelmektedir.

¹⁹ Mahmûd Şâkir, *Teşâd*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1972), 48-49. Kub Kub senesinde yaşanan olaylarda öldürülenlerin sayısı bazı kaynaklarda daha az verilmektedir. Örneğin bu katliam, Bernard Lanne'ye göre 100; Mahamat Adoum Doutoum'a göre 150 küsur kişi; Khayar'a göre ise onlarca düzinesinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Lanne, “Résistances et mouvements anticoloniaux au Tchad (1914-1940)”, 427; Adoum Doutoum, *Abéché, 15 novembre 1917, Chronique d'un massacre au coupe-coupe*, 6; Khayar, *Tchad: Regards sur les élites ouaddaïennes*, 135-136.

²⁰ Hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ebubekir İdris es-Sâlimî, “Şeyhu Şuarâi Teşâd Abdülhak es-Senûsî”, *ProffG*, Mai 13, 2012, <http://www.proffg.com/?p=223>.

²¹ Mohamed Saleh İbni Oumar, “Centenaire de la triste année des ‘coupe-coupes’ (sanatal coupe-coupe)”, *Le Blog de Mohamed Saleh Ibni Oumar*, Novembre 17, 2017, <http://ibni.over-blog.com/2017/11/centenaire-de-la-triste-annee-des-coupe-coupes-sanatal-coupe-coupe.html>.

²² M. Muhammed Davud, *el-Lüğa*, (Basım yeri yok, 2016), 1240.

²³ İngilizce kaynaklarda “cut-cut massacre”, Fransızca kaynaklarda “massacre au coupe-coupe” olarak telaffuz edilen bu katliamla ilgili Şeyh Abdülhak es-Senûsî'nin yeğeni Şeyh Arumesi Yakub Mahamat'ın yazdığı şiiri incelemek için bkz. Khayar, *Le Refus de l'Ecole*, (Paris: Maisonneuve, 1976), 66.

ve İslam kültürünün bölgede hükümlan olmasında büyük bir role sahip olan Vadây Hâkimi Sultan Dûd Mürre ismiyle meşhur Muhammed Sâlih görevinden el çektirilerek Encemine (veya Fort-Lamy) şehrine götürüldükten sonra öldürülen âlimlerin başları gövdesinden ayrılmış naaşları, Abeşe sınırları içerisinde yer alan vadi konumundaki Ümmü Kâmil'deki bir toplu mezara defnedildiler ve bu şehitlik, günümüzde halen varlığını muhafaza etmektedir.²⁴

Fransız sömürge otoriteleri, Çad'daki Müslüman âlimler aleyhinde işledikleri soykırım ve kitlesel hak ihlallerini inkâr etmekle kalmadılar, sömürge politikalarına muhalefet eden her kim var ise takibata tabi tutmayı ve kovuşturmayı bir görev bildiler. Bu süreçle birlikte Fransa tarafından geliştirilen sistematik ve uzun vadeli bir plan çerçevesinde İslâm diniyle mücadele, Çad'da iki aşamalı olarak devam etti: a) İslâm'a karşı propaganda yasaları uygulamaya konularak varolan sisteme alternatifin Avrupa'nın sunduğu Batılı değerlerde yattığı vurgulandı. b) Gayri meşru mevzuatın ve yozlaşmanın yayılması sağlanarak modernleşme adı altında toplumun tüm katmanlarına sunuldu. Bu sayede Fransa, yerel halkın tüm kültürel ve toplumsal bileşenini, Frankofoni olarak bilinen Fransız kültürüne dahil etmeye çalıştı. Ayrıca Fransız sömürge valisi, Fransız askeri birliklerinde Abeşelileri de asker olarak kullanmaya karar verdi ancak bu uygulama, bölge halkının protesto gösterilerine neden oldu ve en sert tepkiyi veren âlim Yahya Veled Cerma (Yahya Ould Germa) oldu. Buna bir misilleme olarak Fransız sömürge yönetimi, Şeyh Yahya ve taraftarlarının tamamını tutuklayarak hapse attı. Bu süre zarfında Şeyh Yahya'nın amcasının kızı, Akîd Magine'nin eşi Meram²⁵ Koise'ye ait Mürsel adlı esir, Topçu Subayı Guyader'i, 21 Ekim 1917'de Abeşe'deki Moll Meydanı'ndaki "tam-tam"ın bulunduğu mevkide zehirli bir bıçakla öldürdü ve beraberindeki Fransız Çavuş Malfait'yi yaraladı. Başka bir rivayete göre Fransız zabitlerinin asayiş denetimi sırasında bir mescitte sömürge askerlerinin öldürülmesinin câiz olduğuna dair fetva verildiği haberini almaları üzerine bölgeye intikal eden Fransız güçleri ile yerel halk arasında yaşanan bir arbedede bu olay vuku bulmuştu. Bu hadisenin yaşandığı tarihte, daha önce doğu cephesindeki Senegalli Nişancı taburunun başında bulunan Komutan Gérard, sömürge bölge şefi idi ve kabile sınıflarına karşı aşırı merhamet göstermiş ve

²⁴ Adoum Doutoum, *Abéché, 15 novembre 1917, Chronique d'un massacre au coupe-coupe*, 7.

²⁵ Çadlılar arasında "Meram", genelde kraliçeye verilen isimdir.

öncüllerinin izlediği politikayı şiddetle eleştirmişti. Çad havzasındaki kabile reislerinin kontrol altına alınması için “büyük bir psikolojik şok” un yaşatılması gerektiğine inanıyordu.²⁶ Mesâlit misyonundan yeni dönmüş bulunan Fransız komutan, bu olayın ardından Vadây’daki mahalli dini ve siyasi önderlerin yani fakihlerin ve yönetici sınıf kodoyların (Vadây’ın baskın etnik gurubu²⁷) karşı saldırıya geçeceğinden şüphelenerek bu bölgenin Fransız toprağı olduğunu iddia etti.²⁸ Ayrıca misilleme olarak Fransız sömürge valisi, Şeyh Yahya önderliğindeki direnişe katılan tüm tutukluların, Fransız askerinin öldürülmesinde/yaralanmasında kullanılan delici/kesici aletle öldürülmesi emrini veren bir genelge yayınladı.²⁹ 15 Kasım sabahı, 20’si fakih (mahalli dilde faki, marabu) ve kalanının büyük çoğunluğu Bambara kabilesine mensup ileri gelenler ile Piyade Teğmen Bon’un³⁰ Fransız müttefikliği teklifini reddeden Akîd³¹ Mahamat Dokom olmak üzere 100 civarında kişi öldürüldü.³² Vadây entelijansiyası tarafından oldukça planlı bir temizleme operasyonu olarak kabul edilen bu olay, Avrupâda duyulmasın diye bölgeye takviye birlikler sevk edilerek üst düzey güvenlik önlemleri alındı. Akabinde Senûsilerle sıkı bağı olan Mehâmid kabilesi reisi Abûd Şarârâ, soruşturmanın gerçekleştirileceği Abeşe’ye nakli esnasında firar etmeye çalıştığı gerekçesiyle 40 kadar akrabası ve müttefikleriyle birlikte Biltin’de tutuklandı ve savaşa teşebbüs edip iç güvenliği tehdit ettiği öne sürülerek 11 Aralık’ta Varşaka köyü meydanında süngüyle öldürüldü. Teğmen Bailly emriyle “fakihler bölgesi”

²⁶ Jean Hilaire, *Du Congo au Nil – Ouadaï... 5 ans d'arrêt*, (Marseille: Editions de l'ASCG, 1930), 322.

²⁷ Vadây’daki bu etnik grup, yaşadıkları bölgenin çok dağlık olmasından dolayı “Kodok” ve dişlerinin biraz kırmızı olmasından dolayı “Absunûn” olarak da isimlendirilmektedir. Ele aldığımız bu tarihi olay ve bölgeyle ilgili kıymetli bilgileri tarafımızla paylaşan Çad Cumhuriyeti’nden Abeşeli Nassir Mahamat Adoum Doutoum’a ve Dibinçeli Mahamoud Brahim Adoum’a teşekkürü bir borç biliriz.

²⁸ Lanne, “Résistances et mouvements anticoloniaux au Tchad (1914-1940)”, 426-429.

²⁹ Mahmûd Şâkir, *Târibu'l-İslâm -el-Ahdü'l-Osmânî-*, C. 8, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991), 556-557; “Ahdâs Mensiyye fi't-Târihi'l-İslâmî ‘Meznahatü Kub Kub’”, Ağustos 4, 2015, <https://www.facebook.com/peacemanforislam/posts/542461332571778>, Ahmed İsmail, “Abeşe: Hâziratü'l-Fukahâi”, Ağustos 16, 2015, <http://www.islam4africa.net/more.php?catId=15&artId=90>.

³⁰ Bu Fransız subayı, o dönemde Abeşe'deki keskin nişancı birliğini komuta etmekteydi.

³¹ Fransızcası “ağuid” olarak ifade edilen bu kelime, Çad'da konuşulan mahalli Maba dilinde “siyasi ve askeri yönetici” anlamına gelmektedir.

³² “Le Drame de Coupe-Coupe du 15 Novembre 1917 Survenu a Abeche et Biltine”, *Makaila*, 2 Novembre 2015, <http://www.makaila.fr/2015/11/le-drame-de-coupe-coupe-du-15-novembre-1917-survenu-a-abeche-et-biltine.html>.

olarak bilinen Şikku'l-Fakara'nın (شق الفقرة) tüm mukaddemleri (zaviyeleri) arandı. Çavuş Mekan Keyta ve Onbaşı Rosso'nun eliyle bölgedeki tüm âlimlerin hayatına son verildi ve bölgedeki siyasi nüfuz sahibi 20 kişi ise Fransız Ekvator Afrikası'na sürüldü.³³ Sömürge valisine itaatini arz etmesine rağmen Fransızlara güven vermeyen Dar Sila Sultanı Muhammed Bakhit bunlardan biriydi.³⁴ Sahra transit ticaretinin önemli merkezlerinden Abeşe'de gerçekleştirilen bireysel suikastlar, toplum üzerinde şiddetli bir baskı oluşturdu. Bu yüzden bölgenin güneybatı kesiminde muhalefet, yaklaşık 1930'a kadar sürdü. Vadây'ın geri kalan âlimleri, Sudan ve Mısır'a zorunlu olarak göç ettirildi ve İngilizlerle varolan antlaşma nedeniyle Sudan'ın lehine köyler boşaltıldı. Bölgedeki Arapça eğitim ve öğretim, bu süreçten olumsuz yönde etkilendi. Bilhassa dönemin en güçlü ilim merkezlerinden biri olan Abeşe'de kültürel, ekonomik ve demografik açıdan büyük bir gerileme yaşandı.³⁵ Kendisini Robespierre³⁶ olarak gören Gérard, baskıcı politikalarını sürdürerek adeta Abeşelilerin celladı oldu ve Mısırlılar tarafından inşa edilen tarihi Cami-i Kebîr'in yıkılmasının ardından Selâmet, Batha ve Ennedi'de gerçekleştirilen katliamlarla bölgedeki tansiyon ve sömürgecilere karşı yükselen öfkeyi iyice arttırdı.³⁷

6 Mart 1918'deki Landeroin raporuna göre³⁸, Mehâmid kabilesi reisi Abûd başta olmak üzere Abeşe'deki kabile şeyhlerinin ölümleri apaçık birer suikasttı. Askeri hiyerarşinin bölge halkı üzerindeki her türlü baskısına

³³ Fransızların toplumun huzur ve refahı için "tehlikeli" olarak tanımladıkları ve bu bahaneyle sürgüne gönderdikleri ileri gelenler arasında Magine, eski Akid Bire, Melik Kodoy Ömer, eski Akid Kodoy Kacugur, iki meşhur âlim Halil ve Beşir yer almaktaydı. Kraliyet ailesinden Meram Zenâbe (Dûd Mürre'nin kız kardeşi), Meram Rukiye (Dûd Mürre'nin kızı ve Ahmed Facak'ın eşi), Meram Koise, Akid Catne Abdulay ve Akid Reşid Usta Kebîr Encemine'ye gönderildi. Şeyh el-Hâc Necib es-Senûsi, Abdurrahman es-Senûsi, Şeyh Dûde ve çok sayıda yaralı âlim ise Darfûr'a kaçmayı başararak canını zor kurtardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adoum Doutoum, *Abéché, 15 novembre 1917, Chronique d'un massacre au coupe-coupe*, 6-7.

³⁴ Mohamed Saleh İbni Oumar, "Centenaire de la triste année des 'coupe-coupe' (sanatal coupe-coupe)", Novembre 17, 2017, <http://ibni.over-blog.com/2017/11/centenaire-de-la-triste-annee-des-coupe-coupe-sanatal-coupe-coupe.html>.

³⁵ Johanne Favre, "La présence occidentale au Ouaddâi: Éléments pour comprendre la crise tchadienne", *Bulletin n° 4 d'information des adhérents*, (Octobre 2008): 1.

³⁶ Maximilien François Marie Isidore de Robespierre (1758-1794), Fransız Devrimi'nin liderlerinden, Fransız hukukçu ve politikacıdır.

³⁷ CAOM, 4(4)D17, Lettre 84/G du 13 novembre 1918, Ducarre à Gouverneur Général.

³⁸ CAOM, 4(4)D17; Rapport Annuel 1917, Colonel Ducarre à Gouverneur Général, Brazzaville.

rağmen bu kabile reislerinin akıbetiyle ilgili sürdürülen soruşturma dosyası, 1918 yılı boyunca kademeli olarak aydınlatıldı ve çıkan sonuç toplumda büyük bir infiale neden oldu. Zira Abeşe katliamının altında yatan sebepler, sömürge idaresinin iddialarının tam aksini işaret ediyordu. Bu durum karşısında Komutan Gérard, 3 Temmuz 1918'de Fransız Ekvator Afrika'sı Genel Sekreteri ve Sömürge Valisi Estèbe tarafından açığa alındı. Ancak Gérard'ın dosyası hemen kapatılmadı ve askeri mahkeme, soruşturmasını sürdürdü. Anlaşıldığına göre; 1922'de bir soruşturma kurulunun önüne çıktı ve verilen karar neticesinde ordudaki görevinden el çektilirdi.³⁹

Sonuç olarak, Kub Kub senesi özelinde Vadây'da yaşanan vahşi cinayetler, toplum hafızasında derin ve yıkıcı izler bırakmıştır. "Pala Yılı/Senetü'l-Kub Kub/Année des Coupe-Coupes" olarak hafızalarda canlılığını halen korumaktadır.⁴⁰ Öyle ki bu olay, Çad'ın sömürgeleş(tiril)mesi tarihinin en karanlık sayfalarından birini oluşturmaktadır. Her ne sùrette olursa olsun bölgede yaşanan soykırımın ve beraberinde yapılan tahkikatın sonucu Gérard'ın aleyhine çıksa da, tarihin tozlu sayfalarında Fransa'nın -sömürgecilik dönemine ait- kanlı/kara tarihine şâhitlik eden nice acı olay vardır. Öyle ki; Batı'nın işgalleri ve sömürge politikaları, Afrika halkları nezdinde bir haçlı seferi olarak algılanmıştır. Nitekim bugünkü Nijer'de yaşanan Agades Kuşatması'nın⁴¹ (13 Aralık 1916-3 Mart 1917) ardından yaklaşık 100 âlimin tıpkı Abeşe'de olduğu gibi aynı kaderi paylaştığını burada not etmek yerinde olacaktır.⁴² Zira Merkezî Sahrâdaki Tevârik bölgelerinin Fransız sömürge devriyeleri tarafından işgaliyle birlikte bölgedeki tüm yazma eserlerin yağma edildiğini, işgale direnen tüm kabile reislerinin ve halklarının öldürüldüğünü de tarihi bir vâkıa olarak zikretmek gerekmektedir. Araştırılırsa görülecektir ki, Afrika'nın sömürge tarihinde Abeşe, Agades ve Kânim benzeri nice Holokost vari katliamlar yaşanmıştır.

³⁹ Lanne, "Résistances et mouvements anticoloniaux au Tchad (1914-1940)", 427.

⁴⁰ Kavas, *Geçmişten Günümüze Afrika*, 249.

⁴¹ Muhammed Tandoğan, "Afrika'nın Kuzeyini Güneyinden Ayıran Toplum Tevârikleri ve Stratejik Konuları: Osmanlı-Tevârik Münasebetleri", (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015), 265-274.

⁴² Jean-Louis Triaud, "Un épisode oublié de la guerre de Kaosen. La lettre des savants et des notables musulmans d'Agadès au colonel Mourin (4 mars 1917)", *Annales de l'Université de Niamey*, (Niamey, 1978): 263-271.

EK-1:

Abeş'e'deki Mezbahatü Kub Kub Mezarlığı'ndan Bazı Kareler (2013),
Ahmet Kavas Özel Arşivi.

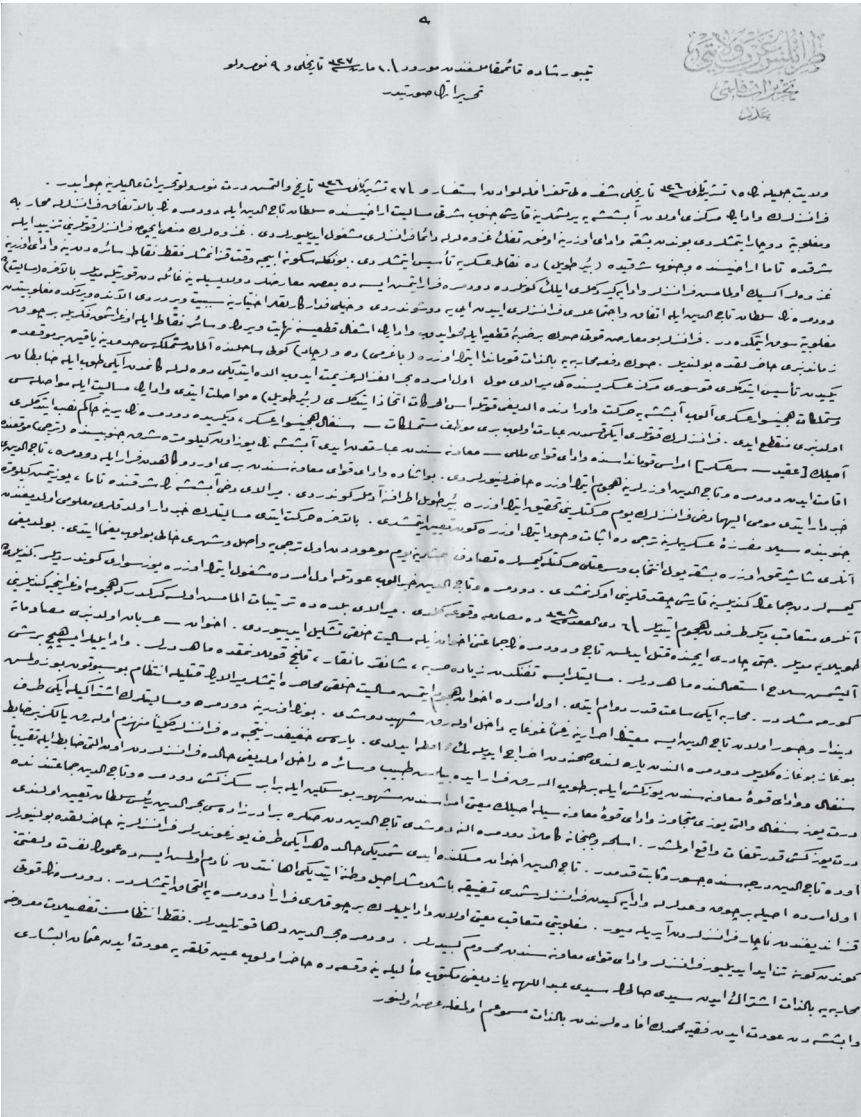

EK-2:

BOA, BEO, 3924/294229, 09/Ş/1329 (3 Ekim 1911).

[Tibu-Reşâde Kaymakamlığı'ndan Fransa'nın Vadây'ın merkezi Abeşe'ye yerleşmesine karşı bölgede gelişen siyasi olaylar ve alınması gereken tedbirlerle dâir Trablusgarb Vilâyeti'ne gönderilen tahrirât gerekür sûretidir.]

Bihî

Tibu-Reşâde Kaymakamlığı'ndan mevrûd 10 Mart sene 327 tarihli ve 9 numaralı tahrîrâtın suretidir.

Vilâyet-i celîlenin 15 Teşrînîsânî sene 327 tarihli şifreli telgrafla livadan istifsâr ve 27 Teşrînîsânî sene 327 tarih ve altmış dört numaralı tahrîrât-ı âlîlerine cevâbtır. Fransızların Vadây'ın merkezi olan Abeşe'ye yerleşmelerine karşı cenûb-i şarkî Mesâlit arazisinde Sultan Tâcüddin ile Dûd Mürre'nin bi'l-ittifâk Fransızlarla muharebe ve mağlûbiyete dûçar etmişlerdi. Bundan başka Vadây üzerine ufak tefek gazvelerle dâimâ Fransızlar meşgul ediliyorlardı. Gazvelerin men'i için Fransız kuvvetlerini tezyîd ile şarkta Tama arazisinde ve cenûb-i şarkîde (Bi'r-i Tavîl)'de nikât-ı askeriye te'sîs etmişlerdi. Bununla sükûna epeyce vakit kazanmışlar fakat nikât-ı sâireden yine Vadây üzerine gazveler eksik olmamış; Fransızlar Vadây'a girdikleri ilk günlerde Dûd Mürre firar etmiş ise de bazı muârizlar dolayısıyla yine gâileden kurtulamadılar. Bi'l-âhire (Mesâlit)'te Dûd Mürre'nin Sultan Tâcüddin ile ittifak ve ictimâları Fransızları iyiden iyiye düşündürdü ve hayli fedâkârlıklar ihtiyârına sebebiyet verdi. El-ân da vermekte; mağlûbiyetten mağlûbiyete sevk etmektedir. Fransızlar bu muâriz kuvveti son bir darbe-i kat'îye ile mahv edip Vadây'ın işgâl-i kat'îsine nihâyet vermek ve sâir nikât ile uğraşmak fikriyle birçok zamandan beri hâzırlıkta bulundular. Son defa muharebeye bizzât kumanda etmek üzere (Bagirmi)'de ve (Çad) Gölü sâhilinde Alman müstemlekesi hududuna yakın bir mevkiide yeniden tesis ettikleri Kusseri merkez-i askerîsindeki Miralay Moll evvelemerde Bahrû'l-Gazel'e azîmet edip elde ettikleri develerle Kânim'den iki top ile zâbitân ve müstemlekât hecin-süvâr askeri alıp Abeşe'ye hareket ve oradan da aldığı kuvvetle üssül-harekât ittihâz ettikleri (Bi'r-i Tavîl)'e muvâsalat etti. Vadây'ın Mesâlit ile muvâsalası evvelden beri munkat' idi. Fransızların kuvvetleri iki kısımdan ibâret olup biri muvazzaf müstemlekât - Sengâl hecin-süvâr asker, diğeri de Dûd Mürre'nin yerine hâkim nasb ettikleri Asîl'in [Akîd - Serasker] ümerâsı kumandasında Vadây kuvâ-yı millî - muâvinesinden ibâret idi. Abeşe'nin yüz on kilometre şark-ı cenûbîsinde (Terci) mevkiinde ikâmet eden Dûd Mürre ve Tâcüddin üzerlerine hücum etmek üzere hazırlanıyorlardı. Bu esnada Vadây kuvâ-yı muâvinesinden biri ordugâhdan firâr ile Dûd Mürre, Tâcüddin'i haberdar etti. Mûmâ ileyhimâ dahî Fransızların yevm-i

hareketlerini tahkik etmek üzere Bi'r-i Tavîl etrafına adamlar gönderdi. Miralay dahi Abeşe'nin şarkında Tama, yüz yetmiş kilometre cenubunda Seyla müfreze-i askeriyelerine Terci'de isbât-ı vücûd etmek üzere gün tayin etmişti. Bi'l-âhire hareket etti. Mesâlitlerin haberdar oldukları ma'lûmu olduğundan onları şaşırtmak üzere başka yol intihâb ve sür'atli hareketle kimselere tesâdüf etmemişler yine yevm-i mev'ûddan evvel Terci'ye vâsıl ve şehri hâlî bulup yağma etti. Bulduğu kimselerden cemâatin kendilerine karşı çıktıklarını öğrenmişti. Dûd Mürre ve Tâcüddin haber alıp avdetle evvelemerde meşgul etmek üzere yüz süvârî gönderdiler. Kendileri de onları müteâkib diğer taraftan hücum ettiler. 6 Zilkâ'de sene 328'de müsâdeme vukua geldi. Miralay beldede tertîbât almamış olsa gerektir ki hücumu uğrayınca kendilerini toplayamadılar. Hatta çadırı içinde katl edilmiş; Tâc ve Dûd Mürre'nin cemâatini ihvân ile Mesâlit halkı teşkil ediyordu. İhvân - urbân evvelden beri müsâdemâta alışmış silâh isti'mâlinde mahirdirler. Mesâlitler ise tüfekten ziyâde harbe, şankar mankar, kılıç kullanmakta mahirdirler. Vadâyılular ise hiçbir şey görmemişlerdir. Muharebe iki saat kadar devam etti. Evvelemerde ihvân hücum etmiş Mesâlit halkı muhâsara etmişler; Miralay'ın katliyle intizâm büsbütün bozulmuş; dindar ve cesur olan Tâcüddin ise maiyyetinin ısrarına rağmen kavgaya dâhil olarak şehîd düştü. Bunun üzerine Dûd Mürre ve Mesâlitlerin iştirakiyle iki taraf boğaz boğaza geldiler. Dûd Mürre elinden yaralandı, sahneden ihrâc edilerek muhâfaza edildi. Yarası hafiftir neticede Fransızlar külliyyen münhezim olarak yalnız bir zâbit Senegâl ve Vadây kuvve-i muâvinesinden yüz kişi ile bir top alarak firar edebilmiş; tabib vesâire dâhil olduğu hâlde Fransızlardan on altı zâbit ile takriben dört yüz Senegâl ve altı yüzü mütecâviz Vadây kuvve-i muâvinesiyle Asîl'in maiyeti ümerasından meşhur Bûselgin ile beraber sekiz kişi Dûd Mürre ve Tâcüddin cemaatinden de dört yüz kişi kadar telefât vâki olmuştur. Esliha ve cebehâne kâmilen Dûd Mürre eline düştü. Tâcüddin'den sonra birader-zâdesi Bahrüddin, Reis Sultan tayin olundu. O da Tâcüddin derecesinde cesur ve sâbit-kademdir. Tâcüddin ihvân mesleğinde idi. Şimdiki hâlde her iki taraf yorgundurlar. Fransızlar yine hâzırlıkta bulunuyorlar. Evvelemerde Asîl'e birçok va'dlerle Vadây'a giden Fransızlar şimdi tazyike başlamışlar. Asîl, vatanına ettiği ihanetten nâdim olmuş ise de umûmun nefret ve lanetini kazandığından nâçâr Fransızlardan ayrılamıyor. Mağlûbiyeti müteâkib maiyeti olan Vadâyıluların birçokları firâren Dûd Mürre'ye iltihâk etmişlerdir. Dûd

Mürre'nin kuvveti günden güne tezâyüd ediliyor. Fransızlar Vadây kuvâ-yı muâvinesinden mahrum gibidirler. Dûd Mürre, Bahrüddin daha kuvvetlidir. Fakat intizamsız tafsîlât-ı marûza muharebeye bizzât iştirâk eden Sidi Salih'in Sidi Abdullah'a yazdığı mektup meâliyle yine vak'ada hâzır olup Ayn Galaka'ya avdet eden Osman el-Beşşârî ve Abeşe'den avdet eden Fakîh Muhammed'in ifâdelerinden bizzât mesmûum olmağla arz olunur.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul, Türkiye

BOA. BEO. 3924/294229, 09/Ş/1329 (3 Ekim 1911).

Centre des archives d’Outre-mer (CAOM), Aix-en-Provence, Fransa

CAOM. 4(4)D10. Rapport du Chef de Bataillon Hilaire sur la répression de l’insurrection Kodoï (1911).

CAOM. 4(4)D17. Rapport Annuel 1917. Colonel Ducarre à Gouverneur Général. Brazzaville.

CAOM. 4(4)D17. Lettre 84/G du 13 novembre 1918. Ducarre à Gouverneur Général.

Kitaplar, Makaleler, Tezler, Ansiklopedi Maddeleri

Davud, M. Muhammed. el-Lüğa. Basım yeri yok, 2016.

Doutoum, Mahamat Adoum. Abéché, 15 novembre 1917, Chronique d’un massacre au coupe-coupe. Université de N’Djamena, N’Djamena: Centre Al Mouna, 1997.

Ercan, Yavuz. “Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi’nin Fransa Sefaretnamesi.” AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM). S. 2, Ankara 1991: 73-125.

Favre, Johanne. “La présence occidentale au Ouaddaï: Eléments pour comprendre la crise tchadienne.” Bulletin n° 4 d’information des adhérents. Octobre 2008: 1-2.

Hilaire, Jean. Du Congo au Nil - Ouadaï... 5 ans d’arrêt. Marseille: Editions de l’ASCG, 1930.

Kavas, Ahmet. “Afrika’nın Sömürgeleştirilmesi Öncesinde Rabih b. Fazlullah’ın Kurduğu Son Bilâdü’s-Sudan Devleti ve Fransa’yla Mücadelesi.” Osmanlı Araştırmaları. S. XX. İstanbul 2000: 9-35.

Kavas, Ahmet. Geçmişten Günümüze Afrika. II. Baskı. İstanbul: Kitabevi, 2017.

Khayar, Issa Hassan. Le Refus de l’Ecole. Paris: Maisonneuve, 1976.

- Khayar, Issa Hassan. Tchad: Regards sur les élites ouaddaïennes. Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1984.
- Lanne, Bernard. “Résistances et mouvements anticoloniaux au Tchad (1914-1940).” *Revue française d’histoire d’outre-mer*. 80/300. 3e Septembre 1993: 425-442.
- Levtzion, Nehemia. “Čad (Chad).” *The Encyclopaedia of Islam*. C. XII, H. A. R. Gibb vd. (Eds.), Leiden: E. J. Brill, 1986, 163-167.
- Reibell, Général. *Carnet de route de la mission saharienne Foureau-Lamy 1898-1900*. Paris: Librairie Plon, 1934.
- Şâkir, Mahmûd. *Târihu’l-İslâm -el-Ahdü’l-Osmânî-*. C. 8. Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1991.
- Şâkir, Mahmûd. *Teşâd*, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1972.
- Tandoğan, Muhammed. “Afrika’nın Kuzeyini Güneyinden Ayıran Toplum Tevârikler ve Stratejik Konuları: Osmanlı-Tevârik Münasebetleri”. *Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi*, 2015.
- Triaud, Jean-Louis. “Un épisode oublié de la guerre de Kaosen. La lettre des savants et des notables musulmans d’Agadès au colonel Mourin (4 mars 1917).” *Annales de l’Université de Niamey*. Niamey, 1978: 263-271.
- Triaud, Jean-Louis. “Kawsan: Analyse d’un discours politique (1916-17).” *Les temps du Sahel (hommage à Edmond Bernus)*. ed. Yveline Poncet. Paris: IRD, 1999, 149-172.
- Trimingham, John Spencer. *Islam in West Africa*. Oxford: Clarendon Press, 1959.

İnternet Kaynakları

- “Ahdâs Mensiyye fi’t-Târihi’l-İslâmî ‘Mezbahatü Kub Kub’.” Ağustos 4, 2015. <https://www.facebook.com/peacemanforislam/posts/542461332571778>.
- “Le Drame de Coupe-Coupe du 15 Novembre 1917 Survenu a Abeche et Biltine.” Makaila. Novembre 2, 2015. <http://www.makaila.fr/2015/11/le-drame-de-coupe-coupe-du-15-novembre-1917-survenu-a-abeche-et-biltine.html>.

el-Kündî, Ferec. “Mietü âmin alâ ma'reketi Kub Kub el-Mensiyye.” Râbitatü Ulemâi Ehli's-Sünne (el-İstibyân). Mayıs 12, 2017. <http://www.rabtasunna.com/2861-t>.

es-Sâlimî, Ebubekir İdris. “Şeyhu Şuarâi Teşâd Abdülhak es-Senûsî.” ProffG. Mai 13, 2012, <http://www.proffg.com/?p=223>.

İbni Oumar, Mohamed Saleh. “Centenaire de la triste année des ‘coupe-coupes’ (sanatal coupe-coupe).” Le Blog de Mohamed Saleh Ibni Oumar. Novembre 17, 2017. <http://ibni.over-blog.com/2017/11/centenaire-de-la-triste-annee-des-coupe-coupes-sanatal-coupe-coupe.html>.

İsmail, Ahmed. “Abeşşe: Hâzıratü'l-Fukahâi.” Ağustos 16, 2015. <http://www.islam4africa.net/more.php?catId=15&artId=90>.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), II/2 (2017), s. 23-56

OSMANLI'YI TANIMAK: OSMANLI-İSPANYA İLİŞKİLERİNDE YENİ DÖNEM VE "1784 YILINDA İSTANBUL'A SEYAHAT" KİTABI*

Faruk Bal**

Özet

Batı Avrupa'da ortaya çıkan siyasi ve iktisadi gelişmelere ilave uluslararası alanda ortaya çıkan gelişmelerin etkisiyle XVIII. yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı ve İspanya devletleri arasında yakınlaşma başladı. XVIII. yüzyılın başında İspanya'da hanedanın el değiştirmesinin bu yakınlaşmada önemli bir yeri vardır. Tahtın yeni varisleri Osmanlı Devletiyle antlaşma yapmaya istekliydiler. Osmanlı Devletiyle varılacak bir antlaşma neticesinde İspanya, doğrudan ticaretin faydalarından yararlanmakla kalmayacak Kuzey Afrika kıyılarından ticarî aktivitelerine ve kıyılarına karşı gerçekleşen saldırılardan korunacaktı. Antlaşma, İspanya'nın İslam dünyası ile ekonomik ilişkilerini geliştirecekti. Uzun uğraşlar sonucu 1782 yılında İspanya ve Osmanlı devletleri arasında bir barış ve ticaret antlaşması imzalandı. Barış antlaşmasının ardından her iki tarafın birbirlerini tanıma çabaları başladı. Antlaşma sonrası ortaya çıkan ilk eserler İstanbul'a giden İspanyol görevliler tarafından kaleme alındı. Bu eserlerden biri Gabriel de Aristizábal'ın 1784 yılında İstanbul'a yaptığı seferde ortaya çıktı. José Moreno bu yolculukta Osmanlı Devleti hakkında rapor yazmakla görevlendirilmişti. Böylece "1784 Yılında İstanbul'a Seyahat" başlıklı çalışma kaleme alındı. Eser, III. Carlos'un ve onun Başnazırı Floridablanca'nın Akdeniz politikalarıyla yakından bağlantılıdır. *1784 Yılında İstanbul'a Seyahat* kitabında yer alan iki ara açıklama bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Uluslararası alanda değişen siyasî ve iktisadî koşullar nedeniyle iki imparatorluğun birbirlerine yakınlaşma istekleri, birbirlerinden beklentileri ve barış süreciyle ortaya çıkan yeni dönemin Osmanlı-İspanya ilişkilerinde ne gibi sonuçlar doğurduğu konunun sınırları içerisinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-İspanya ilişkileri, Osmanlı-İspanya Barış Antlaşması, Osmanlı-İspanya Ticaret Anlaşması, İstanbul'a seyahat, İspanya, Osmanlı ekonomisi, İstanbul.

* Bu çalışmanın ilk hali 30 Eylül-05 Ekim 2013 tarihleri arasında İspanya'nın Madrid Şehrinde Alcalá de Henares Üniversitesinde gerçekleştirilen 13th International Congress of Ottoman Economic and Social History (ICOSEH)'de sunulmuştur.

** Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, faruk.bal@medeniyet.edu.tr

RECOGNIZING THE OTTOMAN EMPIRE: THE NEW ERA IN OTTOMAN-SPANISH RELATIONS AND THE BOOK "A JOURNEY TO ISTANBUL IN 1784"

Abstract

From the beginning of the 18th century, a rapprochement between the Ottoman and Spanish empires emerged. In the rupture of the old competition at the beginning of that century, the new developments in the global arena played an important role. It is not possible to think this process independent of the political and economic developments of then in the world and in the Western Europe in particular. Both parties had to accord with the change in international arena. With the dynastic change in the early 18th century in Spain and Bourbons' inheriting the crown, brought new tendencies in foreign policies. The new owners of the throne searched for the ways to strike a deal with the Islamic World in general and Ottoman Empire in particular. Among the primary objectives of the Bourbon dynasty was the strengthening of the administrative and economic structure of the state besides establishing an economic structure which is not dependent on the silver coming from the colonies in the New World. In order to enhance the trade and to lessen the dependency of the economy to American silver to develop friendship with Ottoman Empire and the Islamic World as well as decreasing the influence of pirates alongside the Mediterranean coasts of the country were crucial. Concluding an agreement with the Ottoman Empire would not only provide Spain to enjoy the benefits of direct trade but also get protected from the attacks to its coastal regions and trade activities in the Northern Africa. This agreement would develop the economic relations with the Islamic World and bring revival to local and global markets thanks to the safe trading that it would promote. Wish of Spanish to conclude an agreement with the Ottoman Empire came into existence during the rule of Carlos III. Carlos III, who achieved a trade agreement with the Ottomans when he was the king of Naples, also wanted to make a deal when he acceded to the throne of Spain between the Ottomans and the Spanish. Following huge efforts, the initiative became successful and a trade agreement was signed in 1782 between Spanish and Ottoman states. When the agreement put an end to the conflict/competition, both sides came up with a chance to recognize and understand each other. The information transferred through ambassadors, spies, captives and via indirect means replaced by the information quoted by officers, travelers and independent authors who regularly traveled to the Ottoman territories. The first books following the agreement were written by the Spanish officers in charge who traveled to Istanbul. The style and the target of the works were closely related with the political and economic policies of the time. The first of these books emerged in the first journey of Gabriel de Aristizábal to Istanbul in 1784 which came after the agreement. José Moreno had been assigned to write a report about the Ottoman state during this journey. So, the work titled "A Journey to Istanbul in 1784" was completed. The book is quite related with the Mediterranean policies of Carlos III and his Prime Minister Floridablanca. Therefore, the subject of this study is how the Ottoman State was defined by the Spanish with respect to the content of the book "A Journey to Istanbul in 1784". The desire of the two empires to become closer to each other due to the changing political and economic conditions in the global arena, their collateral expectations and the results of the new era for the Ottoman-Spanish relationships are also going to be treated in this study, respectively.

Keywords: Ottoman-Spanish relations, Ottoman-Spanish peace agreement, Ottoman-Spanish trade agreement, Journey to Istanbul, Spain, Ottoman economy, Istanbul.

GİRİŞ

Osmanlı-İspanya ilişkileri her zaman dikkat çekici bir konu olmuştur. Bu iki devlet, uzun süre Akdeniz’de hakimiyet mücadelesi verdi. İspanyollar, İberya Yarımadası üzerinde birlik sağlayıp, bir dünya gücü olma yoluna girdiklerinde uluslararası ticaret yollarını kontrol edebilmek amacıyla öncelikle Doğu Akdeniz’e yöneldiler. Osmanlılar ise Batı’ya doğru ilerleme çabası içerisindeydiler. Böylece her iki devlet XVI. yy.da karşı karşıya gelerek birbirleriyle çetin bir mücadele içerisine girdiler. XVII. yy.da arada düşmanlık devam etmesine rağmen, doğrudan çatışmalar yaşanmadı. XVIII. yy.da ise İspanyolların, Osmanlı Devleti ile barış yapma çabalarını görüyoruz. Yüzyılın sonlarında artık barış yapılacak ve iki devlet arasındaki düşmanlık son bulacaktır.

Bu makalede Osmanlı-İspanya barışının ardından, Sultan’a hediyeler sunmak üzere İstanbul’a giden İspanyol filosunda bulunan, ilk seferi ve neticelerini yazmakla resmi olarak görevlendirilen Joseph Moreno’nun “1784 Yılında İstanbul’a Seyahat” adlı eserinin içerisinde yer alan iki ara açıklama incelenecektir. Joseph Moreno’nun “1784 Yılında İstanbul’a Seyahat” adlı kitabı, üzerinde dikkatle durulması gereken önemli bir eserdir. Özellikle XVIII. yy.da İspanyolların, Osmanlıya ve Osmanlı yönetimine resmi bakışını ve İstanbul’a giden heyetin gözlemlerini yansıtması açısından derinlemesine incelenmeyi hak etmektedir. Eserin tamamının değerlendirilmesini bir başka çalışmanın konusu olmak üzere bırakarak, burada kitapta yer alan iki açıklama bölümünü ele alacağız. Bu iki bölümün önemi, İspanyolların Osmanlı Devleti ile Barış ve Ticaret Anlaşması yapmalarındaki amaçlarını ve beklentilerini açıklaması açısından özel öneme sahiptir. Aslında bu iki açıklama resmi makamlara sunulmuş bir rapor niteliğindedir. Bu açıklamalar sayesinde dönemin Batı’da hakim olan iktisadi düşüncesi, Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devleti ile ticareti, Osmanlı Devleti’nin Avrupa’ya ihracatı, Osmanlı limanları, Osmanlı’nın ihracatı ve ithalatı, İspanya’nın Osmanlı Devleti ile ticarete diğer Batılı ülkelerle rekabet edebilmesi için neler yapması gerektiği gibi pek çok konuda malumat ediniyoruz.

Kitapta yer alan iki açıklamanın incelenmesi öncesinde Osmanlı-İspanya Barış ve Ticaret Antlaşmasının gerçekleşme süreci ve Antlaşma sonrasında İstanbul’a yapılan seyahat hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra ara açıklamaların incelenmesine geçilecektir. Son olarak ise

antlaşmanın her iki tarafın da beklentilerine ne derece karşılık verdiği üzerinde durulacaktır. Bu son kısımda, 2011 yılında tamamlanmış olduğum doktora tezimin Osmanlı-İspanya Barış ve Ticaret Antlaşmasının değerlendirildiği bölümünden yararlanarak oradaki bilgileri özetlemek suretiyle buraya aktardığımı belirtmek isterim.

OSMANLI-İSPANYA BARIŞ VE TİCARET ANTLAŞMASI

1782 yılı Osmanlı-İspanya ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bu tarihe kadar her iki ülke arasında devam eden düşmanlık yerini dostluğa bıraktı. 1782 Osmanlı-İspanya Barış ve Ticaret Antlaşması uluslararası alanda ortaya çıkan değişimlerin sonucu yeni koşullar altında iki tarafında farklı beklentileri neticesinde gerçekleşti. XVI. yy.ın ikinci yarısından itibaren kurulan ve yaklaşık yüz eli yılı (1492-1648) aşkın bir süre devam eden İspanya-Portekiz Atlantik sistemi ve Kıta üzerindeki İspanyol hâkimiyeti devreye Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi güçlerin girmesiyle çökmüştü. 1492 yılında İspanya ve Portekiz arasında imzalanan Tordesillas Antlaşması, Capo de Verde adalarının 370 fersah (yaklaşık 1550 km) batısından geçen bir paralel doğrultusunda dünyayı ikiye bölmekte ve paralelin batısını İspanya'ya doğusunu Portekiz'e bırakmaktaydı. Papalık bildirgeleriyle de desteklenen bu anlaşma okyanuslarda İspanya ve Portekiz hâkimiyetini tanıyordu. Antlaşmaya dayanarak İspanya uzun yıllar boyu Yeni Dünya'nın ve orayla yapılacak ticaretin tek sahibi oldu. Başta Yeni Dünya'nın altını ve gümüşü olmak üzere tüm mallar önce Sevilla'la gelmekte, oradan İspanya içlerine ve diğer ülkelere gitmekteydi. Fakat İngiltere ve Hollanda'nın bir güç olarak ortaya çıkmasıyla Atlantik ve Amerika üzerindeki İspanyol hâkimiyeti sarsılmaya başlamış ve aynı zamanda bunun hukuki dayanağı diğer ülkeler tarafından sorgulanır olmuştur. Westphalia Barışı (1648) Habsburgların eski gücünün kalmadığını gösterirken Pirene Antlaşmasıyla Avrupa'da Habsburgların üstünlüğünün sona erdiği ortaya çıkıyordu (Kennedy, 1991). Böylece İspanya'nın sömürgeleriyle olan ticareti XVII. yy.ın ikinci yarısından itibaren giderek zorlaşmaya ve maliyetli olmaya başladı. İspanya sömürgelerindeki varlığını devam ettirebilmek ve Atlantik ticaretini sürdürebilmek için giderek daha fazla maliyete katlanmak zorunda kalıyordu.

Öte yandan XVIII. yy.ın başında İspanyol tahtında veraset değişimi söz konusu oldu. Tahtın eski sahipleri olan Habsburglar, hanedanı

Fransız Borbonlara bırakmak zorunda kaldılar. Hanedanın yeni sahipleri Borbonlar, iktidara gelince ülkede siyasi ve iktisadi alanda reform yapma yoluna gittiler. Onların hedefleri içerisinde ülkeyi Amerikan gümüşüne dayanan ekonomik yapıdan kurtararak üretim ve ticarete dayalı yeni bir yapıya kavuşturmak vardı. İşte bu noktada Doğu Akdeniz'e yönelmek ve bu bölgelerle ticareti geliştirmek önem arz etmekteydi. Akdeniz ticaretini geliştirmenin tek yolu ise Türklerle yapılacak olan barıştan geçmekteydi. Bu barışın İspanya'ya katkısı çok yönlüydü. İlk olarak Akdeniz'de ticari filolarının güvenliğini garanti altına almış olacaktı. Zira kıyılarına ve filolarına karşı korsan faaliyetlerini yürüten Tunus ve Cezayir gibi bölgelerle anlaşma yapılabilmesi için öncelikle Osmanlı Devletiyle anlaşmaya varması gerekiyordu. İspanya, Osmanlı Devletiyle ve ardından Cezayir ve Tunus gibi Kuzey Afrika eyaletleriyle yapacağı anlaşma neticesinde Akdeniz'de güven içerisinde deniz seferlerini yapma ve Akdeniz ticaretine katılma olanağını elde edecekti. Anlaşmanın diğer avantajı doğrudan, aracısız olarak ürünlerini Osmanlıya satabilmek ve oradan ihtiyaç duyduğu malları aracısız olarak satın alabilmektir. Bir başka önemli nokta Karadeniz ticaretine katılmak, Rusya ve Romanya gibi devletlerle ticaret yapabilmektir. Böylece o bölgelerin sunduğu hammaddeleri aracısız olarak ülkesine getirme olanağına kavuşacaktı. Son olarak İspanya'nın bu barışla Filipinlerden yaptığı ticaretinin kolaylaşacağını, Süveyş Limanını ve Halep-Basra yolunu kullanmakla senenin büyük bir bölümünde burayla ticaretini devam ettirme olanağına kavuşacağını ifade etmek gerekir. Jose Moreno, "1784 Yılında İstanbul'a Seyahat" adlı kitabının giriş bölümünde İspanya'nın Osmanlı Devleti ile barış yapmasının gerekçesini şu cümlelerle açıklıyor:

Böylece İspanya'nın ticaretini geliştirmek için Türklerle olan engel ve kayıp vermektense daha çok korku salarak Doğu limanlarına yapacağımız ticari seferlerin sayısını azaltan korsanların zararı ortadan kaldırıldı. Türkiye'nin kapılarının açılmasıyla Rusya ve Polonya ile ticaretin geliştirilmesi ve tüm Akdeniz'de güvenliğin sağlanması gerçekleştirildi (Moreno, 1790).

XVIII. yüzyılda İspanya'da ekonomi politikası olarak merkantilizmin etkisi devam ediyordu. İspanyol Devleti, sanayi yatırımlarını geliştirmek suretiyle üretimi arttırmak, Yarımadadan ve Amerika kıtasındaki sömürgelerden elde edilen ürünleri diğer bölgelere doğrudan satmak ve

ihtiyaç duyduğu mamulleri aracısız almak suretiyle idari ve ekonomik yapının güçlendirilmesine, sadece kolonilerden gelen Amerikan gümüşüne dayanmayan bir ekonomik yapı kurulmasına çalışılıyordu. Ekonominin yeniden inşası için önemli bir hal alan doğu ticaretini geliştirebilmek için Akdeniz'de güvenliğin sağlanması ve ticari filolara karşı gerçekleşecek korsan saldırılarından korunmak gerekiyordu. Bölgede korsanlık faaliyetlerini, Cezayir, Tunus gibi Osmanlı'nın Kuzey Afrika eyaletlerine yerleşmiş olan Müslüman denizciler gerçekleştiriyordu (Epalza, 1982). Güç kullanarak korsanlık faaliyetlerinden korunmanın zor ve maliyetli oluşu antlaşma yapmayı gerekli kılıyordu. Diğer Avrupa devletleri de Osmanlı ile antlaşma yapmak suretiyle Garp ocakları üzerindeki Osmanlı nüfuzundan yararlanıyorlardı (Tabakoğlu, 2010). Osmanlı Devleti'yle varılacak bir antlaşma neticesinde İspanya, doğrudan ticaretin faydalarından yararlanmakla kalmayacak, aynı zamanda Kuzey Afrika kıyılarından, ticarî aktivitelere ve kıyılarına karşı gerçekleşen saldırılarından korunacaktı (Tabakoğlu, 2007). Antlaşmanın, başta Osmanlı Devleti olmak üzere Müslüman dünya ile ekonomik ilişkileri geliştirmesi ve ticaretin güvenli bir şekilde yapılmasının sağlanmasıyla, iç ve dış pazarları canlandırması bekleniyordu.

Osmanlı Devleti bu dönemde önemli bir aşamadan geçiyordu. Devlet, XVIII. yy.ın başlarında bazı başarısız savaflara girip toprak kaybettiği anlaşmalar yapsa da yüzyılın ortasında bu kayıplarını telafi etmişti. Pasarofça Anlaşması (12 Temmuz 1718) ile Almanlara bırakılan Belgrat, Semendire, Böğürdelen (Czabacz), Adakale gibi yerler Belgrat Anlaşmasıyla (18 Eylül 1739) geri alındı. Aynı anlaşma ile Azak Ruslardan geri alındı (Öztuna, 1998). Doğu'da İran'la, 1723'ten 1746'ya kadar devam eden savaflar, Osmanlı Devleti'nin başarısızlığıyla sonuçlanmasa da bir başarı da getirmedi. Yüzyılın ilk yarısı Osmanlı Devleti için özellikle de ekonomisi için olumsuzluklar getirdi denilemez. Hatta savafların sona ermesiyle 1768 Rus savaflına kadar devam eden uzun barış yıllarında devlet mali olarak istikrarlı bir dönem gördü. Osmanlı Devleti için yeni bir dönemin başlangıcı olacak olaylar yüzyılın ikinci yarısında başladı. 1768 yılında başlayan Osmanlı-Rus Harbi 1774 yılına kadar sürdü. Ruslar, 1771'de Kırım, Boğdan ve Eflak'ı işgal ettiler (Öztuna, 1998). Bu tarihten sonra Ruslar büyük başarılar elde edemedi ancak Osmanlı'nın da Ruslara karşı koyacak gücü tükenmişti. 21 Temmuz 1774 tarihinde Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası olacak Küçük Kaynarca Anlaşması yapıldı.

Anlaşma ile Karadeniz ilk defa yabancı bir devlete açıldı. Rus ticaret gemilerine Karadeniz ve Akdeniz’de ticaret hakkı tanındı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti Ruslara savaş tazminatı vermeyi kabul etti. Uzun süre devam eden bu savaş devleti mali açıdan sarstı. Küçük Kaynarca Anlaşmasının siyasi ve askeri aleyhte hükümlerine ilave olarak getirdiği savaş tazminatı ödeme yükümlülüğü maliyeyi daha da zora soktu. Devlet’in Rusya’ya üç yılda ödemeyi taahhüt ettiği 7,5 milyon guruş, bütçe gelirlerinin takriben yarısına denk gelmekteydi (Cezar, 1986). Bu süreçte Osmanlı Devleti savaştan kesinlikle kaçınmakla birlikte yeni bir savaşın kapıda olduğunun da farkındaydı. Nitekim beklenen savaş 1787 yılında başladı, 1792 yılında sona erecek olan savaş Avusturya’nın da Rusların yanında savaşa dahil olmasıyla iki cephede sürdü. Bu süreçte Osmanlılar İspanya ile antlaşma yapmaya çok istekli değillerdi. Fakat barış istekleri reddedilen İspanya’nın da Avusturya ve Rusya ile ittifak kurma ihtimali (Cevdet, C. 2, 1977) devletin aleyhine olacağından İspanya ile anlaşmaya yapılmasına karar verildi. Böylece iki ülke arasında, Napoli’nin yaptığı koşullarla bir antlaşma imzalanması kabul edildi. 14 Eylül 1782/7 Şevval 1196 tarihinde, beş maddelik bir tarafsızlık antlaşmasıyla birlikte, buna ilave olarak bir mukaddime, yirmi bir madde ve bir hatimeden oluşan ticaret antlaşması yapıldı. Antlaşmanın padişah tarafından onaylanması ve İspanya’ya gönderilmesi 23 Nisan 1783/20 Cemaziyülevvel 1197 tarihinde gerçekleşmiştir (Uzunçarşılı, C. 4/2, 1983).

İSTANBUL’A SEYAHAT

Anlaşmanın imzalanmasının ardından III. Carlos, her iki ülke arasında dostluğu pekiştirecek ve İspanyol elçisiyle birlikte Sultan’a sunulacak hediyeleri taşıyacak bir filoyu İstanbul’a göndermeye karar verdi. Tuğamiral Gabriel de Aristizabal’ın komutasında *Triunfante*, *San Pascual* ve *İnfante* gemilerinden oluşan bir filo kuruldu. Filo 24 Nisan 1784 tarihinde Cartagena’dan İstanbul’a doğru hareket etti. Bu filoya daha sonra 4 Mayıs’ta, Menorca’da *Clotilde* dahil oldu. Filo, 10 Eylül tarihinde İstanbul’a ulaştı. 43 gün süreyle İstanbul’da kalan filo görevini tamamladıktan sonra İspanya’ya doğru yola çıktı ve 31 Mayıs 1785 tarihinde Cartagena’ya ulaştı. 10 Eylül’de İstanbul’a gelen İspanyol heyeti Padişah tarafından hemen kabul edilmedi. Aristizabal ve ekibi İstanbul’da kaldıkları süre içerisinde burada bulunan yabancı elçilerle karşılıklı ziyaretler gerçekleştirdiler.

İspanyol filusunun İstanbul'a gelişi ve Aristizabal'ın Padişah'la görüşme isteği dönemin vak'anüvisi Vâsıf Ahmed Efendi tarafından tarihinde aktarılmaktadır. Vâsıf Ahmed Efendi aynı zamanda İspanya'ya gönderilen ilk elçi olmuştur. Vâsıf Efendi, hediye gemileriyle İstanbul'a gelen İspanyol komutanın padişahla görüşme isteğinin resmi olarak Babiâli'de gerçekleşmesinin, Devlet'in kuralları gereği mümkün olmaması nedeniyle gayri resmi bir görüşme tertip edildiğini ifade ediyor. Sadrazam'ın Fransa elçisiyle görüşmesi olması dolayısıyla, İspanyol komutandan, Fransız elçisinden birkaç saat önce Kağıthane'ye gelmesi isteniyor. Böylece tesadüf kabilinden bir görüşme ayarlanıyor (Vâsıf, 1978). Vâsıf Efendi, burada talim yapan Osmanlı topçularının sürat ve hedeflerine isabetli atışlar yaptıklarını, daha sonra İspanyol komutanın isteğiyle İspanyol topçularını da marifetlerini sergilediğini fakat başarısız olmaları nedeniyle pişmanlıkla geri döndüklerinden bahseder (Vâsıf, 1978). Moreno da bu ilk görüşmeyi anlatmakta, orada büyük gösterilerin yapıldığını ve kendisinin Sadrazam ile bir saat baş başa görüşüğünü zikretmektedir (Moreno, 1790).

7 Ekim'de Aristizabal ve İspanyol Büyükelçisi, Padişah tarafından kabul edildi. Diğer yabancı elçilere uygulanan kurallara göre karşılanan heyet, Padişah'a İspanya'dan getirdikleri ve İstanbul'dan aldıkları hediyeleri takdim ettiler. Jose Moreno eserinde başta Padişah olmak üzere kimlere ne hediyeler verildiğini ayrıntılı olarak aktarmaktadır. Vâsıf Efendi tarihinde, İspanyol elçisinin nâmesini ve beraberindeki hediyeleri teslim etmek üzere 4 Ekim'de Saray'a geldiğini yazıyor. Hediyelerin bir kısmını zikretmekle birlikte detaylı olarak kimlere ne hediyeler verildiğinden bahsetmiyor. Vâsıf Efendi burada özellikle serbest bırakılan 60 Cezayirli esir ve bunlara Padişah tarafından bin beş yüz, Darüssaade Ağası tarafından bin ve Babiâli tarafından da bin guruş verilerek onurlandırıldıklarından bahsediyor (Vâsıf, 1978).

İspanyol Elçisinin görüşmesi her iki tarafın dostluğunu pekiştirdi. İki devlet de kapılarını karşılıklı ticaret için birbirlerine açtılar. Misyonunu tamamlayan heyet 24 Ekim'de İstanbul'dan demir alarak İspanya'ya doğru yola çıktı. Osmanlı-İspanya Barış Anlaşmasının bir ürünü olarak "*Haçlı seferlerinden bu yana ilk defa*" (Moreno, 1790) İspanyol gemileri bu sulara gelebilme imkânına kavuşmuş oluyordu.

“1784’TE İSTANBUL’A SEYAHAT” KİTABI

İstanbul’a yapılan bu ilk seferi ve neticelerini yazmakla resmi olarak görevlendirilen kişi Joseph Moreno olmuştur. Moreno’nun “1784 Yılında İstanbul’a Seyahat” adıyla hazırladığı bu kitap seyahatten 6 yıl sonra 1790 yılında yayınlanmıştır. Moreno kitabını, kendisini bu işle görevlendiren ve Osmanlı-İspanya barışında önemli rolü olan dönemin İspanya Başnazırı Floridablanca’ya atfetmiştir.

Joseph Moreno’nun kitabı üç bölüm ve iki ekten oluşmaktadır. Birinci bölümde Aristizabal’ın elçi olarak görevlendirilmesinden başlayarak İstanbul’a geliş yolculuğu, Saray tarafından kabulü beklerken geçen hadiseler ve başta Sultan olmak üzere Osmanlı yöneticilerine sunulan hediyeler anlatılmaktadır. İkinci bölümde Türklerin kökeni, kısa tarihleri, gelenekleri, Türk toplumunda kadının yeri, dini gelenekler, hukuk sistemi, İstanbul’un tarihi ve hâlihazırdaki durumu anlatılmakta; saray, hazine, vergiler, ordu ve donanma konusunda bilgiler verilmektedir. Bu bölüm aynı zamanda Avrupa devletlerinin Osmanlı ile ilişkilerinden bahsediyor. Son bölüm ise dönüş yolculuğunu anlatmaktadır. Eklerden birincisinde Moreno, İstanbul’a gidiş ve geliş yolculuklarını detaylandırmakta, diğesinde ise Kıbrıs ve Suriye kıyılarına 1788 yılında gerçekleştirilen başka bir seyahati anlatılmaktadır.

İstanbul’a seyahat kitabı, Osmanlı ve İspanya arasında gerçekleşen ilk barış anlaşmasından hemen sonra ve bu barışı pekiştirmek amacıyla yapılan seyahatin meyvesidir. Eserde barış ortamında İstanbul’a gelen İspanyol heyetinin Türkleri ve İstanbul’u tanıma ve tanımlama çabaları görülmektedir. Kitap, dönemin İspanyol yönetiminin Osmanlı Devletine bakışını, Babiâli’yle barış yapmaktaki amaçlarını ve beklentilerini açıklamaktadır. Kitap içerisinde biri 232-274. sayfalar arasında, diğeri 322-332. sayfalar arasında yer alan dipnotlar İspanya’nın anlaşma yapmaktaki ticari hedeflerini ortaya koyuyor. Bu çalışmada, İspanya’nın Osmanlı ile anlaşma yapmasının gerekçelerini ayrıntılı bir şekilde açıklaması ve buna ilave olarak Osmanlı’nın Avrupa devletleri ile ticareti hakkında önemli bilgiler içermesi nedeniyle, iki dipnot üzerinde duracağız. Dipnotlardan ilki “*Avrupa devletlerinin Türkiye ile aktif ve pasif ticaretleri; İspanyolların buradan başlayarak tüm Doğu’ya yayılabilecekleri üzerine*” başlığını taşımakta, diğeri ise “*Karadeniz ticareti üzerine; İspanyolların aktif ve pasif olarak bu ticarete katılabilecekleri kısımları ifade etmektedir*” şeklindedir.

Avrupa Ülkelerinin Türkiye'deki Aktif ve Pasif Ticaretleri; İspanyolların Buradan Başlayarak Tüm Doğu'ya Yayılacakları Hakkında

Moreno'nun, dipnotun başlangıcında yer alan ifadelerinden dönemin iktisadi fikirlerinden etkilendiğini ve dış ticarete dayalı bir büyümenin önemi üzerinde durduğunu görüyoruz. Moreno dipnotuna, savaşların ticari çıkarlar amacıyla yapıldığı gerçeğiyle başlıyor ve buna barışlarında aynı gerekçe ile yapıldığını ilave ediyor. Moreno'ya göre savaş ve barışın asıl amacı ülkelerin ticari hedeflerine ulaşma istekleridir. Ülkeler, uluslararası ticarete gereken önemini vererek, üretiminde avantajlı olduğu ürünleri üreterek ve diğerlerini başkalarından alarak kalkınabilir. Ülkeler bu gerçeği bilerek sanayilerini kurduklarında başarılı olacaklar, üretim fazlalarını ihraç edebilecekler ve ihtiyaç duydukları malları ithal edebileceklerdir. Ticaretin geliştirilmesi serbest ticarete ve hükümetlerin desteğine bağlıdır (Moreno, 1790).

Diğer Avrupa devletleri gibi İspanya da Osmanlı Devleti'ni dış ticareti, dolayısıyla da ülkesinin ekonomik gelişmesi için önemli bir pazar olarak görmekte ve bu pazara etkin olarak katılmak istemektedir. Nitekim Moreno'ya göre Osmanlı ile yapılacak ticaretin İspanya'ya faydası büyüktür. Türk İmparatorluğu geniş topraklara sahip olması nedeniyle doğal kaynaklar bakımından zengin fakat sanayi olarak geridir. Bunun farkında olan diğer Avrupa ülkeleri yaptıkları barış ve ticaret anlaşmalarıyla buradaki rekabetin içerisinde yer almaktadırlar. Avrupa ülkelerinin Osmanlılarla yaptığı ithalat ve ihracatın değeri yıllık 20 milyon Peso değerindedir (Moreno, 1790). Bu ülkelerin içerisinde en önemlileri Fransa, İngiltere ve Hollanda'dır. Moreno'ya göre Akdeniz'e girmek için Okyanus'un bir bölümünü dolaşmak zorunda kalan İngiltere ve Hollanda, İspanya kadar avantajlı konumda değillerdir. Akdeniz'de limanı olan Fransa diğerlerinin içerisinde ticari üstünlüğe sahiptir fakat İspanya, Akdeniz limanları (Barcelona, Alicante vs.) sayesinde Fransa'nın sahip olduğu üstünlükleri taşımaktadır. Korsika'nın Fransa'ya sağladığı avantajları Mahon İspanya'ya verebilecek kapasitededir (Moreno, 1790).

Moreno, kısa açıklamanın ardından bu dipnotu beş maddeden oluşturuyor. İlk maddede Osmanlı Devletinin sahip olduğu ve limanları aracılığıyla Avrupa'ya sevk ettiği ürünleri açıklıyor. İkinci madde, önemli Osmanlı limanları ve bu limanlardan Avrupa devletlerine yapılan ithalat

ve ihracatı ele alıyor. Üçüncü maddede Osmanlı Devleti ile ticarete katılan Avrupa devletleri ve bunların kurumları inceleniyor. Dördüncü madde Doğuyla yapılan ticaretin genel kurallarını, Avrupalıların ve Türklerin anlaşmalarını, imtiyazları, vergileri ve bunlara benzer konuları ele alıyor. Son madde ise İspanya'nın bu ticaretten maksimum düzeyde faydalanabilmesi ve güvenliği için gerekli olan araçlardan bahsediyor (Moreno, 1790).

Osmanlı Devleti'nde üretilerek ihraç edilen veya transit ticarete konu olan ürünler

Osmanlı Devleti'nin kendi ürettiği veya transit ticaret yoluyla sağladığı ürünler özetle şunlardan oluşmaktadır: Devlet'in muhtelif bölgelerinden ham ve dokunmuş olmak üzere yaklaşık otuz sınıf pamuk elde ediliyor. Pamuk, her biri 3-4 kental (300-400 kg.) ağırlığında 12-15 bin balya Fransa, İngiltere, Hollanda ve İtalya'ya gidiyor, geri kalanı Türkiye'deki fabrikalarda işleniyor. Büyük miktarda pamuk, Manisa'da fabrikalarda dokunduktan sonra işlenmiş olarak Avrupa'ya gidiyor. Sadece Marsilya'nın buradan ihracatı yıllık 10 bin parçadır (Moreno, 1790).

Ham ipeğin 10 kalitesi bulunuyor. Bursa, Yunanistan ve Ege adaları önemli ipekçilik merkezleridir. En kaliteli ipek İran ipeği olup Fransa ve İngiltere'de önemli miktarda talep görmektedir. İran ipeği Osmanlı limanları kanalıyla Avrupa'ya sevk edilmektedir. Türkiye'de de kaliteli ipek dokumacılığı yapılmaktadır (Moreno, 1790).

Yün, Osmanlı Devleti'nin sağladığı ürünlerin başında yer almaktadır. En kaliteli İzmire ve İstanbul yünleridir. Farklı kalitelere keçi ve deve tiftiği bulunmaktadır. En kaliteli tiftik üretimi Ankara (Angora) ve Beypazarı'nda yapılmaktadır. Sığır ve manda derisi İngilizler ve Fransızlar tarafından kuru olarak satın alınmaktadır. Büyükbaş hayvanların boynuzları kasa, hokka ve tarak yapımında kullanılmakta, kıllarından ise koşum takımlarında dolgu maddesi olarak yararlanılmaktadır. Sığır derisi kemer, sahtiyan, araba tentesi ve parşömen imalatında kullanılmak üzere yaş olarak satın alınmaktadır. Son üç ürün Türkiye'de mükemmel kalitede, canlı ve kalıcı renklerde üretilmektedir. Mavi, kırmızı ve gül rengi olanları çok güzeldirler; sarı renkte olanları ise eşsizdir (Moreno, 1790).

Mısır keteni, Türkiye'nin yünlü dokumaları, farklı ebatlarda ve canlı renklerde halılar önemli ihraç ürünleri arsındadır. İyi kalitede mum bol

miktarda bulunmaktadır. Sadece İzmir'den yılda 12 ila 14 bin arroba (1 arroba=11.5kg, yaklaşık 138-161 ton) Avrupa'ya gitmektedir. Bal mumu, şarap, kuru üzüm, sabun, zeytinyağı ve ceviz önemli ihraç ürünleri arasında yer alır. Bunların dışında Yemen kahvesi, hurma, bakliyat, kuru incir, limon; portakal, gül ve diğer meyvelerin reçelleri; farklı esanslar, muhtelif tıbbi bitkiler (Işgın, terebentin, haşhaş, sinameki vb.), boya yapımında ve farklı amaçlarda kullanılan muhtelif maddeler (kav, boraks, zımpara vs.) Avrupa'nın talep ettiği Osmanlı ürünleri arasındadır (Moreno, 1790).

Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Asya topraklarının sağladığı ürünlerin zenginliği gibi Mısır ülkesinde de bereketli toprakları sayesinde bol miktarda tahıl, pirinç ve her türden keten üretimi yapılmaktadır. Bu ürünler, Türkiye'nin her yerine, Kuzey Afrika'ya ve Hıristiyan krallıklara gönderilmektedir. Keten, susam yağı, yün, pamuk, deve kuşu tüyü, safran, sarı mum, nohut, bakliyat, şeker, sinameki, kuru meyveler, tuz, tıbbi bitkiler, deri, pamuklu kumaşlar, beyaz ve mavi renkte muhtelif kalitede keten kumaşlar ipekli ve pamuklu dokumalar, kaba kumaşlar, pamuk ve keten iplikler, kuru ve tuzlu deri Mısır'ın ihraç ürünleri arsında yer almaktadır (Moreno, 1790).

Mısır aynı zamanda farklı bölgelerin ürünlerinin transferinin yapıldığı bir transit ticaret bölgesidir. Cidde'den, Arap yarımadasının muhtelif bölgelerinden, Hindistan'dan Süveyş Limanı vasıtasıyla senenin her mevsimi buraya muhtelif ürünler gelmekte ve buradan Kahire'ye geçmektedir. Buraya gelen ürünler arasında Surat ve Bengal'in pamuklu kumaşları, Yemen kahvesi, zencefil, karabiber, tarçın, sedef, en iyi kalitede aromalar ve tıbbi bitkiler yer almaktadır (Moreno, 1790).

Suriye, Filistin ve Kıbrıs limanlarından tütün, muhtelif pamuklu kumaşlar, nakışlı kumaşlar, ham ipek, keçi boynuzu ve meyan kökü gibi ürünler alınmaktadır. Sennar (Sudan)'dan tüm sene boyunca Arap sakızı, abanoz, papağan, fildişi, altın ve siyah köle Avrupa'ya gitmektedir (Moreno, 1790).

Türkiye ile Avrupa arasında ticaretin gerçekleştiği limanlar

Türkiye ile Avrupa arasında ticaretin gerçekleştiği en önemli limanlar İzmir, İstanbul, Selanik, İskenderun ve İskenderiye'dir. Bunların haricinde Kıbrıs, Girit, Bağdat, Trablus (Suriye), Sayda ve Mora limanları ilk

saydıklarımız kadar önemli olmasa da Avrupa'ya ticaret kapılarıdır (Moreno, 1790).

İzmir Limanı, sadece Türkiye'nin değil tüm Doğu'nun en önemli ticari limanıdır ve Asya için antrepo görevi görmektedir. Buradan Avrupa'ya ipek (İran ve Ege adaları ipeği dahil), muhtelif kalitede yün, ham ve işlenmiş pamuk, tiftik, özellikle Ankara tiftik ipliği, pamuklu kumaşlar, halı, deri, sünger, mum, Yemen kahvesi, kuru incir, kuru üzüm, şap, sakız, tıbbi bitkiler ve boya imalatında kullanılan farklı maddeler gitmektedir. Avrupa'dan İzmir'e Londra kumaşları, nakışlı kumaşlar, dayanıklı kumaşlar; Leon (Fransa), Milan, Floransa, Venedik ve Cenova'nın düz kumaşları; Tunus işi yün şapkalar, ipek mendil ve eşarplar, patiska, keten kumaşlar, altın ve gümüş sıрма işlemeliler, Portekiz altını, İspanya Pesosu, Macaristan Karagurusesi, inci, elmas ve değerli taşlar, saatler, Alman ve İngiliz hırdavat malzemeleri, başta top ve tabanca olmak üzere her tür demir ve çelik silah, Venedik kristal ve aynaları, yazı ve paket kâğıtları, üzerinde canlı sureti olmayan tablolar, iğneler, Fransa ve Cenova'nın tatlıları, likörler, esanslar, tatlı badem, kına, şeker, kahve, muhtelif baharatlar, ceviz, kalay, kurşun ve daha birçok ürün gelmektedir (Moreno, 1790).

İstanbul, Kaval'dan başlayarak Baba Burnu'na kadar birçok bölgeyi hinterlandında barındırmaktadır. Aynı zamanda Karadeniz ticareti için en önemli limandır. İstanbul limanından Avrupa'ya giden ürünlerin başında Bursa ipeği gelmektedir. Yün, ham ve dokunmuş pamuk, dokunmuş veya ham Ankara tiftiği, samur, kakım gibi kürk hayvanlarının kürkleri, muhtelif deriler, mum, bal, şap, sahtiyan ve benzerleri İstanbul Limanından Avrupa'ya giden başlıca ürünler arasında yer almaktadır. Avrupa'dan İstanbul'a altın ve gümüş sırmalı Fransız Leon ipek kumaşları, Leon ve Almanya'nın kurdeleleri, muhtelif ipekli kumaşlar, satenler, birinci kalite İngiliz, Hollanda ve Venedik kumaşları, kaba yünlü kumaşlar, mendiller, Türklerin tercihi göre işlenmiş Saksonya muslinleri, Tunus fesleri, porselenler, Venedik cam, ayna ve kristalleri, altın, gümüş, muhtelif hırdavat eşyaları, kurşun, demir, kalay, pirinç levhalar, Guatemala ve Santa Domingo'nun çiviti, kırmızı böceği boyası, Brezilya bastonu, saatler, zümrüt, inci, mücevher, İspanyol Pesosu (gümüş parası), kenevir, Rus kereste ve tahılı, Hollanda baharatı, her tür kâğıt, Martinik ve Santa Domingo kahvesi, badem ve benzeri ürünler gelmektedir (Moreno, 1790).

Rumeli'de yer alan Selanik bir diğer önemli limandır. Bu limandan Avrupa'ya ipek, ham ve işlenmiş pamuk, tütün, şarap, zeytinyağı, peynir, kuru üzüm, mum, bakliyat, tıbbi bitkiler ve benzeri ürünler ihraç edilmektedir. Avrupa'dan buraya ise Cenova'nın kadifeleri, ipekli kumaşlar, saten, Milan, Florensa ve Leon'un muhtelif ipek kumaşları, Fransa ve Almanya'dan farklı kalitede kumaşlar, kâğıt, bazı İngiliz hırdavat türleri, gümüş para gelmektedir (Moreno, 1790).

İskenderun, Anadolu'nun önemli limanlarından olup Suriye'nin Avrupa ile tüm ticareti buradan gerçekleşmektedir. Avrupa ülkelerinin konsolosları Halep'te, yardımcıları İskenderun'da ikamet etmektedir. Buradan Avrupa'ya muhtelif kalitede ipekler, ham ve işlenmiş pamuk, pamuklu kumaşlar, tahıl, zeytinyağı, meyveler ve benzeri birçok ürün sevk edilmektedir (Moreno, 1790). Buraya Avrupa'dan gelen mallar ise İzmir limanına gelen mallarla benzerdir.

İskenderiye, Mısır'a ve Arap yarımadasına hitap eden bir liman olup burası sadece gemilerin yükleme ve indirme yeridir. Ticaret, Kahire'de gerçekleşmektedir. Buradan Avrupa'ya baharat, pamuklu kumaşlar, farklı kalitede beyaz ve mavi keten, ipek veya pamuk karışımı kumaşlar, halılar, sahtiyan, kuru ve tuzlanmış deri, fildişi, devekuşu tüyü, Dimyat pirinci, Yemen kahvesi, şeker, safran, sarı mum, sedef, inci, tuz, sinameki ve benzer birçok tıbbi bitki gönderilmektedir. Avrupa'dan İskenderiye'ye pek çok çeşit ürün gelmektedir. Fransa, Floransa, İngiltere ve Hollanda'dan birçok kalitede kumaş; Venedik'ten etek, peştamal ve malzemeleri; Almanya'dan hazır giyim ve baskılı kumaşlar, Toscana ve Cenova kadifeleri; Leon, Floransa ve Mesina pamukluları; ipekliler, satenler, altın ve gümüş sırmalar, kürkler, renkli yün şapkalar, Alman beyaz camı, Venedik ayna ve kristalleri, kâğıt, şeker, İngiliz ve Hollanda biberi, Fransız şarapları, kuru meyveler, ceviz, çiviler, mum, sigara, sabun, cıva, hırdavat, İsveç ve Moskova demiri, tel, pirinç levhalar, kalaylı bakır, kurşun, çelik, kalay, arsenik, vitriyol (kezzap), amber, kükürt, saparna, kırmızı böceği boyası, porselen ve İspanyol gümüş paraları bu ürünler arasında yer almaktadır (Moreno, 1790).

Osmanlı Devleti ile ticaret yapan Avrupa devletleri ve bunların kurumları

Moreno, burada Avrupa devletlerinin Osmanlı ile ticaretini, hangi ürünleri ihraç edip hangi ürünleri ithal ettiklerini, kullandıkları limanları, bu ticareti nasıl ve hangi kurumlarla yürüttüklerine yer veriyor. Öncelikle,

Doğu ile ticaret yapmak için hangi ülkelerin şirket kurduğu bilgisine değinerek, Hollanda'nın bu konuda ilk olduğunu ve ardından İngilizlerin, Kraliçe Elizabeth döneminde Doğu Hindistan Şirketini kurduklarını söylüyor. Fransa'nın Osmanlı ile olan ticaretinin büyüklüğüne vurgu yapıyor. Fransızlar, Colbert'in çabalarıyla Languedoc'ta bulunan fabrikalarını geliştirdiler. Böylece her ne kadar Hollandalılar ve İngilizler Doğu ile ticaret amacıyla şirketlerini kurmada öncü olsalar da Marsilya, İngiliz ve Hollanda kumaşlarına kıyasla çok daha ucuz olan kumaşları sayesinde uzun yıllar Doğu ticaretine hakim oldu. Fransızlar Doğu ticaretindeki başarılarını IV. Henri döneminde, 1604 yılında Türklerle yaptıkları anlaşmaya borçludurlar (Moreno, 1790).

Cenova, 1664'te, İstanbul'a küçük gümüş paralar götürmek maksadıyla Doğu Şirketi'ni kurdu. Bu tarihten itibaren Venedik Cumhuriyeti, Ragusa (Dubrovnik), İsveç, Danimarka, Rusya, Napoli ve Almanya doğu ticaretlerini arttırmış olmakla birlikte bu ülkelerin ticareti Fransa, İngiltere ve Hollanda'nın ticaretiyle kıyaslanamaz. Bu ülkelerin tamamı da ticaretlerini geliştirebilmek için ilk olarak barış ve ticaret anlaşması yaparak işe koyuldular (Moreno, 1790).

Fransa, İngiltere ve Hollanda bu kârlı ayrıcalıkları elde etmek için sadece büyükelçilerinin değil konsolos ve diğer çalışanlarının da maaşlarını ödemeyi kabul etti. Şirketlere sağlanan ayrıcalıklarla ülkelerinin gemilerinin Doğu'ya taşıdığı mallardan %3 komisyon alma hakkı elde ettiler. Aynı zamanda Avrupa şirketlerinin burada kredi elde etmesi ve kuvvetlenmesiyle önemli iskelelere konsoloslar gönderdiler. Şirket acentelerinin kendi vassallarından olması ve bunlarında işe kendi işleri gibi sahip çıkmalarıyla ticari bağlantılar çok kolay kuruldu (Moreno, 1790).

Ülkelerin konsoloslarının gelirlerinde, zaman içerisinde ticari seferlerin artmasına bağlı olarak büyük artışlar olmuştur. Marsilya Ticaret Odası, doğu ticareti sayesinde konsoloslarına diğer ülkelere göre en fazla maddi katkıyı sağlamaktadır. Fransa'nın İzmir konsolosunun yıllık geliri 10 bin Piastra'ya ulaştı. Selanik ve İskenderiye konsoloslarının yıllık geliri 4 bin Piastra'ya, Atina, Nafplion ve Kıbrıs konsoloslarının geliri ise yıllık bin Piastra'ya ulaştı. İngiltere İzmir konsolosuna yıllık 6 ila 8 bin Piastra verirken Hollanda yıllık yaklaşık 10 bin Piastra vermektedir. Fakat bu iki ülkenin diğer limanlardaki konsoloslarının kazançları düşüktür. Rusya,

1783 yılında anlaşma imzaladıktan sonra Osmanlı ile ticareti genişletmeye büyük önem verdi. Konsolos olarak limanlara farklı rütbelerde (albay veya yarbay) subayları atadı ve bunlara 3 veya 4 bin Piastra vermektedir (Moreno, 1790).

Moreno'ya göre Avrupa şirketlerini Türkiye'de başarıya ulaştıran devletlerinin destekleridir. Örneğin İzmir'de farklı ülkelerin ticaret odalarının sayısı yaklaşık 40, İstanbul'da ise 30 dolaylarındadır. Diğer önemli limanlarda da durum benzer şekildedir (Moreno, 1790).

Osmanlı ile yapılan ticarete en kazançlı ülke Fransa görünmektedir. Fransa, Marsilya limanının avantajlı konumu, Languedoc kanalının iki denizin ürünlerini taşımaya kolaylaştırması, Doğu ticaretini düzenleyen kanunları ve Osmanlı Devleti ile kurduğu siyasi ilişkileriyle 1779'a kadar bu ticareten serbestçe ve en üst derecede yararlandı. Bu yüzyıldan önce sadece Fransızlar bu ticarete katılma hakkına sahiptiler. Üstelik Fransızlar uyguladıkları fiyat politikası sayesinde yünlü kumaş ticaretinde tekel sahibiydiler. Fransızların bu durumu 1779'a kadar sürdürdü. Bu tarihten itibaren Fransa, yünlü kumaş hariç tüm malların yabancılar tarafından Fransadan doğuya çıkartılmasına izin verdi. Fakat ticari iflaslarla karşı karşıya kalınca hatasının farkına vardı. Fransız doğu ticareti, son savaş sayesinde, tamamen şansa bağlı olarak devam etti. Cebelitarık'ın blokeseyle Akdeniz'in İngilizlere kapatılması ve Hollandalıların da ticaretlerini riske atmamak için İngiliz deniz sahasını kullanmaktan kaçınması sayesinde Fransızlar tüm Doğu ticaretinin tek hakimi oldular. 1785'ten sonra, geçmiş sistemi ıslah ederek, yabancıların Fransadan serbestçe ürün ihracını sınırlandırdılar. Önceden uyguladıkları %3'lük vergiyle birlikte başka yenilikler getirdiler (Moreno, 1790).

Fransa'nın 1785'ten sonra Doğu ticaretiyle ilgili getirdiği yenilikleri şu şekilde özetlemek mümkündür. Bir kimse Denizcilik Bakanlığından verilmiş pasaport veya Marsilya Ticaret Odası'nın sertifikası olmadan yurt dışına gidemez. İzinsiz giden 500 libra ceza öder ve ülkesine geri döner. Lisanslar 10 yıllık süre için verilmektedir ve gerekli durumlarda bir veya iki yıl uzatılabilir. Pasaport süresi geçtiğinde tacirin ikamet ettiği yerdeki büyükelçilik, konsolos veya konsolos yardımcısı onu Fransa'ya geri döndürür. Limanlarda kurulabilecek şirket sayıları belirlenmiştir, bunun üzerine çıkılamaz. Fransız şirketlerinin ticaretleri için gerekli olan dükkân, depo ve ev dışında gayrimenkul edinmeleri kesinlikle yasaktır.

Aynı şekilde Osmanlı tebasından biriyle ortak bir yer kiralayamaz veya bir parçasını kullanamaz, doğrudan veya dolaylı yollarla bir şirket kuramaz (Moreno, 1790). Fransa'nın yaptığı düzenlemeler doğu ticaretini arttırdı. Kârının büyük bölümünün yünlü kumaşlardan olması nedeniyle bu alana yapılan teşvik ve destekler devam etti. Fransa'nın, diğer bölgelerinde imal edilen kumaşlarının dışında, sadece Languedoc eyaletinin yünlü kumaşlarıyla Türkiye ve ona bağlı eyaletlere yaptığı ticareti yıllık 25-26 milyon Libra'nın altına inmemektedir (Moreno, 1790).

Fransız ticaretinin gelişmesinde bir başka etken de bazı Marsilyalı tacirlerin Rusya ile kurduğu ticari ilişkilerdir. Rusya ile ticaret yapan Fransız gemilerine Rus bandırası taşıyabilmeleri için pasaport düzenlendi. Fransa her ne kadar Türkiye ile kalıcı dostluk kurmuş ve bu sayede dikkate değer faydalar elde etmiş olsa da henüz İstanbul Boğazı'nı kullanarak Karadeniz'e açılma hakkını elde edememiştir. Fakat Fransız Büyükelçisinin ısrarlı girişimleri sonrası Rus bandıralı bir Fransız firkateyninin Karadeniz'e geçişine izin verilmiştir (Moreno, 1790).

Fransa, Kuzey Afrika'da yer alan Osmanlı eyaletleriyle yaptığı barış anlaşmaları sayesinde Doğu ticaretini kolaylaştırmakla kalmadı Hindistan ticaretini de kolaylaştırdı. Süveyş Limanını kullanmak suretiyle çok daha kısa sürede ve güvenli gerçekleşen Hindistan-Avrupa ticaretinden faydalanma konusunda çaba sarf etmekten vazgeçmedi. Sonunda Ocak 1785'de (Bab-ı Ali'nin onayını beklemeden), Kahire ile anlaşmaya vardı (Moreno, 1790).

İngiltere Doğu ticaretine Osmanlı Devletiyle yaptığı bir anlaşmayla katıldı ve sürekli yeni ayrıcalıklar elde etmek suretiyle Fransa ile aynı haklara kavuştu. Her ne kadar burayla önemli bir ticaret gerçekleştirmiş olsa da yüzyılın ortasından itibaren İngiliz Şirketlerinin ticareti düşmeye başladı. Bu tarihten sonra Fransa'yı taklit ederek ticaretini tek bir limanda toplama çabası problemleri çözmeye yetmedi. İngiliz ticaretinin düşüş nedeni olarak yünlü dokumalarının ticaretinin düşüşü görüldüğünden bu alanda bazı düzenlemeler yapılmaya çabalandı. Fakat İngiltere'nin İspanya ile arasında savaş başlaması ve Akdeniz'in İngiliz gemilerine kapanmasıyla İngiliz Şirketi'nin Akdeniz ticareti tamamen durdu. İngiliz ticareti ancak taraflar arasında yapılan barıştan sonra canlandı. 1784-85 yılları arasında Şirketin kazancı çalışanların ve İstanbul'da bulunan büyükelçinin masraflarını karşılamaya yetmiyordu (Moreno, 1790).

İngiltere Doğu ticaretini düzenli olarak sürdürebilmek için önemli limanlarda konsoloslar bulundurmaktadır. Akdeniz'de ticari gemilerinin seyrüseferinin güvenli bir şekilde gerçekleşmesi için Kuzey Afrika'da yer alan eyaletlerle anlaşmalar yapmıştır. Ege adalarından gelecek olan korsan saldırılarına karşı ise Şirket'in gemileri silah taşımaktadır (Moreno, 1790).

Süveyş yolu kullanılarak Hindistan ticaretini bazı İngilizler önceleri yapıyorlardı. Fakat 1780'de Doğu Hindistan Şirketinin lehine olarak bu ticaret yasaklandı. İngilizler, Fransızların Mısır ile yaptığı anlaşmada Avrupalılara sağlanan imtiyazlardan yararlanma hakkını kaybetmemek için 1785'te bu ticareti yeniden serbest bıraktılar (Moreno, 1790).

Hollanda, ticaretini İngiliz korumasında gerçekleştirdiği için 17. yy.ın ortalarına kadar Türklerle önemli bir ilişkiye sahip değildi. Sonraları Babıâli, bu cumhuriyetin Hindistan'la olan ticaretteki başarısının farkına vardı. Aynı zamanda Hollanda, Osmanlı Devleti ve Avusturya arasında barış anlaşmalarında aracılık yaptı. Hollanda'nın Osmanlılarla yaptığı ticaret anlaşması sadece diğer devletlerin sahip olduğu ayrıcalıkları içermekle kalmadı Karadeniz'i de ima edecek şekilde tüm İmparatorluk denizlerini kapsadı. O dönemde Hollanda Kuzey ticaretine zarar vermemek için bundan yararlanmadı. Şuan haklarını istemelerine rağmen, Babıâli bunu kabul etmemektedir (Moreno, 1790).

Hollanda'nın Doğu Şirketi aracılığıyla yaptığı ticareti kuzey milletleriyle rekabet edebilecek kadar büyük orana ulaştı. Hollanda Şirketi'nin, her ne kadar ticaretinin çoğu İzmir'le olsa da hemen her iskelede konsolosu bulunmaktadır. Aynı zamanda şirketin İstanbul'da, devletin büyükelçi olarak tanıdığı ve tüm masraflarını karşıladığı bir temsilcisi bulundurmaktadır (Moreno, 1790).

Rusya, 1774 Kaynarca ve 1779 Aynalıkavak anlaşmalarını referans göstererek 1783 yılında Osmanlı Devletiyle bir ticaret anlaşması gerçekleştirdi. 8 Ocak 1784'te yürürlüğe giren bu anlaşmaya dayanarak Rusya Karadeniz'de seyrüsefer yapabilecek ve boğazdan serbestçe geçebilecektir (Moreno, 1790). Rusya'nın Kuzey Afrika eyaletleriyle anlaşması olmaması nedeniyle 1783 yılında yaptığı bu ticaret anlaşması ona Afrika korsanlarının saldırılarından korunma hakkı vermektedir. Bu garanti yaklaşık tüm Ege'yi kapsamaktadır. Babıâli bu garantiyi, gemilerin kıyı seyri yapması kaydıyla tüm anlaşmalı devletlere vermektedir. Rusya,

Karadeniz ticaretinden yeterince istifade edebilmek için diğer ülkelere Karadeniz limanlarından yararlanma hakkı ve boğazları geçebilmeleri için patent veya pasaport sağlamaktadır (Moreno, 1790).

Avusturya, Pasarofça Anlaşmasıyla (1718) İngiltere ve Fransa'nın sahip olduğu ayrıcalıkları elde etti. Sonrasında Rusya'nın desteğiyle, Belgrat Barışı'nın 8. maddesiyle, 17 Şubat 1784'te, Rusya'nın bir önceki yıl elde ettiği ayrıcalığa benzer bir ayrıcalık sahip oldu. Bu ayrıcalık ile Avusturya'nın ithalat ve ihracatında %3 gümrük vermesi kabul edildi ve aynı zamanda Karadeniz dahil tüm Osmanlı denizleri Avusturya ticari gemilerine açıldı (Moreno, 1790).

Napoli, 1740 tarihinde imzaladığı barış, dostluk ve ticaret anlaşmasıyla İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın sahip olduğu tüm ayrıcalıkları elde etti. Bazı Kuzey Afrika eyaletleriyle anlaşması olmaması nedeniyle bu ticarete girme konusunda çekimser davranmaktadır. Doğrudan ticari trafiği bulunmamaktadır ve dolaylı yollarla, başka milletler üzerinden ticaretini sürdürmektedir. Napoli'nin İzmir'de bir konsolosu bulunmaktadır (Moreno, 1790).

Venedik daha önce yaptığı anlaşma ile bu bölgede oldukça aktif bir ticarete sahipti fakat İngiltere ve Fransa'nın bu ayrıcalıkları elde etmesiyle ticareti geriledi. Bugün siyasi yetersizlik veya fabrikalarının ve denizciliğinin gelişmemiş olması gibi nedenlerden dolayı Venedik sadece sınırlı miktarda kristaller, yünlü kumaşlar, aynalar ve benzeri ürünlerin ticaretini yapmaktadır (Moreno, 1790).

Ragusa (Dubrovnik), Adriyatik ve İtalyan limanları arasında yaptığı deniz ticaretiyle önemli başarı elde etti. Türklerle iyi ilişkileri sayesinde yaptığı ticaret anlaşmasıyla ve ayrıcalıklı devlet statüsünü elde etmesi sayesinde Dubrovnik için gümrük vergisi %2'ye indirildi (Moreno, 1790).

Polonya'nın da Osmanlı Devleti ile ticaret anlaşması bulunmaktadır. Her ne kadar Babıâli şu ana kadar Polonya ticaretindeki artışa ilgisiz olsa da bu ülke ürünlerini Karadeniz limanı kanalıyla sevk etmektedir. İyi bir proje yapıldığı takdirde buradan yararlı pek çok ürün Akdeniz'e limanı olan ülkelere taşınabilir (Moreno, 1790).

Purusya, coğrafi uzaklığı nedeniyle Osmanlı ile ticaretten çok az yararlanabilmektedir. Bu anlaşma ticari olmaktan ziyade siyasidir. İsveç

1737'den beri Babıâli ile ticaret anlaşmasına sahiptir. Fakat Doğu ile olan ticari trafiği son derece sınırlıdır. Danimarka, ise ne Türkiye ile ne de Kuzey Afrika eyaletleriyle ticaret anlaşmasına sahiptir. Kuzeyin diğer güçlerinin yükseldiği bu dönem, onun düşüşüne rastlamaktadır (Moreno, 1790).

Osmanlı ile Ticaretin Genel Kuralları

Dördüncü maddede Moreno, Osmanlı ile ticaretin genel kuralları, Avrupalıların ve Türklerin anlaşma yapma yöntemleri, imtiyazlar, vergiler ve benzeri konulardan söz etmektedir. Türkiye'nin hâkimiyetinde bulunan birçok bölgede ticarete dikkat edilmesi gereken kuralları göstermektedir. Genel olarak Ermeni, Yunan ve Yahudiler Doğu ticaretinin efendileridir (Moreno, 1790).

Moreno, Avrupalıların Osmanlı Devleti ile doğrudan ticaret yapma istekleri ile ilgili dikkat çekici bir neden olarak Yahudi aracılardan kurtulma isteklerine yer veriyor. Avrupalıları Türkiye'ye seyahat etmeye ve orada kendi ticarethanelerini kurmaya veya acentelik oluşturmaya iten faktörler arasında birinci elden alış veriş yapma düşüncesi olduğu kadar Yahudilerin aracı olarak çalıştıklarında sergilediği kurnazlıklardan kurtulmak isteği de bulunmaktadır (Moreno, 1790).

Türk hakimiyetinde bulunan bütün limanlara giriş serbesttir, herhangi bir demirleme ücreti ödenmemektedir. Sadece limana girişte taşınan yükün kaydettirilmesi ve çıkış *fermanı* (Çanakkale Boğazı'nda alıkonulmamak için) için 30 Piastra ödenmektedir. Fermana geminin taşıdığı yolcuların listesini bulunmakta, bu yolla kaçak olup olmadığı kontrol edilmektedir (Moreno, 1790).

Gemi kaptanları, yüklerini boşalttıktan sonra veba veya bulaşıcı bir hastalık yoksa oradaki kendi yöneticilerine veya konsoloslarına mürettebatlarının durumu hakkında bilgi vermek zorundadırlar. Bu uygulama çıkışta tekrar edilir ve onlara sağlık karnesi verilir. Veba salgını olduğu durumlarda gerekli tedbirler alınır. Bu durumda ya kimsenin gemiden çıkmasına izin verilmez ya da bölge insanıyla iletişim kurmaları engellenir (Moreno, 1790).

Diğer bir zorunluluk ise yetkiliye veya konsolosa tüm alınan ve satılan ticari malların kaydını sunmaktır. Aynı zamanda malların toplam değeri üzerinden %3 konsolosluk giderleri için ödenir. Bu kural, bütün limanlarda tüm Avrupalılar için geçerlidir. Fransızlar bunu burada değil Marsilya Ticaret Odası'na ödemektedirler (Moreno, 1790).

Korsan saldırılarına karşı Hollanda ve İngiliz gemileri en az sekiz top taşımaktadırlar. Tüm anlaşmalı devletler, kendilerine sağlanan imtiyazlardan yararlanabilmek için gemilerinde bayraklarını taşımaktadır. İmtiyaz sahibi olmayan yabancı bayraklı gemiler yüklerinin %12, 15 veya 20'si kadar vergi vermektedirler (Moreno, 1790).

Çok az ürün dışında ithalat ve ihracat serbesttir. Şayet kaçak bir mal ele geçirilirse yasal verginin iki katı ceza ödenir ve mal sahibi malını götürür. Gümrüklerin kontrolü Türklerin elindedir. Genel olarak Avrupalılar için tüm mallarda gümrük vergisi oranı %3, Türkler için %4, reaya için ise %5'tir. Tanınmayan malların vergisi, akıl kimseler tarafından belirlenmektedir. Türk gümrüklerinin sade yapısı Türk denizlerine birçok ticaret gemisini çekmektedir. Başta Fransız, Venedik, Dubrovnik ve Rus olmak üzere sayısız milletin gemisi Türk limanlarına gelmektedir (Moreno, 1790).

Moreno, paralar ve paraların değerleri hakkında da bilgi veriyor. Örneğin daha önce 100 Piastra 100 Eskudo veya 300 Libra değerinde iken şimdi ise aynı para için 125 Piastra gerekmektedir. Her ne kadar gümüş para, Liga'nın %16'sı oranında olsa da sürekli değer kaybı nedeniyle bu oran eşit olmamaktadır. Paralar içerisinde Alman, Hollanda ve Venedik altın paraları değerli görülmektedir. Türk gümüşü itibarsız olup yabancılar tarafından kabul görmemektedir (Moreno, 1790).

Moreno'nun bu madde içerisinde son değindiği konu bazı ticaret hileleridir. Tüm tedbirlere rağmen Avrupalılar ticari mallarda aldatılmaktan kurtulamıyorlar. Hileye sadece bu ülkenin insanları değil orada yerleşik olan Avrupalılar da başvuruyor. Örneğin Fransızlar İskenderiye'ye gelen Yemen kahvesine Batı kahvesi karıştırıyorlar. Türkler keçi tiftiğine deve tiftiği katarak yıkadıktan sonra karışık olarak ipliğe dönüştürüyorlar. Çuvallar veya fiçiler içerisindeki unlar kireç olabiliyor. Mumlara iç yağ, toprak, taş veya kömür katılmış olabiliyor. Zeytinyağının içerisine yabancı madde katılabiliyor ve benzeri hileler görülebiliyor (Moreno, 1790).

İspanya'nın Osmanlılarla yapılacak ticarette üstünlükleri ve bu ticaretten en üst düzeyde yararlanabilmesi için gerekli olanlar

Son maddede ise İspanya'nın Osmanlılarla yapılacak ticarette üstünlükleri, bu ticaretten maksimum düzeyde faydalanabilmesi ve güvenliği için gerekli olan araçlardan bahsediliyor. İspanya'nın Osmanlı devleti ile yapacağı ticaretinde sahip olduğu üstünlükler iki maddede

inceleniyor. İlk olarak diğer Avrupa ülkelerinin Doğu'da sattığı İspanyol mallarını, Doğu'da tüketilmekte olup İspanya'da üretimi yapılan muhtelif emtiayı ve buraya ihracatı yapılabilecek diğer ürünleri açıklıyor. Ardından bu ticareti kurmak ve kuvvetlendirmek için gerekli araçlardan bahsederek dipnot tamamlanıyor.

Moreno, Doğu'da satılan ürünlerin içerisinde önemli sayıda çeşidin İspanyol üretimi veya İspanya ve sömürgelerinden elde edilen hammaddelere dayandığını gözlemlemektedir. Öncelikle Türkiye ve Mısır'a sevkiyatı yapılan malların içerisinde yer alan altı ürün İspanyol hakimiyetinde olan bölgelerden elde edilmektedir ki bunlar şeker, kırmızı böceği boyası, bakkam ağacı (palo de tinte), çivit, yün ve İspanyol gümüş parasıdır. İspanya'nın sağladığı bu malların ticaretini İngilizler ve Fransızlar yapmaktadırlar (Moreno, 1790).

Bunların içerisinde en önemlisi İspanyol yünü ile yapılan Fransız kumaşlarıdır. Türkiye'de çok fazla kullanılan beyaz ve renkli yün başlıkların kumaşları da İspanya'da üretilmekte, buradan Marsilya aracılığıyla Tunus'a giderek şapkaya dönüşmektedir. Fransız yünlülerinin tamamı Segovia, Villacastin, Soria, Albarracin, Aragon, Valencia ve benzeri İspanyol şehirlerinin yünleri ile dokunmaktadır. Dolayısıyla İspanya bu ürünleri kendisi üreterek ihraç ettiği takdirde rekabet edebilecek güce sahiptir (Moreno, 1790).

Sadece İstanbul'a yılda yaklaşık 300 bin Piastra, İzmir'e 2 milyon Piastra değerine yakın İspanyol kırmızı böceği boyası gitmektedir. Bu ürünü Fransızlar Cadiz'den Marsilya'ya oradan da Doğu'ya götürmektedirler. Kırmızı böceği boyasının okkası 20-24 Piastra arasında satılmaktadır (Moreno, 1790). Santa Domingo çiviti, sadece İstanbul'da üç kentlik Fransız varilleriyle 300 varil tüketilmektedir. İngilizler ve Fransızlar bunu Guatemala'dan taşımaktadırlar (Moreno, 1790). Santa Domingo ve Martinik kahvesi Fransa'ya önemli gelir sağlamaktadır. Sadece Başkentte yılda 300 bin okka tüketilmekte olup yüz okkası 135-140 Piastra değerindedir. Yüklü miktarlarda tüketilen İspanyol şeker, İstanbul'da kentli 45 Piastra'dan daha pahalıya satılmaktadır. Doğu'da talep gören bir başka önemli İspanyol ürünü, İspanyol gümüş paralarıdır (Peso Duro). Bu paraların Türkiye'de kıymeti büyüktür. Cari kambiyo işlemlerinde 4 Duro, 9 Piastra değerindedir. Her bir Duro 90 Para değerindedir. Fakat

İstanbul darphanesinde bir Duro için 95 para verilmektedir. Avrupalılar bunun ticaretinden %18 kâr elde etmektedirler (Moreno, 1790).

Moreno, Avrupalıların Doğu'da ticaretini yaptığı İspanyol ürünlerine değindikten sonra İspanya'nın bu ticarete katılmasının faydasına değiniyor. Geçmişte yaptıkları barış ve ticaret anlaşmalarıyla Akdeniz'de başarılı bir şekilde ticaret yapan Katalanlar gibi bugün de İspanya, birliğini sağladığı böyle bir dönemde, üretimini ve denizciliğini geliştirmek suretiyle Doğu Akdeniz ticaretine katılabilir (Moreno, 1790).

İhracatın dışında bir diğer önemli bir konu ise İspanya'nın Doğu'nun sunduğu bazı malları araçlardan elde etmesidir. Örneğin Katalonya ve Valencia'nın ihtiyaç duyduğu Doğu buğdayı ve unu, işlenmiş, dokunmuş ve kullanıma hazır keçi ve deve tiftiği araçlar vasıtasıyla buralara ulaşmaktadır. Benzer şekilde pamuklu ve keten kumaşlar, tıbbi ve aromatik bitkiler, ham keten ve pamuk, sahtiyan ve sayısız diğer Doğu ürünleri araçlar vasıtasıyla İspanya'ya gelmektedir (Moreno, 1790).

Öyleyse İspanya bu anlaşmadan yeterince yararlana bilmek, doğu ticaretini geliştirmek ve aracısız ticaret yapabilmek için neler yapmalıdır? Moreno'ya göre İspanya'nın Osmanlı Devleti ile yaptığı bu barış ve ticaret anlaşmasından yeterince yararlanabilmesi ve ülke ekonomisini geliştirebilmesi için öncelikle devletin üzerine bir takım görevler düşmektedir. Tacirlerin kendi çabalarıyla bu ticareti başarmaları imkânsız olduğu için devlet desteğiyle bu ticaret kolaylaştırılmalıdır. Devletin üzerine düşen görev, öncelikle serbest ticaret ortamını oluşturmak, sonra da bu ticarete katılmayı insanlara cazip göstermektir. Bunun için de İspanya'da bulaşıcı hastalıklardan korunmak için serbest ticaret limanı yapılmalı ve burada depoların bulunduğu bir karantina bölgesi olmalıdır. Böylece sürekli ticari dönüşüm elde edilerek kesintisiz bir kazanç yolu kurulacaktır. Tacirler için belirli kurallar normlar belirlenerek kâr elde etmeleri sağlanmalıdır. Ticari gemiler savaş zamanlarında savaş gemilerinin eşliğinde konvoy halinde gitmeli, barış zamanlarında ise İngiliz kurallarını örnek almalıdır. İngiliz gemileri, korsan saldırılarından korunmak maksadıyla en az sekiz top taşıyorlar. Sefer yapacak gemilerin büyüklüğü, boş gitmekten kaçınmaları ve dönüşlerinin hızlı olması için orta büyüklükte olmalıdır (Moreno, 1790).

Devlete doğu ticaretini kolaylaştırmak için gerekli önerilerde bulunan Moreno, ilk olarak İstanbul'a 200 tonluk bir ticaret gemisiyle gitmek için 30 Aralık 1785'te lisans alan Kadiz'li tacir Francisco Sierra'dan bahsederek dipnotun bu bölümünü tamamlıyor (Moreno, 1790). Dipnotun son kısmına yaptığı ilave ile İspanya'nın Süveyş Limanını kullanmak suretiyle Filipinlerden yaptığı ticaretini nasıl kolaylaştırabileceği üzerinde duruluyor.

Süveyş Limanının İspanyollar Açısından Önemi

Moreno, Süveyş Limanının, Filipinler Şirketinin kurulmasından sonra İspanya için özel öneme sahip olduğunu vurguluyor. Fransızların Hindistan seferlerinde bu yolu kullanmak suretiyle kârlı bir ticaret gerçekleştirdikleri gibi İspanya'da burayı kullanarak Hint ticaretinde birçok avantaj elde edebilme olanağına sahiptir. Çünkü İspanya, Fransa'ya göre bu bölgede çok daha fazla üstünlüklere sahiptir. Fransızların, ulaşım giderleri ve İngilizlere satın aldıkları emtia için ödedikleri %10'a rağmen bu trafikten kâr elde edebildiğine göre İspanya aracısız olarak ilk elden ticaret yapma imkânı dolayısıyla daha üstün konumda bulunuyor (Moreno, 1790).

Bir İspanyol sömürgesi olan Filipinler uygun coğrafi konumu sayesinde Coromandel (Yeni Zellanda), Malabar, Çin İmparatorluğu, Hindi Çini ve Siam krallıkları, Baharat adaları gibi o bölgede bulunan önemli ticaret bölgeleriyle trafiğin kurulmasını sağlayabilecek bir konumda bulunuyor. Bu yol kullanılarak Yarımada'nın ve İspanyol Amerika'sının ürünleri buraya gönderilebilir. Bölgedeki diğer güçlerle anlaşmalar yapılmasıyla ve uygun kurumların kurulmasıyla Hint ürünleri alınabilir. Bu adalarla yapılan ticaretin artmasından Şirket de Metropol de kazançlı çıkar (Moreno, 1790). Diğer bir konu da İspanya'nın Filipinler kanalıyla Hint ve Çin ile ticaretini geliştirmesi onu Hollanda, Fransa ve İngiltere'ye bağımlı olmaktan kurtaracaktır. İspanya Güney Amerika'nın gümüşünü Asya'ya götürmek suretiyle, tüm Asya ticaretinde öncelikli konuma yükselebilir. İspanyol gümüşü bu bölgede tüm Avrupa'ya göre %40 daha pahalıdır. Bu gümüşün altınla değişim %22-23 daha fazla kazanç bırakmaktadır (Moreno, 1790).

Süveyş limanının kullanımı zaman açısından da bir takım avantajlara sahiptir. Şöyle ki Ümit Burnu, Kasım ve Mayıs ayları arasında güvenli ulaşım imkânı vermekte, Nisan'ın sonundan Temmuz başına kadar ise Süveyş ve

Kızıldeniz yoluyla çok rahat bir şekilde Filipinlere ulaşılabilmektedir. Bu yolun tek riski Kahire ve Süveyş arasındaki 23-24 fersahlık çöldür. Ümit Burnu ve Süveyş kullanılarak Filipinlere ulaşmanın mümkün olmadığı senenin diğer aylarında Halep'ten Basra'ya oradan da Malabar veya Coromandel'e yahut da doğrudan Filipinlere ulaşmak mümkündür. Bu yolun zorluğu Basra'ya ulaşmak için Arap çölünün geçilmesidir. Bu da Halep'ten hareket eden kervanlar aracılığıyla geçilebilir (Moreno, 1790). Filipinlere ulaşmanın en az maliyetli ve en az külfetli yolu budur. Süveyş yolu sadece yarımada Filipinlerden gelecek mallar için değil, İstanbul'a gönderilecek gönderiler için de kullanılabilir. İngilizler bu şekilde yapmakta ve Hindistan gönderilerini bu yolla İstanbul'a ulaştırmaktadırlar. Böylece Ümit Burnunu kullananlara göre beş, altı hatta yedi ay daha fazla ticaret yapma olanakları olmaktadır (Moreno, 1790).

Karadeniz Ticareti Üzerine; İspanyolların Aktif ve Pasif Olarak Bu Ticarete Katılabilecekleri Kısımlar

Moreno, Karadeniz ticaretinin İspanya açısından önemin göstermek ve bu ticarete İspanya'nın nasıl katılabileceğini açıklamak amacıyla bu ikinci dipnotu koyuyor. Dipnotta Karadeniz'in hangi ülkelere açık olduğu, diğer ülkelerin bu ticareten nasıl yararlandığı açıklandıktan sonra İspanya'nın ne suretle buradan yararlanabileceği üzerinde duruluyor. Karadeniz'in, diğer ülkelerin ticaret gemilerine açılması XVIII. yy.ın sonlarına kadar gerçekleşmedi. İlk olarak 1783'te Ruslara, ardından 1784'te Avusturya'ya açıldı. Karadeniz, bunların haricindeki devletlere tüm girişimlerine rağmen açılmadı. Karadeniz'in diğer ticaret gemilerine açılmasının iki deniz limanları arasında karşılıklı ticareti artıracaktır. İspanya, Fransa, Napoli ve Venedik gibi devletler, tahıllar, buğday, güherçile, mum, deri, kenevir, kereste ve benzeri ürünleri doğrudan elde edebilirler. Almanya'nın bazı eyaletlerinin ürünleri Tuna yoluyla elde edilebilir. İran'ın bazı ürünleri Don Nehri aracılığıyla Karadeniz'e ulaştırılabilir (Moreno, 1790).

Moreno'ya göre Osmanlılar bu denizi diğer ülkelere açmamakta ısrarcıdırlar. Çünkü Osmanlı Devleti, bu denizi sanki İmparatorluğun anahtarı gibi korumaktadır. Rusya ve Avusturya ticaret gemileri rotalarını kendi bakanlıklarına belirtmeleri kaydıyla serbestçe Karadeniz'de seyrüsefer hakkına sahipler. Fransa, Osmanlı Devleti nezdinde sahip olduğu itibara ve çok fazla çaba sarf etmesine rağmen bu ayrıcalığı elde etmeyi başaramadı.

Son olarak Rus bandıralı bir gemiyi Karadeniz kıyılarına göndermeyi denedi. İstanbul'a gelen İspanyol heyeti, Fransızların Babıâli nezdinde sahip oldukları itibara ve Karadeniz ticaretine katılmadaki ısrarlarına yakından şahit oldular. Vasıf tarihinde anlatıldığı üzere Kâğıthane'ye Padişah ile görüşmeye giden İspanyol komutana Sadrazam ile görüşecek olan Fransız elçisi eşlik ediyor. Elçinin bu görüşmeden amacı Karadeniz'in Fransız ticaret gemilerine açılmasıdır (Vâsıf, 1978). Osmanlı Devlet'inden gerekli izni alamayan Fransızlar, Marsilya'da, Rus ve Polonya patentleriyle şirket kurdular. Bu girişim Ruslardan büyük destek gördü. Böylece 1785-1786 yıllarında Karadeniz Limanı Akkerman'dan yükledikleri malları Akdeniz'e taşıdılar (Moreno, 1790). Rusya, ticaretini artırmak için her tür girişimi göstermekte ve bunun için diğer milletlere kendi bayrağını taşıma izni ve pasaport sağlamaktadır. Dolayısıyla bu yolu kullanan devletler, Karadeniz ticaretine katılmadaki engeli rahatlıkla aşmaktadırlar. Bu yöntem Ruslara Karadeniz ticaretinde pek çok yarar sağlamaktadır. Çünkü Akdeniz devletlerinin ihtiyacı olan birçok emtia bu yolla rahatlıkla sevk edilebilmekte ve aynı zamanda Rusya'nın iç bölgelerin ticaretinin gelişmesine katkı sağlamaktadır (Moreno, 1790).

İspanya, Akdeniz'deki avantajlı konumunu kullanarak Karadeniz trafiğine doğrudan katıldığında Baltık üzerinden doğrudan veya İngiliz ve Hollandalılar aracılığıyla aldığı malları direk alabilecektir. Hollandalı ve İngiliz tacirler, Rus, Ermeni, Yunan ve benzeri tacirlerin Karadeniz limanlarından getirerek Ege Adalarında boşalttığı malları alarak İspanya'ya tekrar satmaktadırlar. Rusya ve İspanya aralarında bir ticaret anlaşması imzaladıkları takdirde bu iki ülke aracısız doğrudan birbirlerinin sunduğu ürünlerden yararlanma imkânına kavuşabileceklerdir (Moreno, 1790).

Moreno diğer devletlerin Karadeniz ticaretinden nasıl yararlandıklarını açıkladıktan sonra İspanya'nın, Osmanlı Hükümetinin Karadeniz'i kapalı tutmadaki ısrarına rağmen nasıl bu ticarete katılabileceği sorusuna odaklanıyor. Burada Moreno, ilk olarak umudunu Avrupalılar tarafından Türklerin Asya sınırlarına hapsedilmesi ve Yunan yarımadasında bağımsız bir Yunan Krallığı kurulması projesine bağlıyor. Böylece Türkler boğazlardan geçiş engel olamayacaklardır (Moreno, 1790). İkinci bir yol ise İspanya, Türk dostu olması sebebiyle bu imtiyazı elde etmek için ısrarla çaba sarf ederek başarılı olacaktır. Bunun da gerçekleşmemesi durumunda son olarak Rus pasaportu ve bayrağı kullanmak suretiyle engelin aşılması

öneriliyor (Moreno, 1790). Moreno'ya göre Fransa da yararlandığına göre bu uygunsuz bir yol olarak nitelendirilemez ve şu an için bundan daha güvenli bir yol bulunmamaktadır (Moreno, 1790). İkinci dipnotun bundan sonraki bölümleri, Karadeniz'in İspanyollara açılması durumunda, bu bölgenin sunduğu ürünlere ve İspanya'nın buraya satabileceği mallara ayrılıyor.

BARIŞ VE TİCARET ANLAŞMASI SONRASI OSMANLI İSPANYA TİCARETİ

Osmanlı ve İspanya devletleri arasında yapılan Barış ve Ticaret Anlaşmasından, İspanyolların iktisadi-ticari beklentileri, değerlendirmesini yaptığımız dipnotlardan da açıkça anlaşılabilir gibi yüksekti. İspanyollar, iki devlet arasında devam eden bu uzun süreli düşmanlığı ortadan kaldırmayı genel iktisadi-ticari hedefleri doğrultusunda istiyorlardı. Dönemin ağırlığını hissettiren iktisadi görüşlerinin etkisiyle serbest ticarete dayalı bir modelle ülkelerinin iktisadi gelişmesini sağlamayı hedeflemekteydiler. Diğer Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti ile yaptıkları antlaşmalar sayesinde, Osmanlı pazarından ne şekilde istifade ettiklerinin farkındaydılar. Üstelik başta Fransızlar olmak üzere Osmanlı Devleti ile antlaşması olan bazı ülkeler doğrudan İspanya veyahut sömürgelerine ait ürünlerle bu pazarda yer alıyordu. Bu konuda İspanyollar kendilerini çok daha avantajlı olarak görmekteydi. İspanya, Amerika kıtasındaki sömürgelerinden ve kendi sınırlarından elde ettiği hammaddelere dayalı bir sanayi kurduğu takdirde, bu malları kendisinden alarak üreten ülkelere göre üstünlüklere sahip olacağını tasarlıyordu. Kendisinin ihtiyacı olan pazardı ve bu pazar, Osmanlı barışı ile elde edilmiş olacaktı.

Osmanlıların ise bu antlaşmadan iktisadi-ticari beklentilerinin hemen hiç olmadığını görüyoruz. Antlaşmaya giden süreçte, bu makalenin konusu olmadığı için burada değinmiyoruz, Osmanlı delegelerinin tutumu bunu ortaya koymaktadır. Hatta diyebiliriz ki, Osmanlılar İspanya ile bir antlaşma yapmaya istekli değillerdi. Ancak dış dünyada gelişen siyasi ve askeri dengeler, özellikle de Avusturya ve Rusya'nın birlik olarak Osmanlıya karşı savaşması, Devleti ortaya yeni düşmanların da çıkabileceği endişesine sevketti. Böylece yıllarca sürüncemede kalan antlaşma imzalandı.

Barış ve Ticaret Anlaşması ile İspanya, Osmanlı Devleti ile olan düşmanlığa son vererek Akdeniz ticaretini geliştirebilme hususunda önemli bir adım attı. İspanya açısından bu antlaşmanın en önemli sonucu, aracı kullanmadan Doğu Akdeniz'e gidebilmek ve ticaret yapabilmek oldu. İspanya'nın, antlaşmadan beklentilerinden biri de Garp Ocaklarıyla antlaşma yapabilmek için Osmanlı Devleti'nden ferman almaktı. İspanya'nın bu isteği antlaşmaya dahil edildi. Garp Ocaklarına gönderilen hatt-ı hümayunlarla, Osmanlı ve İspanya devletlerinin barış yaptığı ve onların da barış yapmalarının uygun olacağı belirtildi. Bu karar sonrası İspanya, Tunus ve Trablusgarp'la antlaşmaya vardı. Cezayir, başlangıçta İspanyollarla antlaşmayı kabul etmese de Haziran 1786'da iki taraf arasında bir barış antlaşması yapıldı (Tabakoğlu, 2010).

Anlaşma ile iki ülke arasında deniz yoluyla doğrudan ticaret başladı. Her ne kadar Osmanlıların, Amerikan gümüşü ve yün gibi bazı ürünlerinin dışında İspanyol mallarına gösterdikleri ilgi, İspanyolların doğudan gelen kumaş ve mallara olan ilgisinden fazla olmasa da İspanya limanlarına giden Osmanlı gemilerinin sayısında artış oldu. Aynı durum aksi yönde giden gemiler için de geçerliydi. Karadeniz'in, 1774 Küçük Kaynarca anlaşmasıyla önce Ruslara, daha sonra da XIX. yy.ın başlarından itibaren diğer Avrupa devletlerine açılmasıyla Türk ve Rus buğdayının İspanya'ya ihracatında önemli artışlar ortaya çıktı (Corrales, 2006). Osmanlı gemileri Doğu Akdeniz'den İspanyol limanlarına başta tahıl olmak üzere birçok ürünü taşımaya başladı. Bu gemiler aynı zamanda İspanya limanları ile Livorno, Ceneviz, Marsilya, Lizbon gibi limanlar arasındaki taşımacılığa, İspanya'nın yurt içi kabotaj faaliyetlerine ve Amerika'daki sömürgelerle ticarete de aktif olarak katıldılar (Corrales, 2006).

İspanya'nın İslam dünyası ile ilişkileri üzerine çalışmalarda bulunan Corrales araştırmalarında, İspanyolların Doğu Akdeniz ile aktif ticari ilişki kurma girişiminin istenilen başarıya ulaşmadığını ortaya koyuyor. Bu başarısızlık, İspanya'nın Doğu ile ticaret yapabilmesinin koşullarının tam olarak ortaya çıkmadığını göstermektedir. Deniz ticaretinin yetersiz olması, manifaktür üretimi olan ürünlerinde özellikle de tekstilde İspanyol mallarının diğer Avrupa ülkeleri ile rekabet edebilecek kapasitede olmaması, İspanya açısından doğu ile ticaretin gelişmesinde en önemli engeller olarak ortaya çıkmaktadır (Corrales, 1989).

Corralles, ticaretin önündeki engeller içerisinde XVIII. yüzyılda Avrupa ülkeleri arasında ortaya çıkan savaşların ve Krallığın bizzat İspanyol gemileri ile ticarete girme konusundaki korumacı tutumunun da etkili olduğunu belirtiyor. Özellikle de İngilizlerin pazarı ele geçirmesine engel olma isteği İspanya'yı korumacı politikalar uygulamaya yöneltmişti. Fakat bu çaba başarılı olamadı. Sonuçta İngilizler Osmanlı pazarını ele geçirdi. XVIII. yüzyılın sonunda meydana gelen savaşlar sonucu İspanyol denizciliğinin Akdeniz'de istenilen neticeyi elde edememesine karşılık, Osmanlı bayraklı gemiler başarılarını büyük ölçüde arttırdı. Avrupa'nın dahili savaşları, tarafsız ülkelerin ticareti devam ettirmesine olanak tanıdığından, Osmanlı gemileri, Avrupa'nın farklı limanları arasında taşımacılık faaliyetlerini sürdürebiliyorlardı. Fakat Napolyon'un Mısır'ı işgali ve Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız çatışması, Osmanlı bandıralı gemilerin Batı Akdeniz'de faaliyetlerine kısa bir süre ara vermelerine yol açtı (Corrales, 1989).

Ticareti aktif hale getirme düşüncesi istenilen başarıya ulaşmasa da tamamen olumsuz da olmadı. Doğrudan ticaretin yapılabilmesi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin İspanya'ya olan ihracatında artış görüldü. Osmanlı'dan yapılan ihracat kalemlerine baktığımızda, dönemin tarım ürünleri ağırlıklı ihracat yelpazesine uygun olduğunu görüyoruz. İhraç kalemlerinin başında buğday gelmekteydi. Doğu'dan elde edilen buğdayın ucuzluğu rekabet edilebilir fiyatlara ulaşmaya olanak tanımaktaydı. Bu nedenle XVIII. yüzyılın sonundan itibaren İspanyol limanları, Osmanlı gemileri ile taşınan Türk ve Rus buğdayının baskınına uğradı. Özellikle Barcelona, Alicante, Mallorca gibi limanlar, buğdayın en çok ulaştığı yerlerdir (Corrales, 1989). Barış ve ticaret antlaşması, Osmanlı topraklarından İspanya'ya doğrudan yollarla giden buğday miktarını büyük miktarda arttırdı. Bu tarihten sonra, Osmanlı limanlarından İspanya limanlarına giden gemilerin yüklerinin %82'si buğdaydan oluşmaktaydı (Corrales, 1995).

İspanya'ya buğdayın büyük bir bölümü Ege adalarından gidiyordu. Ege adalarının dışında Selanik, Moro, İstanbul ve İzmir gibi limanlardan da İspanya'ya buğday ulaşmaktaydı. Buğday taşımacılığında Rum denizcilerin rolü büyüktü. 1780'li yıllarda Rumlar, Osmanlı ile Avrupa limanları arasında büyük miktarda mal taşımacılığı yapmaktaydılar. Mora, Selanik, İstanbul, İskenderiye gibi limanlar ticaret ağları içerisinde yer almaktaydı. Bunun dışında Karadeniz'de yer alan Odesa ve Taganrog gibi

limanları da ticaret ağlarına katarak buğday ticaretlerini geliştirmişlerdi (Frangakis-Syrett, 2006).

İhraç kalemleri içerisinde ikinci sırada pamuk olmakla birlikte doğrudan Osmanlıdan İspanya'ya ulaşan pamuk, önemsiz miktarlardaydı (Corrales, 2001). Fakat farklı Avrupa limanları aracılığıyla da pamuk ticareti devam etti. Birçok üründe olduğu gibi Marsilya, Cenova, Livorno gibi şehirler, Doğu Akdeniz pamuğunun İspanya'ya ihracatını sağlayan en önemli limanlardı. XVIII. yüzyılda, İspanya'ya muhtelif Osmanlı limanlarından yün ihracatı başladı. Daha çok yatak yapımında kullanılan Kuzey Afrika yünü, İspanya'ya Marsilya ve Livorno limanları aracılığıyla giriyordu. Bununla birlikte Valencia ve Barcelona'ya doğrudan girdiği de oluyordu. Kalitesi dokuma fabrikalarında kullanmaya çok uygun olan Doğu Akdeniz yünü, özellikle şapka sanayiinde kullanılıyordu (Corrales, 2001).

İspanya'nın Osmanlıya ihracatı ise ithalatına oranla daha sınırlı düzeyde kaldı. İpek, İspanya'nın önemli sanayi ürünleri arasında yer alıyordu. İspanyollar, Osmanlı pazarlarına İspanyol ipek kumaşlarını ihraç etmek için yoğun çaba sarf ettiler. 1784'te Katalonya'nın ipek kumaşlarını Osmanlı topraklarına ihraç etmeye karar veren Barcelonalı tacir Andres Thilebein şunları söylüyordu, "Bu krallığa bağlı eyaletlerin, özellikle de Katalonya'nın şaraplarının, meyvelerinin, ipekli ve yünlü kumaşlarının ihracatının büyük avantajlar taşıdığından şüphem yoktu" (Corrales, 1996). Ancak göstergelere bakıldığında İspanyolların Osmanlı Devleti'ne ipekli kumaş ihracatının istenilen büyüklüğe ulaşamadığı görülüyor. Benzer şekilde İspanya'nın Osmanlı Devleti'nden ipek ithalatı da toplamda büyük miktarlara ulaşmadı (Corrales, 1996).

İspanyol gümüş paralarının, Doğu'ya akışı XVIII. yüzyılda da devam etti. Sevilla veya Meksika'da basılan İspanyol paraları, 1700'lerin ortalarına kadar, İzmir, Selanik gibi Osmanlı şehirlerinde dolaşımda yer alıyordu. İspanyol sikkelerinin ticarî hayatta önemli bir yeri vardı. Latin Amerika ülkelerinden gelen paralar da İspanya aracılığıyla Osmanlı topraklarına ulaşıyordu. 1754-1768 yılları arasında Meksika gümüş ve Peru gümüş paraları, Kahire'de görülmeye başlandı (Corrales, 2001).

SONUÇ

Osmanlı ve İspanya devletleri arasında yapılan barış ve ticaret anlaşmasının, İspanya açısından önemli iktisadi-ticari hedefleri vardı. İspanyollar, serbest dış ticarete dayalı bir modelle ülkelerinde sınâi gelişmeyi sağlamak istiyorlardı. Bu nedenle dış pazarlarını geliştirmeye çabalıyorlardı. Osmanlı Devleti ile kurulacak dostane ilişkiler İspanyollar açısından Akdeniz’de serbest ticaret yapabilmek için büyük önem taşıyordu.

Moreno’nun kitabının içerisinde yer alan ve değerlendirmesini yaptığımız iki dipnot, İspanyolların Osmanlı Devleti ile anlaşma yapmadaki amaçlarını vurgulamaktadır. Eser aynı zamanda Osmanlı Devletinin Avrupa ülkeleriyle ticareti, ticaret limanları, ülkelerin Osmanlı ile ticarete yararlandıkları kurumlar, ürünler, vergiler ve hatta ticari hileler dahil geniş bir konuda malumat vermektedir. Aynı zamanda İspanyolların, Osmanlı ile ticaretlerini artırabilmeleri adına nasıl bir yol izlemeleri gerektiği ve hangi kurumlardan yararlanmaları gerektiği hakkında bilgiler vermektedir. Moreno’nun kitabı İçerdiği bilgiler yönüyle Osmanlı-İspanya ilişkilerinin XVIII. yüzyılın sonlarında geldiği düzeyi göstermektedir. Önceki yüzyıllarda savaş, düşmanlık ve karşılıklı rekabet üzerine kurulmuş ilişkiler, artık yerini dostane ilişkilere bırakmıştır. Bunda İspanyollar açısından en önemli faktör, ticari hedeflerini gerçekleştirebilmek olarak görünüyor.

Anlaşmanın İspanyolların iktisadi-ticari beklentilerine ne derece cevap verdiğine baktığımızda bazı hedefler gerçekleştirilse de istenilen sonucun elde edilemediğini görüyoruz. Antlaşma sonrasında İspanya, ilk olarak Cezayir, Tunus gibi Osmanlı Devleti’ne bağlı Kuzey Afrika eyaletlerinden kendisine yönelik olarak gerçekleşen korsanlık faaliyetlerini sonlandırmak istiyordu. İspanya’nın, bu konuda amacına ulaştığı söylenebilir. Zira Osmanlı ile yaptığı antlaşmanın ardından, Kuzey Afrika eyaletleri ile de antlaşmalar yaparak korsanlık faaliyetlerine karşı kendisini güvenceye aldı. İspanya’nın diğer beklentisi ise başta Osmanlı Devleti olmak üzere İslam ülkeleri ile doğrudan ticaretini geliştirmek, Karadeniz ticaretinde aktif olarak yer almak ve Süveyş yoluyla Hint ticaretini canlandırmaktı. Antlaşma sonrasında iki ülke arasında ticaret canlanmakla birlikte, İspanya’nın istediği düzeye ulaşmadı. Mevcut uluslararası siyasi koşullar

ve rekabet, İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğü ve sürüp giden savaşlar, İspanyolların başarısızlığının nedenleri arasında sayılabilir.

Osmanlı Devleti'nin antlaşmadan beklentisi daha çok siyasi idi. Devlet, antlaşma ile İspanya'nın, Rusya'nın yanında yer almasını engellemek ve tarafsız kalması sağlamak istiyordu. Bunda da hedefine ulaştığı söylenebilir. Antlaşmanın Osmanlıya getirdiği bir başka fayda da Osmanlı bayraklı gemilerin, İspanyol limanlarında serbestçe taşımacılık yapabilmesi oldu. İspanya limanlarına giden Osmanlı gemilerinin sayısında artış görüldü. Çok yüksek düzeylerde olmasa da iki taraf arasında ticaretin hacmi arttı.

KAYNAKÇA

- Cevdet, Ahmed (1977). *Tarih-i Cevdet* (Cilt 2). İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Cezar, Yavuz (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Corrales, Eloy Martin (1989). Cereales y Capitanes Greco Otmanos En La Malaga De Fines Del Siglo XVIII. *Estudios D'Historia Economica* (1989/2).
- Corrales, Eloy Martin (2001). *Comercio de Cataluña Con el Mediterraneo Musulman (Siglos XVI-XVIII)*. Barcelona: Edicions Bellaterra.
- Corrales, Eloy Martin (1996). El Comercio de la Seda Entre España y el Mediterraneo Musulman (Siglos XVI-XVIII). *España y Portugal En Los Rutas De La Seda* (s. 160-179). içinde Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Corrales, Eloy Martin (2006). İspanya-Osmanlı İlişkileri, 18. Ve 19. Yüzyıllar. P. M. Asuero içinde, *İspanya-Türkiye 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk* (s. 235-254). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Corrales, Eloy Martin (1995). La Flota Greco-Otomana En Cadiz A Fines Del Siglo XVIII. *Andalucia II* (s. 389-400). içinde Cordoba: Publicaciones de la Consejeria de Cultura de la Junta de Andalucia y Obra Social y Cultural.
- Epalza, Mikel De (1982). İnterases Árabes e İnterases Españoles en Las Paces Hispano-Musulmanas del XVIII. *Anales de Historia Contemporaneo* , 1, 7-17.
- Frangakis-Syrett, Elena (2006). *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*. (Ç. Diken, Çev.) İzmir: İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Kennedy, Paul (1991). *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri: 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*. (B. Karanakçı, Çev.) Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Moreno, Joseph (1790). *Viaje a Constantinopla en el año de 1784*. Madrid: Imprenta Real.
- Öztuna, Yılmaz (1998). *Osmanlı Devleti Tarihi* (Cilt 1). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Tabakoğlu, Hüseyin Serdar (2007). The Re-Establishment of Ottoman-Spanish Relations in 1782. *Turkish Studies* , 2/3, 496-524.
- Tabakoğlu, Hüseyin Serdar (2010). XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İlişkileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1983). *Osmanlı Tarihi* (Cilt 4/2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Vâsıf Efendi, A. (1978). *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Abbâr*. (M. İlgürel, Dü.) İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), II/2 (2017), s. 57-77

OSMANLI BAKIŞ AÇISIYLA İNSAN HAKLARI*

Berdal ARAL**

Özet

Hiç kuşku yok ki, insan hakları doktrini, Aydınlanma süreci ve liberal içerikli anayasal devrimlerle birlikte Batı'da şekillenmiş nispeten 'modern' bir olgudur. Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun insan haklarına ilişkin performansını ele almak bir bakıma anakronik görünebilir. Ne var ki, kavramın kendisine odaklanmak yerine, medenî ve siyâsî haklar ile iktisadî, sosyal ve kültürel hakların tekabül ettiği haklara ve güvencelere odaklanıldığı takdirde, bu tür bir tahlil çok da anlamsız olmayacaktır. Bu çerçevede, bu makale çalışmamızda, yaşama hakkı, işkence yasağı, din özgürlüğü, yargı bağımsızlığı, maddî anlamda insanca yaşam, ve azınlık hakları gibi konular başta olmak üzere, Osmanlılar devrinde, devletin, özellikle İslam Hukuku'nun açıkça düzenlediği alanlarda, tebaaya güçlü hukukî ve yargısal güvenceler sağladığı ve genel olarak keyfi davranmaktan uzak olduğu ifade edilmektedir. Hatta Osmanlı devletinin, çağdaşı olan Avrupa devletlerine kıyasla, insan hakları alanında oldukça iyi bir performans sergilediğini belirtmek gerekir. O nedenle, insan hakları doktrininin kapsamına giren haklar kümesi bağlamında Osmanlıların tasavvur ve uygulamalarına odaklanılmasının, uluslararası düzeyde insan hakları literatürüne önemli bir katkı sunacağı açıktır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları Doktrini; Medenî ve Siyâsî Haklar; İktisadî, Sosyal ve Kültürel Haklar; Osmanlı Devleti; İslam Hukuku; *Millet* Sistemi; Tanzimat Fermanı.

* Bu çalışma, *Human Rights Quarterly* dergisinde 2004 yılında yayınlanan "The Idea of Human Rights as Perceived in the Ottoman Empire", (454-482), başlıklı tarafıma kaleme alınmış bir makalenin ilk nüsesidir.

** Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, baral72@gmail.com

HUMAN RIGHTS AS PERCEIVED IN THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

No doubt, human rights doctrine is a relatively modern phenomenon which has been shaped in the West through the Enlightenment and the constitutional revolutions of a liberal nature. It may therefore be seen as somewhat anachronistic to focus on the human rights performance of the Ottoman Empire. However, if one focuses on the rights and assurances that emanate from civil and political rights as well as from economic, social and cultural rights instead of on the concept itself, such an analysis would not be out of place. In this context, this article asserts that, particularly in areas regulated by the Islamic Sharia Law such as right to life, prohibition of torture, freedom of religion, independence of the judiciary, sustenance of the basic needs of the individual, and the rights of minorities, the Ottoman administration provided strong legal and judicial protection for the subjects and generally avoided treating them arbitrarily. It could even be argued that the Ottomans displayed better performance in the field of human rights when compared to its contemporaries in Europe. Therefore, highlighting the Ottoman perceptions and practices in regard to the list of rights falling into the ambit of the human rights doctrine, should make an important contribution to the international literature on human rights.

Keywords: Human Rights Doctrine; Civil and Political Rights; Economic, Social and Cultural Rights; Ottoman Empire; Islamic Law; *Millet* System; Tanzimat Edict.

Giriş

Bugün bile, insan haklarının bu topraklardaki tarihsel gelişimine ilişkin olarak Türk akademisyenlerin ortaya koyduğu çalışmalarda, genelde Osmanlılar döneminin yok sayılıp, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki dönem üzerinde durulduğu gözlenmektedir. Kuşkusuz bunun en önemli nedeni, Türkiye'de 'insan hakları' konusuna eğilen uzmanların pek çoğunun Osmanlı devletine yönelik menfi yaklaşımları ve önyargılarıdır. Bir başka neden ise, modern bir kavram olan 'insan hakları' ile Osmanlı kurum ve kavramlarını bağdaştırmakta çekilen güçlüktür. Osmanlı devletinde insan hakları meselesini inceleyen istisnaî çalışmaların ise, konuyu genellikle Tanzimat dönemine münhasır kılmaları da bir bakıma bu iki unsurun bir sonucu olmak gerekir. Osmanlılara yönelik bu olumsuz tutum, adeta şu görüşü ihsas ettirmektedir: Yaşama hakkı, kişi güvenliği, konut dokunulmazlığı, işkence yasağı, seyahat özgürlüğü, yargı bağımsızlığı ve benzeri hususlarda, Tanzimat öncesi dönemlerde Osmanlı devletinde elle tutulur hiçbir güvence olmadığı gibi, keyfilik ve zorbalık devlet ile uyrukları arasındaki ilişkinin en belirleyici vasfını oluşturmaktaydı.

Oysa Batılı devletler de dâhil olmak üzere, kendi dönemindeki diğer devletlerle kıyaslandığında, Osmanlı devletinin uyruklarına yaptığı muamelenin, bunların pek çoğundan daha âdilane ve insani olduğu görülecektir. Osmanlı devletinin, 15. yüzyılın sonlarında İspanya'yı terk etmek zorunda bırakılan Yahudilere kucak açması da aslında bunun bir delilidir. 'İnsan hakları', eğer kişilerin hukuka ve devlete olan güveni, onların devlet görevlilerinin keyfi uygulamalarının cezalandırılacağına ilişkin kesin kanaatleri, bireylere ya da cemaatlara devlet müdahalesinden masun olan özel ve özerk bir alanın bırakılmış olması, devletin asla ihlâl edemeyeceği ve yazılı bir hukuk belgesi ile güvence altına alınmış (Osmanlı devletinde, bu, 'Şeriat' idi) bir haklar ve özgürlükler manzumesinin mevcudiyeti gibi unsurlar dikkate alınarak tanımlanacak olursa, bu durumda, Osmanlı devletinin, aşağıda incelenecek bazı hususlar bir yana bırakılırsa, insan haklarına genellikle saygılı bir devlet olduğu söylenebilir.

Nadiren de olsa, günümüzde, 'Tanzimat öncesinde Osmanlılarda insan hakları' konusu tartışıldığında, genelde konunun büyük bölümünün Gayrimüslim azınlıklara yapılan muameleye hasredildiği görülecektir. Bunun bir nedeni, daha ziyade Batı'dan kaynaklanan ve Osmanlı devletine

'sıcak' bakan Türk akademisyenlerin savunmacı bir refleksle Osmanlıların azınlıklara kötü muamele yaptığına ilişkin zaman zaman ileri sürülen iddialara yanıt verme kaygıdır. Kanaatimce bunun bir başka nedeni, Osmanlı devletinin Müslüman tebaaya yaptığı muameleyle ilgili olarak Türkiye'deki araştırmacılar arasında birbirine zıt iki görüşün egemen olmasıdır. Birinci görüş, 'Osmanlıcı-milliyetçi' görüş diyebileceğimiz, Osmanlı dönemini bir tür 'saadet asrı' olarak telakki eden 'iyimserci' yaklaşımdır. Bu görüşe göre, devlet ile Müslüman tebaa arasında Osmanlılar döneminde tam bir uyum ve anlayış hâkim olduğundan, ortada incelenmesi gereken herhangi bir 'sorun' yoktur. Buna karşılık, 'laikçi görüş' olarak nitelendirilebileceğimiz ikinci görüşe göre, Osmanlı devri insan hakları yönünden keyfiliğin ve zorbalığın hüküm sürdüğü 'karanlık bir çağ' olduğundan, bu konunun incelenmesi de anlamsız olmaktadır. Bu görüşlerden ikisinin de ideolojik önyargı ve duygusallıktan kaynaklanan 'bilim-dışı' yaklaşımlar olduğu kuşkusuzdur. Osmanlı devlet ve toplum düzenine ilişkin ciddi ve nitelikli çalışmaların gösterdiği gibi, 'gerçek tablo' muhtemelen bu iki uç görüş arasında bir yerde bulunmak gerekir.

Bu çalışmada, öncelikle, insan haklarından ne anlamak gerektiği ve ne tür hak ve özgürlüklerden oluştuğu hususları üzerinde durulacaktır. Daha sonra, Osmanlı devletinin kendi tebaasına yönelik olarak uyguladığı, modern insan hakları doktriniyle ilişkilendirilebilecek politikaların ne tür hukukî kaynaklara dayanarak belirlendiğine bakılacaktır. Bunun ardından, Osmanlı devletinin bir yandan egemenlik ve yönetim anlayışının, bir yandan da birey ve birey gruplarına ilişkin politikalarının *uygulamada* İslam hukukuna ne derece uyduğu irdelenecektir. Son olarak, 'Osmanlı modeli'nin ışığı altında, 'İslam-merkezli' insan hakları tasavvurunun modern insan hakları doktrini ile ne ölçüde örtüştüğü tartışılacaktır.

İnsan Hakları: Kavram ve Kapsam

Bu makalede üzerinde durulacak olan 'insan hakları' kavramı, temelde iki tür hak ve özgürlükler alanını içermektedir: birincisi, 'klasik haklar' ya da 'negatif statü hakları' da denen '**medenî ve siyasî haklardır**'. Bu haklar bireyin doğuştan sahip olduğuna inanılan ve devletin müdahale *etmemekle* yükümlü olduğu, kişiye ve kişi gruplarına ait hak ve özgürlüklerden oluşmaktadır. Bu hak ve özgürlüklerin konumuz açısından en fazla önem taşıyanları şunlardır: yaşama hakkı, işkence yasağı, kanun karşısında eşitlik,

âdil yargılanma hakkı, yargı bağımsızlığı, mülkiyet hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, dernek kurma hakkı, konut dokunulmazlığı. İkinci grup haklar ise, ‘pozitif haklar’ ya da ‘pozitif statü hakları’ da denen ve devletin *aktif müdahalesini gerektiren* ‘**iktisadî, sosyal ve kültürel haklardır**’. Bu hakların konumuzla ilgili olanları şunlardır: çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı, sağlıklı bir hayat sürme hakkı, kültürel kimlik hakkı (örneğin azınlıkların kendi özgün kimliklerini koruma ve geliştirme hakkı) (Erdoğan, 1996: 125-152).

Batı’daki insan hakları öğretisi, bilindiği gibi, 17. yüzyılda şekillenmeye başlayan doğal hukuk anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayışı ortaya çıkaran toplumsal ve siyasal gelişmeler ise Avrupa’nın çatışmacı toplumsal dinamiklerinden kaynaklanmaktadır: din ve mezhep savaşları, iç savaşlar, dinsel hoşgörüsüzlük, baskıcı ve keyfi yönetimlere karşı halk ayaklanmaları, v.s. İslâm dünyasında ise büyük çaplı din ve mezhep çatışmaları cereyan etmediği gibi, yöneticiler ile yönetenler arasında iç savaşa varan gerginlikler de yaşanmamıştır.¹ Bu ve benzeri nedenlerle, tarihsel olarak, “İslâm dünyasında insan hakları kavramının âcil bir sorun olarak ortaya çıkmadığı” gözlenmiştir (Arslan, 1997: 42).

Bu çalışmanın bundan sonraki bölümünde, Osmanlı devletinin insan hakları tasavvuru incelenmektedir. Devletin toplumla paylaştığı yetkiler konusu, insan haklarının korunması hususunda önemli bir gösterge olduğu için, burada öncelikle, Osmanlı devletinin egemenlik anlayışı ve bunun İslâm’la olan ilişkisi irdelenmektedir.

Osmanlılar’da Yöneten-Yönetilen İlişkisi

Osmanlı devlet düzenini bir piramide benzetmek gerekirse, piramidin en tepesinde padişahın olduğu görülür. Padişahın asıl önemli işlevi, imparatorluğun farklı unsurlarını bir arada tutan bir simge oluşudur. Padişah, bugünkü dille ifade etmek gerekirse, hem yasamanın hem de

¹ Kuşkusuz, Osmanlı devletinde ‘merkez’ ile ‘çevre’ arasında bir kültür ikiliği olduğu ve yönetilenlerin çoğu zaman kendilerini siyasal, ekonomik ve kültürel olarak yönetici seçkinlerce aşağılanmış hissettikleri tarihsel bir gerçektir. Adem Çaylak, *Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen: Bir Şerif Mardin Çözümlemesi*, (Ankara, Vadi Yayınları, 1998), ss.104-122. Ne var ki, bu gerilimi ‘yumuşatan’ pek çok bütünleştirici faktör vardır: İslâm dininin kuşatıcı etkisi; bireylere anlamlı bir toplumsallaşma imkânı veren tarikat ve cemaatlerin mevcudiyeti; hayır kurumlarının yaygınlığı; adalet mekanizmasının taşrada bile iyi işlenmesi (Çaylak, s.123).

yürütmenin başı olup, aynı zamanda ordunun da komutanıydı. Bu yetkisel düzenleme içinde padişahın mutlak yetkisi varmış gibi görünmekle birlikte, münhasıran yetki kullanabildiği alanlar pek de geniş değildi. Yasama yetkisi, Şeriatın düzenlemediği alanlarla mukayyetti. Bu yasalar ('kanunnameler') dahi ancak Şeyhülislam'ın vereceği bir fetva ile kanunlaşabilmekteydi. Nihai yetki padişahla olmakla birlikte, yasaların hazırlanmasında Divan-ı Hümayûn'un ve sadrazamın (başvezir) önemli katkıları olmaktadır. İleride incelenecek olan **millet sistemi** esasına dayalı olarak oluşan cemaatlara ait özerk bir alanın mevcudiyeti, padişahın yetkilerini sınırlayan bir başka unsurdur. Tarikatların, vakıfların ve esnaf loncalarının merkezi devletten görece bağımsızlığı da, bu yetki sınırlamasının bir başka nedeniydi. Yönetici sınıfın kullandığı yetkileri de bu bağlamda göz ardı etmemek gerekir. Osmanlı devleti gibi bir 'cihan imparatorluğunun', belli yetkileri olan ehil bir yönetici sınıf olmaksızın idare edilebileceğini tahayyül etmek de zaten mümkün değildir. Osmanlı devletinin, genellikle varsayılanın aksine, Avrupa'da geleneksel olarak mevcut olan otoriter ve merkezi bir yönetime, ancak Batı etkisindeki Tanzimat reformlarının yapıldığı 19. yüzyılda geçmiş olması ise düşündürücüdür (Shaw, 1991: 165).

Osmanlı yönetici sınıfı, din ile devlet arasında bir özdeşlik olduğunu varsaymış, ve bunu da, 'din-ü-devlet' kavramıyla ifade etmiştir (Findley, 1982: 155). İslam dini bir bakıma böyle bir özdeşliği teşvik eder görünmektedir, çünkü İslam'ın yayılmasını temin için en başta güçlü bir devletin varlığı elzemdir. Ne var ki, bu denklem içinde devletin dine kıyasla biraz daha ağırlıklı bir konumda olduğunu belirtmek gerekir (Mardin, 1991: 111). Aslında ne Osmanlılarda, ne de Hilâfet sonrası kurulan diğer İslam devletlerinde, din ile devlet tamamen örtüşmüştür. Mardin, bu durumun güçlü İslam devletlerinin ortaya çıkmasının bir sonucu olduğunu belirtmektedir: "Devletin çıkarlarıyla ilgili düşünce giderek cemaatin Kur'an'da belirtilen çıkarlarıyla ilgili ilkelerden sıyrıldı" (Mardin, 1990: 22).

Gerçekten de Osmanlı devleti, kuruluşundan itibaren, Orta Asya Türk ve Moğol devlet geleneğinden, *kanun* ya da *örf* adı verilen ve padişahın sırf kendi iradesiyle Şeriatın bağımsız olan kuralları koymasına izin veren bir hukuk anlayışını miras almıştır. Bu örf-î hukuk dünyevi içerikli olup, bir yandan hükümdara devlet içinde ayrıcalıklı bir konum kazandırıyor, bir yandan da devletin menfaatlerini öncelikli gaye haline getiriyordu.

Padişahın memurlarıyla ilişkisinin patrimonial (korumacı) bir karaktere sahip olması da, bir bakıma, onun devlet mekanizmasının zirvesi olduğundan kaynaklanmaktaydı (Çaylak: 106-107). Egemenlik alanında İslam hukuku ile Osmanlı devlet geleneği arasında (örf-î hukuk) tam bir koşutluk olmadığının önemli bir delili, egemenliğin Osmanlı hanedanına ait olması olgusudur. Bu saltanat düzeni kuşkusuz İslam’a aykırıdır. İslam hukukunda işin ehline bırakılması esastır. Bu ise devlet yöneticilerinin seçimle işbaşına gelmesini gerektirir. İslam’a göre hiçbir insan kutsal değildir. Oysa ilk Osmanlı anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasî’nin 5. Maddesi’ne göre “Zat-ı Hazret-i Padişahî’nin nefsi-i hümayunu **mukaddes** ve gayri mesuldür”.² (vurgu benim) Öte yandan, Fatih Sultan Mehmet’le başlayan, devletin bekâsı için, padişaha, kardeşlerini katletme hakkı veren uygulamayı da İslam’ın naslarıyla bağdaştırmak mümkün değildir, çünkü İslam’a göre, bütünü selâmeti için bile olsa o bütünü parçaları feda edilemez (Akgündüz, 1993: 18). Ne var ki, bu ‘örtüşmezlik’, Osmanlı devlet ideolojisinin İslam-eksenli bir söylemi benimsemiş olması gerçeğini değiştirmemektedir.

Osmanlı düşüncesinde devleti önceleyen bir başka husus da, toplumsal dengeyi ve sürekliliği asıl gaye haline getiren ‘nizam-ı âlem’ fikridir. Bunun için hem bireylerin, hem de toplulukların, (yeteneklerine göre belirlenen) ‘yerlerini bilmesi’ zaruri olmaktadır. İşte böyle bir düzenin garantörü olarak, padişahın Şeriatın dışında kanunlar ve nizamlar vaz’ edebilme yetkisinin olması tabii karşılanmaktaydı. Ancak unutmamak gerekir ki, Osmanlılarda devletin yönetilenlerle olan ilişkisinde belirleyici olan çok önemli bir unsur, ‘adalet’ düşüncesi idi. Çaylak’ın ifadesiyle, “Osmanlı hükümdarının mutlak gücü ve korumakla yükümlü olduğu değerler, adâlete dayanan içtimai düzen ve emniyeti” (Çaylak: 107-108).

Gerçekten de Osmanlı devletinin uzun ömürlü oluşunu, özellikle güçlü bir adalet sistemi üzerine inşa edilmiş olmasında aramak gerekir. Osmanlı padişahları, zaman zaman, halka karşı keyfî davranmamaları ve kanun (başta Şeriat) ve adâlete uygun davranmaları hususunda devlet

² “Kanun-u Esasî” (1876), İrfan Bingöl, *Ülkemizde Anayasa Hareketleri*, (1993), 56-72, s.56. Akşin’e göre, Osmanlı devletinin merkezîyetçi ve mutlakîyetçi bir yapıya sahip olması, en başta İran etkisine bağlanabilir. Sina Akşin, “Prof. Dr. Ahmet Mumcu’nun “Osmanlı İmparatorluğunda Egemenlik Kavramı” Konulu Tebliği Üzerinde Yorum”, *Millî Egemenlik Sempozyumu*, Ankara, 24-25 Nisan 1985, (Ankara, T.B.M. M. Basımevi), 50-56, s.50.

yöneticilerini uyaran ‘adâletnâmeler’ neşretmişlerdir. Bu padişahlar tüm tebaayı ‘Allah’ın bir emaneti’ olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Halka yapılan keyfi muamele ve sancak beylerince toplanan aşırı vergiler ise, padişahlarca ‘zulüm’ olarak değerlendirilmiş ve çoğu zaman sorumluların derhal cezalandırılması emredilmiştir (Miroğlu, 1992: 74-77). Benzer şekilde, Osmanlı idarecileri de, Müslüman-Gayrimüslim ayrımı yapmaksızın, “hem reyanın hem de önemli kişilerin Allah tarafından yaratıldığına, bu nedenle halkı korumaları ve reayaya karşı görevlerini yerine getirmeleri gerektiğine inanırlardı” (Kopcan, 1992: 378).

Osmanlılarda, devletin hem Müslüman tebaayla hem de Gayrimüslimlerle olan ilişkisi adem-i merkezîyetçi bir yapı içinde sistematize edilmişti. Osmanlı devleti, savunma, emniyet ve (kısmen) adâlet dışındaki hemen hemen tüm sosyal, iktisadî ve kültürel faaliyetleri bireylere ve topluluklara bırakmıştı. Bunlar arasında sağlık ve eğitim başta gelmekteydi. Bu yüzdendir ki, Osmanlı devletinin, yönetimi altında bulunan Orta Doğu İslam toplumlarının yaşam tarzı üzerindeki etkisinin çok sınırlı olduğu bir örnek olarak belirtilmektedir. Gerçekten de, yerel kültürler, gelenekler ve hatta Osmanlı öncesi yönetim tarzı, bu topraklarda hemen hemen olduğu gibi korunmuştur (Abdurrahman, 1992: 62).

Tanzimat dönemiyle birlikte Batılı kural ve kurumların iktibas edilmeye başlaması ve Batılı insan hakları söyleminin devlete egemen olmaya başlaması, Osmanlı tebaasının devlete yönelik şikâyetlerini azaltmak bir yana, daha fazla arttırmıştır. Bu gözlem sadece Müslümanlar için değil, Gayrimüslimler için de geçerlidir. Başta Ortodoks Rumlar olmak üzere, bazı Gayrimüslim unsurlar, Tanzimat reformlarına aşağıdaki nedenlerle karşı çıkmıştır: Birincisi, cemaat liderlerinin kendi cemaatleri üzerindeki eski yetkileri ortadan kalkmaktaydı, çünkü Kilise meclislerinin yanında, seküler nitelikte bir ‘halk meclisi’ kurulmaktaydı. İkincisi, Gayrimüslimler, bundan böyle askerlik ‘hizmetine’ alınacak olmaktan dolayı hoşnutsuzdular. Son olarak, Osmanlı devletinin sınırları içinde yaşayan milletlerin hiyerarşik sıralamasında Müslümanlardan sonra gelen Ortodoks Rumlar, diğer Gayrimüslim milletlerle eşit bir konumda olmaktan müteessirdiler. Denebilir ki, Tanzimat süreci, Müslümanlarla Gayrimüslimleri kaynaştırmak bir yana, Gayrimüslim toplulukların bile kendi aralarında uyumunu sağlayamamıştır. Zaten bu süreç sonunda, farklı milletlerin birbirinden ayrışma süreci ivme kazanmıştır (Küçük,

1987: 20-21). Gerçekten de, neşvünema bulmakta olan ‘yeni’ insan hakları anlayışı, farklı milletlerin etnik kimliğini ön plana çıkarmış, bu ise Osmanlı topraklarının elden çıkmasını hızlandırmıştır.

Osmanlı devletinin meşruiyeti açısından Tanzimat sürecinin olumsuz anlamda bir milat olduğu söylenebilir, çünkü reformlarla birlikte, Osmanlı devleti, mâkul düzeyde “bütünleşmiş bir halkın devleti olmaktan çıktı. Geleneksel temelleri kaldırılınca Osmanlı devleti yasal açıdan temelsiz, milli anlamda köksüz bir egemenlik durumuna gelmekte idi” (Küçük: 21-22). Bu ‘yeni’ uygulamanın başarısızlığı, bir bakıma, Osmanlı devletinin geleneksel ‘din esasına dayalı’ insan hakları anlayışının ne denli isabetli olduğunu da göstermiştir. Öte yandan, Batılı Düvel-i Muazzama’nın (Büyük Devletler) baskı ve etkisiyle inşa edilmeye başlanan modern merkezi *devlet*, bir yandan Şeriat hukuku yerine kendisini insan haklarının garantörü olarak ön plana çıkarırken, aynı zamanda müdahale edebildiği özgürlük alanı genişlemiş olmaktadır. Nitekim bu durumun olumsuz etkisi, keyfi uygulamaların ve yersiz müdahalelerin artmasıyla birlikte görülmüştür.

Bu çalışmanın bundan sonraki kısmı, hususiyetle, Osmanlılarda **insan haklarının** durumunu irdelemektedir. Burada, öncelikle Müslüman tebaanın sahip olduğu hak ve özgürlükler ve bunların hukukî kaynağı üzerinde durulmaktadır. Bunun ardından ise Gayrimüslimlere yönelik Osmanlı **millet sistemi** incelenmektedir.

Osmanlılarda ‘İnsan’ Tasavvuru ve Tebaanın Sahip Olduğu Haklar

İslâm hukukunu (Şeriat) benimsemiş olan ve hatta İslam’ın bayraktarlığını yapan Osmanlı devletinin başında olan padişahların, muhkem âyet ya da hadislerle desteklenen Şer’-î hükümlere aykırı davranması hemen hemen imkânsızdı. Zaten aksi durumda, padişahın ‘ilâhi takdir’e mazhar olması mümkün olamayacak ve bu yüzden meşruiyet krizinin doğması kaçınılmaz olacaktı. Yine padişahın toplumsal refahı gözeten politikalar uygulaması da, en başta, bu İslamî ‘hassasiyetle’ ilgiliydi. Padişah ile uyrukları arasında bir ‘zımnî sözleşme’ olduğu fikri de, devletin ve padişahın İslamî bir nizam tesis etmeyi amaçlayan çabalarından neş’et etmekteydi. Kuşkusuz bunun temelinde, Kur’an’da ifadesini bulan, yönetenlerin bütün topluma ‘iyiliği emredip, kötülüğü

men etme' yükümlülüğü vardır.³ İslâm siyaset teorisinde bu 'zımnî sözleşme' fikri öylesine güçlüdür ki, yöneticilerin bu hususta Şeriatın kaynaklanan kural ve ilkelere uymamaları halinde, yönetilenlerin onlara mukavemet etme hakkı olduğu bile söylenmiştir (Çaylak: 217). Nitekim Osmanlı halk isyanları sonrasında, padişahın bu 'zımnî sözleşme'yi ihlâl etmiş olduğu iddiası ve İslam cemaatini eski durumuna döndürme isteği önemli bir gerekçe olarak ileri sürülebilmiştir (Mardin, 1991: 114).

Kur'an-ı Kerim'e göre, insan, 'yaratıkların en şerefli olarak', sırf bu niteliğiyle değerlidir. Bu hususta dinî ya da başka bir ayırım söz konusu değildir. İnsan teki, bir tür olarak Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Bu, her insanın yeryüzüne gelişyle birlikte sahip olduğu bir haktır. İnsanlar arasındaki dinsel ayırmadan önce, onların 'insan' olmaktan kaynaklanan değerleri tüm insanlığı bütünleştiren ortak bir bağdır. Bu da, Kur'an'ın tüm insanlığı kucaklayan ve de ayırıcı olmayan, evrenselci yönüne işaret etmektedir (Arslan: 53). Bu vurgunun daha özgül izdüşümleri bazı Kur'an âyetlerinde tekrar tekrar karşımıza çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'e göre, masum bir insanın öldürülmesi, bu kişinin mensup olduğu dinden bağımsız olarak, büyük bir suçtur.⁴ Öte yandan, Hazreti Peygamber'in "canlarınız, mallarınız ve kanınız dokunulmaz kılınmıştır" beyanından beri, şahsın güvenliği İslam'ın en temel ilkelerinden biri olmuştur (Akgündüz: 20). Kur'an'ın bazı âyetlerine uygun olarak, özel hayatın gizliliği ve konut dokunulmazlığının güvence altına alındığını da bu arada belirtmek gerekir. (Nûr sûresi, 27. âyet: "Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere izin almadan girmeyin."; Bakara sûresi, 189. âyet: "Evlere arka kapıdan girmeyiniz.") Şeriatın bu hükümlerine Osmanlıların genel olarak uydukları söylenebilir.

Yine, İslam'a göre, her ikisini de Allah'ın yarattığı varlıklar olarak, kadın ve erkek eşit değerdedir. Kocasına 'Allah'ın bir emaneti olan' kadına, eşinin kötü muamele yapması yasaklanmıştır. Bu hususta ve diğer özel hukuk alanlarında İslam'ı esas alan Osmanlı hukuk düzeni içinde, modern insan hakları doktrininden farklı olarak, erkeğin aile kurumu içinde üstün konumda olduğu ve ailenin reisi sayıldığı da bir gerçektir. Öte yandan, İslam hukukuna göre, kadın tam fiili ehliyete sahiptir. Kadına evlilik

³ Âl-i İmran Sûresi, 104. âyet: "İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır."

⁴ "Masum bir insanı öldürmek, tüm insanlığı öldürmek gibidir". (Mâide Sûresi, 32. âyet)

kurumu içinde tanınan çok önemli haklar vardır: nafaka hakkı; evin masraflarına katılmaktan mesul olmaması; kendi malları üzerinde mutlak tasarruf hakkı; Şeriatın yasaklamadığı ve ahlâka mugayir olmayan her türlü işte çalışma hakkı; (belli koşullarla) boşanma hakkı gibi. Bu arada İslam'ın kadınların eğitim ve öğretimini teşvik ettiğini de belirtmek gerekir (Akgündüz: 28-35). Bu hukukî çerçevenin Osmanlılarca da benimsendiği, yasalardan ve mahkeme kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Siyasî haklara gelince, öncelikle, Osmanlıların 'özgürlük' tasavvurunun İslam-temelli olduğunu belirtmek gerekir. Bu ise, *bireyin bütüne yönelik talepleri* değil, "toplumun işleyişinin istenilen tarzda tutulmasıyla ilgili *kolektivist* bir hürriyet anlayışı" etrafında şekillenmekteydi (Mardin, 1991: 121). Burada asolan, toplumsal dengelerin ve adaletin gözetilmesidir. Bireyin hürriyeti ancak bu unsurların mevcudiyeti sayesinde korunabilecektir. Ne var ki, Osmanlı sisteminin bireyi ve birey gruplarını, İslam'a aykırı olarak, devletin işleyişinden uzak tuttuğunu belirtmek gerekir. Osmanlı devlet düzeninde halkın siyasî sürece katılımı söz konusu değildir (Findley: 156). Devlet yöneticilerinin işbaşına getirilmesi sırasında da halkın tercihleri dikkate alınmamaktaydı. Aslında bu yöneticilerin de hukukî bir güvenceye kavuştuğunu söylemek güçtür. Osmanlılarda, 'kapıkulu' adı verilen ve ilk kez Fatih Sultan Mehmet zamanında, devşirmeler arasından seçilen devlet yöneticileri (bugünkü ifadeyle, 'asker-sivil bürokrasi'), İslam hukukuna aykırı olarak padişahın bir nevi 'hizmetkârı' sayılıyordu. Padişahın bunlar üzerinde mutlak tasarruf hakkı vardı (Mumcu: 1992: 43). Bu, özellikle iki yolla olmaktadır: Birincisi, bu kapıkulları herhangi bir yargılamaya tâbi olmaksızın padişahın emriyle katledilebilirdi. İkincisi, bunların ölümünden sonra mallarına devletçe el konabilirdi ('müsadere'). Bu politikanın ardındaki temel gaye ise, devletin potansiyel rakiplerini tasfiye etme isteğiydi (Çaylak: 112).

Osmanlı devletinde **yargı fonksiyonu** kadıların başkanlığındaki bağımsız mahkemelerce ifa edilmekteydi. Bu mahkemelerden sorumlu olan kadıların hem yargısal hem de idarî görevleri vardı. Bunlar hem İslam hukukunu hem de padişaha ait kanunları tatbik ederdi. Mahkemelerde yönetici sınıf-reaya ayırımı olmadığı gibi, bu mahkemelerin kapısı tüm Müslümanlara açıktı. Burada davalar mâkul bir süre içinde tamamlanırken, kararlar da genel olarak âdildi. Sanık durumunda olan kişi, İslam hukukuna uygun olarak, suçluluğu kanıtlanana dek masum sayılmaktaydı. Öte

yandan, bir hadis-i şerifte belirtilen “Şüphesiz Allah, dünyada insanlara işkence edenleri âhirette azaplandırır” tavsiyesine uygun olarak, Osmanlı devletinde işkence yasaklanmıştır.⁵ Öte yandan, bir mahkeme kararı olmaksızın kimse tutuklanamazdı (Akgündüz: 22-23). Mağduriyete duçar olabileceği düşünülen kadınlar, çocuklar ve yetimler gibi toplumun nispeten ‘zayıf’ kesimleri ise, mahkemelerce özel koruma altına alınırdı. Bir mahkemenin bulunduğu kaza halkının, Şeriatın ve onu uygulayacak olan kadının kendilerine verdiği hakların hiçbir devlet görevlisince geri alınmayacağı hususunda kat’i inançları vardı (Shaw: 135). Kuşkusuz bütün bunlar zaman zaman bazı suiistimallerin olmuş olabileceğini inkâr etmeyi gerektirmemektedir. Ne var ki, Osmanlılar devrinde, yargısal süreçteki bazı yanlış uygulamalardan kaynaklanan sapmalar, bir istisna teşkil etmiştir.

Din ve vicdan özgürlüğü hususunda, Osmanlı devletinde, hem Müslümanların hem de Gayrimüslimlerin haklarının güvence altına alınmış olduğu rahatlıkla söylenebilir. Din, Osmanlı siyasî sisteminde ‘yerel’ toplumsal güçlerle ‘merkez’ arasında anlamlı bağlar kuran bir köprü niteliğindedir (Çaylak: 124). Osmanlılar devrinde bireylere aidiyet duygusu veren ve onların manevî ihtiyaçlarını karşılayan en önemli kurum ise tarikatlardı. Bu tarikatlar devletin müdahale alanının dışında kalmaktaydı. Müslüman bireylerin topluma, devlete ve hayata dair tasavvurları en başta tarikatlar içinde şekillenmiştir. İslam’ın Sünnî yorumuna aykırı olan tüm heterodoks dinî gruplara ise devletçe kuşku ile bakılmış ve bunlar zaman zaman ‘sürgün’ edilmiş ya da başka yollarla cezalandırılmıştır (Çaylak: 105-106).

İktisadî ve sosyal haklara gelince, bu hususta belirtilmesi gereken en önemli husus, devletin iktisadî hayat üzerinde yaptığı denetimin en temel amacının, belli kesimlerin mağduriyetini önlemek olduğudur. Halkın refahından şahsen mesul olması, padişahın bir nevi ‘emanetçi’ olmasının bir sonucuydu (Çaylak: 124). Vakıflar ise önemli kamusal hizmetler gören ve böylece toplumun temel ihtiyaçlarına cevap veren kurumlardı. Bunlar tüzel kişiliğe sahipti. Vakıflar, toplumun enerjisini ve dayanışma duygularını faydalı addedilen alanlara yönlendiren bir köprü vazifesi görmekteydi. Cami, medrese, hamam, çeşme ve aşevi gibi hizmet

⁵ Kuşkusuz keyfî uygulamalardan kaynaklanan münferit hadiseler, devletin ‘resmî’ politikasının bu yönde olduğu gerçeğini değiştirmez.

kurumları, Osmanlılar devrinde genellikle vakıflar eliyle inşa edilmişti. Bu kurumlar aynı zamanda Osmanlı kent yaşamının en önemli unsurlarıydı (Shaw: 161).

Azınlık Hakları

Osmanlı devletinin **azınlık hakları** hususunda çok ciddi ve kapsamlı bir düzenleme getirdiği tarihsel bir vakıadır. Sürekli fetihler nedeniyle, Osmanlı devleti, bünyesinde artan sayıda azınlığı her zaman muhafaza etmiştir. Bugünkü anlayıştan farklı olarak, Osmanlıların 'azınlık' tâbir ettiği gruplar, etnik ya da dil temelli olarak değil, yalnızca din ölçütüne göre belirlenmekteydi. O nedenle Osmanlıların azınlık gruplarına ilişkin politikaları incelenirken, klasik 'azınlık' tanımının dışına çıkmak kaçınılmaz olmaktadır.

Osmanlı devletinin kendi tebaasına yönelik hukukî düzenlemelerinin aslî kaynağı, daha önce de belirtildiği gibi, **İslam Hukuku**'dur (**Şeriat**). Buna uygun olarak, Osmanlı devletinin 'azınlık' olarak nitelendirdiği insan topluluklarını din veya mezhep esasına göre gruplandığı görülmüştür. Buna göre, Osmanlı topraklarında yaşayan başlıca azınlıklar şunlardı: Ortodoks Hristiyan, Katolik Hristiyan, Yahudi. Bu azınlık gruplarından her birine, Arapça'da 'din' ya da 'mezhep' anlamına gelen '**millet**' adı verilmiştir. Bu tanıma göre, etnik mensubiyetlerine bakılmaksızın, Müslümanlar tek 'millet' sayılmıştır (Bozkurt, 1993: 50).

Devletin Gayrimüslim milletlerle olan ilişkilerinin hukukî dayanağı, İslam hukukunun bunlara verdiği '**zimmî**'lik statüsüdür. Zimmîler, bir İslam devletinin hâkimiyeti altında yaşayan, onun korumasından yararlanan, kendi dinini özgürce yaşayan ve bunun karşılığında da özel bir vergi veren Hristiyanlar ve Yahudilerdi. Osmanlıların azınlıklara yönelik kültür politikaları onları çoğunluk içinde eritmeyi değil ve fakat onların farklılıklarını muhafaza etmelerini, kendilerine azınlık olma hususiyetini veren özelliklerinin korunmasını amaçlamıştır. O nedenle azınlıkların kültürel kimliklerini muhafaza etmelerini sağlayacak hakların devletçe tanındığı görülmektedir: kendi dilini kullanma hakkı; özel hukuk ilişkilerini kendi kurallarına göre düzenleme hakkı; din ve vicdan özgürlüğü; vakıf kurma hakkı; eğitim hakkı gibi. Kamu hukuku alanında ise, azınlıklar, İslam hukukunun Gayrimüslimler için öngördüğü kurallara tâbi olmaktadır. Müslümanlar ve Gayrimüslimler toplumsal,

kültürel ve siyasî olarak birbirinden farklı düzenlemelerin muhatabıydılar (Bozkurt: 50). Şer-î Hukuk Gayrimüslimlere ancak Müslümanlarla olan uyumsuzlukları durumunda ya da kendilerinin bu yönde bir taleplerinin bulunması durumunda uygulanabilmekteydi.

Müslüman çoğunluk ve Gayrimüslim azınlıklar arasında yapılan bu keskin ayırım modern insan hakları açısından bakıldığında, bir baskı unsuru olarak görülebilir. Bu bağlamda, Gayrimüslimlerin ayrımcı kimliklerinin kamusal alanda da teşhis edilebilmesi için devletin getirdiği bir kısım dayatmalardan da söz edilebilir: azınlıkların evleri Müslümanların evlerinden yüksek olamazdı; Gayrimüslimlerin belli yerlerde ikamet etmeleri yasaklanmıştı; belli giysiler, özellikle de Müslümanlarınkine benzer giysiler giymeleri yasaktı. Bütün bunların yanı sıra, Müslümanların sahip olduğu bazı haklara azınlıkların sahip olmadığı görülmektedir: azınlıkların izinsiz olarak silah taşımaları yasaktı; bunlar askerlik hizmetinde bulunamazlardı⁶; kamu hizmetine alınmazlardı; Müslüman kadınlarla evlenemezlerdi; Müslümanlar aleyhine tanıklık edemezlerdi; kiliselerde ise, dışarıdan duyulacak şekilde çan çalınması yasaktı (Bozkurt: 51). Bütün bunların anlamı açıktı: Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasındaki farklı statüleştirme, Müslümanlar lehine kurumsallaşmıştı. Bütün bu nedenlerle, bu iki grubun kaynaşması ya da en azından bir arada bulunması neredeyse imkânsızdı.

Osmanlı toplum düzeninde bireyler ancak mensubu oldukları millet vasıtasıyla bir statü ve kimlik kazanmaktaydı. Bu bireylerin yönetici sınıfla olan ilişkileri kendi cemaatlerinin liderleri aracılığıyla gerçekleşmekteydi. Ne var ki, bu dinî liderlerin padişah tarafından tasdiki gerekmekteydi. Bu konumu elde eden bir lidere ‘paşa’ payesi verilmekte ve böylece bu kişi mensubu olduğu dinin kurallarını cemaat üyelerine uygulama yetkisini elde etmekteydi. Bu cemaat liderlerinin cemaat üzerinde sahip olduğu yetkiler, Osmanlılar döneminde, önceki Hristiyan devletlere nazaran daha fazlaydı. Cemaatin devlete karşı olan vergi ve benzeri yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde, bu dinî ve toplumsal önderlik birincil sorumluluk taşımaktaydı (Shaw: 151-152). Cemaat lideri vergi toplamasının yanı sıra, özel hukuk uyumsuzluklarını cemaat mahkemelerinde çözümler, ve ayrıca eğitim kurumları oluştururdu (Bozkurt: 52). Bu da göstermektedir ki,

⁶ Bu muafiyetleri nedeniyle özel bir vergi öderlerdi.

Osmanlı siyasal ve yönetsel düzeninde, modern vatandaşlık hukukundan farklı olarak, bireyin devletle olan ilişkisi doğrudan değil, mensubu olduğu cemaat örgütlenmesi aracılığıyla gerçekleşmekteydi. Osmanlı devletinin insan hakları anlayışının *birey-merkezli* değil *kolektivist* (cemaat-merkezli) bir karaktere sahip olduğu, böylece bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, Osmanlılarda insan hakları olgusu 'bağımsız' bir unsur olarak değil, toplumsal barış ve adaletin bir 'yan ürünü' olarak görülmüştür.

Osmanlılar devrinde insan haklarının kendi başına bir amaç olarak belirmemiş olması, azınlıkların keyfi ve baskıcı bir muameleye maruz kaldığının bir göstergesi sayılamaz. Balkanlar'daki Hristiyanların, en azından bir kısmının (örneğin Bosna'daki Bugomiller), daha başlangıçta kendi istekleriyle Osmanlı idaresi altında yaşamayı seçmiş olması, bu iddiayı (kısmen) yalanlamaktadır. 19. yüzyıldaki milliyetçilik rüzgârlarının Osmanlı topraklarına da erişmesine dek, Osmanlı idaresi altındaki Balkan halklarının genellikle yönetimden memnun oldukları görülmüştür. Osmanlı devletinin Rumeli'de süratle yayılmasını ve yerleşmesini başka türlü izah etmek mümkün değildir. (Miroğlu: 75) Bir örnek vermek gerekirse, Budin adıyla bir Osmanlı eyaletine dönüştürülen Macaristan'da, devlet, burada yaşayan insanların dinî inançlarına müdahale etmediği gibi, Osmanlı yöneticileri reayayı hem Osmanlı devleti ile müşterek yetkiler kullanan Macar krallarına, hem de kendi memurlarına karşı korumaktan geri durmamıştır (Kopcan: 375). O nedenle, Gayrimüslim tebaanın ancak 19. yüzyılda ilân edilen Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla birlikte elle tutulur hak ve hürriyetlere kavuştuğu iddiası, tarihsel gerçeklere uygun düşmemektedir. Şeriatın getirdiği sınırlamalar ve dinî toplulukların birbirinden ayrılmak durumunda kalması olgusu bir tarafa bırakılırsa, Hristiyanlar ve Yahudiler Müslüman tebaayla eşit haklara sahip olmuştur. Bu haklar içinde şahsî haklar, seyahat özgürlüğü ve konut dokunulmazlığı, din ve vicdan özgürlüğü ve eğitim hakkı ilk akla gelenlerdir. Denebilir ki, Osmanlı devleti İslam'ın Kitap Ehli için vadettiği hakları genel olarak tatbik etmiştir (Akgündüz, 40-48). Şer'ie sicil kayıtları da zaten mahkemelerin Gayrimüslimlerin haklarını gözettiğine şahitlik etmektedir.

19. Yüzyılda Yöneten-Yönetilen İlişkisinde Dönüşümler

1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Osmanlı devletinin geleneksel din-temelli 'millet' sistemi, yerini 'Osmanlı vatandaşlığı'

kavramına terk etmiştir. Yine Tanzimat Fermanı'yla birlikte, padişah, sahip olduğu yetkilerin sınırlanmasını kabul etmiştir. Padişah, bu ferman çerçevesinde, azınlıklar da dâhil olmak üzere, bütün tebaanın can, mal ve namus güvenliğini garanti altına almıştır. Bu fermana göre, Şer'i yasalara uymayanlar her kim olursa olsun cezalandırılacaktır (Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 1839). Yine Tanzimat Fermanı'yla birlikte, belli hususlarda ve belli kişilere yönelik olarak padişahın ceza verme yetkisi bağımsız mahkemelere devredilmiştir (Mumcu: 46). Bu fermanla ilgili vurgulanması gereken ilginç bir husus şudur: Şeriatı dışlamak ya da en azından yadsımak bir yana, Tanzimat Fermanı, devletin yaşadığı sıkıntıların kaynağında Şeriata yeterince uyulmaması olduğunu belirtmektedir.

Osmanlı devletinin Şeriatan kat'i olarak uzaklaşma sürecinin başlangıcı ise 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın ilânıdır.⁷ Bu fermanla, hem hukuken hem de fiilen Müslüman-Gayrimüslim eşitsizliğinin *her alanda* kaldırılacağı vaad edilmektedir. Başka bir deyişle, bu fermanla birlikte Gayrimüslimlere yönelik, daha ziyade Şeriatan kaynaklanan önceki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Kaldırılan bu kısıtlamaların en başta gelenleri şunlardır: 'cizye' adı verilen özel vergi kaldırıldı; kamu hizmetine girme ve askere alınma yasağı kaldırıldı; mahkemelerin azınlık mensuplarının şahitliğini kabulü imkân dâhiline girdi; yerel ve bölgesel meclislerde azınlık gruplarına mensup kişilerin temsili sağlandı; Şûrâ-yı Devlet gibi yasama alanında önemli yetkileri olan devlet kurumlarına Gayrimüslimlerin girmesine imkân sağlandı (Islahat Fermanı: 1856). Azınlıklara daha önce tanınmakta olan bir kısım imtiyazlar ise, bu dönemde de devam etmiştir. Bu imtiyazlar, klasik insan hakları diliyle ifade etmek gerekirse, 'özel azınlık hakları'dır. Hem Müslümanlara hem de Gayrimüslimlere kişi, aile ve miras hukuku (özel hukuk) alanlarında kendi dinî hukuklarını uygulama hakkının tanınmaya devam etmesi, modern ulus-devletlerde gözlenen 'tek hukukluluğun' Osmanlı devletinin son döneminde dahi mevcut olmadığını göstermektedir.

⁷ Bu fermanın aynı yıl imzalanan Paris Barış Andlaşması'nda teyit edilmiş olması, bu düzenlemenin arkasındaki uluslararası baskının delili sayılabilir. Paris Barış Andlaşması için, bakınız General Treaty of Peace between Great Britain, Austria, France, Prussia, Russia, Sardinia, and Turkey, signed at Paris, 30 March 1856, reproduced in Augustus Oakes/R. B. Mowat (eds.), *The Great European Treaties of the Nineteenth Century* (Oxford: Clarendon Press 1918), 176–184.

Islahat Fermanı'yla birlikte başlayan süreç imparatorluğun bütünlüğünü korumak bir yana, dağılma sürecini daha da hızlandırmıştır. Müslüman-Gayrimüslim ayrımının kaldırılması, Müslümanlar arasında büyük bir infiale yol açarken⁸, özellikle Balkanlar'daki Hristiyan milletler bu hakları 'bağımsızlık' yönünde kullanmayı tercih etmiştir. (Küçük: 19) Ulemanın ve Müslüman halkın büyük bölümünün Tanzimat sonrasındaki Şeriata mugayir olduğunu düşündükleri reformlara karşı çıktığına kuşku yoktur. O zamana dek 'gâvur' denerek yadsınan ve hatta düşman sayılan Batı'ya ait hukuk ve adalet mefhumlarının iktibas edilmesi, halk nazarında İslam'ın getirdiği ideal nizamın kaybı olarak telakki edilmiştir. Bu tepkiyi 'gericilik' olarak değerlendirmek ise esasen meseleyi kavrayamamaktır. İlginçtir, Tanzimat reformlarından sonra da, hem halk nazarında hem de devlet seçkinlerinin büyük çoğunluğunun gözünde, devletin ve dolayısıyla padişahın sahip olduğu yetkilerin kaynağında Şeriatın çizdiği hukukî çerçevenin olması gerektiği fikri sürekli diri kalmıştır. Bir yandan devlet ile toplum, bir yandan da farklı 'millet'ler arasındaki ilişkilerin İslam'ın çizdiği sınırların dışına kaymasının, geleneksel dengeyi ortadan kaldıracığına dair kaygılar, bu bakış açısının önemli bir nedenidir.

Sonuç

Sonuç olarak ifade etmek gerekir ki, Şeriatın düzenlediği alanlarda, Osmanlı devleti insan haklarına genellikle riayet etmiştir. Buna karşılık, Şeriatın *kat'i hükümlerle açık seçik olarak düzenlemediği* devlet yönetimi alanında ya da karar verme süreçlerinde, baskı, sindirme ve keyfilik daha yaygındır. Bu, biraz da, siyasî etkinliği de olan sivil toplum kuruluşlarının Osmanlı toplum düzeninde mevcut olmayışından kaynaklanmaktadır. Osmanlı devleti, kendisine rakip olabilecek 'ara gruplar'ın oluşmasına asla müsaade etmemiştir. Başka bir deyişle, devlet, burjuvazi ya da yerel güç odakları gibi 'rakip' siyasal oluşumların varlığını kendisi için bir tehdit olarak algılamıştır. Yoksa kültür ve din esasına göre hayata geçirilmiş cemaatlerin, tarikatların, vakıfların, köy kurullarının ya da esnaf loncalarının böyle bir husumetin muhatabı olması söz konusu değildir. Ara kurumların yokluğu bir yana, Osmanlı yönetici seçkinlerinin zihnindeki ideal yönetim biçimi, hep Şeriatın sınırları içinde aranmıştır. Gerçekten de Batı-eksensiz Tanzimat

⁸ Halk bu tepkisini şu sözlerle ifade etmiştir: "Ne yani, artık gâvura "gâvur" diyemeyecek miyiz!"

reformlarının yapılmasından sonra bile, temel yönetim felsefesinin terkedilmesi hususunda Osmanlı devlet adamlarında büyük bir isteksizlik vardı (Findley: 158-159). Hatta 19. yüzyılın ikinci yarısında filizlenen muhalif hareketler de, düşünce ve taleplerini İslamî bir söylem içinde ifade etmeye büyük özen göstermişlerdir. Örneğin, Genç Osmanlılar, bireyin haklarına daha fazla yer veren anayasalı meşrutî bir düzen arayışlarında, bu tür bir 'reform' taleplerinin İslam'a uygun olduğunu vurgulamaya özen göstermişlerdir (Findley: 150). Bu grubun en saygın temsilcilerinden birisi olan Namık Kemal, temsili bir hükümetin gerekliliğini, İslam'ın öngördüğü sorunların istişare meclisinde karşılıklı 'meşveret' ile çözümüne imkân veren 'şûra' ilkesi ile açıklamıştır. Benzer şekilde, icraatlarından dolayı halka hesap vermek durumunda olan sorumlu bir hükümet isteğini de, İslam'ın ilk döneminde halkın ümmetin başına gelen halifeye, Şeriata uygun davranması koşuluyla 'biat etmesi' olgusuna dayandırmıştır (Berkes, 1978: 283-292). Aslında bütün bunlar, bir bakıma, Osmanlı hukuk düzeninin İslam'la tam bir koşutluk içinde olmadığının bir karinesi sayılabilir.

Bütün bu verilerin ışığında denebilir ki, İslam hukuku pek çok önemli hususta modern insan hakları doktrininden ayrılmaktadır. Bu bir bakıma tabiidir, çünkü insan hakları doktrini 'insan-merkezli' olup dindışı kaynaklardan beslendiği halde, İslam hukuku 'ilâhî kaynaklı' olup, aslî amacı Allah'ın insanlar için öngördüğü düzeni yeryüzünde hâkim kılmaktır. İslâm hukukunun bu amaca yönelik olarak kendi içinde tutarlı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu hukuk sistemi, modern insan hakları doktrininden farklı olarak, birey-merkezli değil *cemaat-merkezlidir*. 'Klasik haklar' da denen medenî ve siyasî haklar, bireyin devlete *karşı* elde ettiği haklar olduğu halde, İslam hukukunda böyle bir karşıtlık söz konusu değildir. İslam'da birey, topluluk ve devlet vücudun organları gibi birbirini tamamlar (Tibi, 1994: 289). Öte yandan, Kur'an'da, Allah'ın insanlara bahsettiği *haklar*, genellikle onların Yaradan'a ve diğer insanlara karşı olan *sorumlulukları* ile birlikte anılmaktadır. İşte bütün bu farklılıklar dikkate alınmaksızın, İslam'ın, modern insan hakları doktrini ile rahatça örtüşebileceğini iddia etmek, anlamlı değildir.⁹ Bu farklılık, kuşkusuz,

⁹ Ann Elizabeth Mayer, İslam'ın insan hakları boyutuyla ilgili yetkin çalışmasında, bu farklılığı özellikle vurgulamaktadır. Mayer bu hususun İslamî insan hakları projeleri üzerinde çalışan uzmanlarca genellikle gözden kaçırılmaya çalışıldığını belirtmektedir. Ann Elizabeth Mayer, *Islam and Human Rights: Tradition and Politics*, ikinci baskı, (London, Westview Press, 1995), ss.44-45.

İslamî bir şemsiye altında yaşayan toplulukların kaçınılmaz olarak zulme ve keyfiliğe duçar olacağını göstermez. Aksine, İslamî kaygıları olmayan pek çok yerli ve yabancı tarihçinin de kabul ettiği gibi, tarih boyunca İslam devletlerinin uyruğu olan Hristiyanlar ve Yahudiler, hukukî ve fiilî olarak, Hristiyan devletlerin egemenliği altında yaşayan Müslümanlara ve Yahudilere kıyasla çok daha güvenli bir atmosferde yaşamışlardır. İslam'ın egemen olduğu toplumların belirleyici vasfı olan hoşgörü ve çoğulculuk sayesinde, bu azınlıklar kendi kimliklerini yüzyıllarca muhafaza edebilmişlerdir.

Bu çalışmada tartışılan hususlar, insan haklarının ille de birey-merkezli olması gerekmediğini de ortaya koymaktadır. Osmanlılar, bugün 'insan hakları' diye tâbir edilen haklar ve özgürlükler kümesini şu yollarla güvence altına almaya çalışmışlardır: toplumsal gruplar arasında uyumun sağlanması; farklı dinî unsurları ayrıştırmaya dayalı bir çoğulculuğun hayata geçirilmesi; tebaayı oluşturan tüm unsurlara adâletle muamele edilmesi. Osmanlılar, insan haklarını İslam'a uygun olarak ilâhî kaynaklı fitrî haklar olarak görmüşler ve bu hakların vazgeçilmezliğini kabul etmişlerdir. Padişah ve diğer devlet yöneticileri, Şeriatın açık seçik düzenlediği hak ve özgürlükleri hayata geçirmeye genellikle özen göstermişlerdir. Osmanlılarda devletin insan hakları tasavvuru değerlendirilirken, bu hususların mutlaka göz önüne alınması gerekir. Tanzimat döneminde Osmanlılarda insan hakları meselesini inceleyen Gökçen Alpkeya'nın, makalesinin son cümlesinde serdettiği görüşlere bu bağlamda katılmamak mümkün değildir: "Evrensel bir 'olması gerekenler' listesinden ibaret olan insan hakları kavramının göreliliği göz önüne alınırsa, belki de önce bu kavramı sorgulamak gerekecektir" (Alpkeya, 1990: 182). O nedenle yapılması gereken, Osmanlı devletinin insan hakları perspektifini *yargulamak* değil, *anlamaya* çalışmaktır. Bu sayede Osmanlı hukuk anlayışının ve yönetim modelinin, bugün de bünyesinde bir kısım çelişki, zaaf ve açmazları barındıran modern insan hakları doktrinine yapabileceği katkılar da gün yüzüne çıkacaktır.¹⁰

¹⁰ 2000'li yıllarda Osmanlı devletini insan hakları bağlamında ele alan şu iki çalışmaya bakılabilir: Belkis Konan, "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 15, sayı: 4, 2011, 253-288; Akif Tögel, "Ottoman Human Rights Practice: A Model of Legal Pluralism", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2016/2, 201-220.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet, *İslâm'da İnsan Hakları Beyânnâmesi*, 2. Baskı, (İstanbul, Timaş yayınları, 1993).
- Alpkaya, Gökçen, “Osmanlı Hukuk Reformu ve Kişi Özgürlükleri (1839-1908)”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt: 12, 1990, 167-182.
- Arslan, Ahmet, “İnsan hakları ve İslâm”, *Liberal Düşünce*, Kış 1997, Sayı: 5, 37-55.
- Berkes, Niyazi, *Türkiyede Çağdaşlaşma*, (İstanbul, Doğu-Batı Yayınları, 1978).
- Bingöl, İrfan, *Ülkemizde Anayasa Hareketleri*, (Atak Ofset, 1993).
- Bozkurt, Gülnihal, “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 43, 1993, 49-59.
- Çaylak, Adem, *Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen: Bir Şerif Mardin Çözümlemesi*, (Ankara, Vadi Yayınları, 1998).
- Erdoğan, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, (Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996).
- General Treaty of Peace between Great Britain, Austria, France, Prussia, Russia, Sardinia, and Turkey, signed at Paris, 30 March 1856, reproduced in Augustus Oakes/R. B. Mowat (eds.), *The Great European Treaties of the Nineteenth Century* (Oxford: Clarendon Press 1918), 176–184.
- Findley, Carter V., “The Advent of Ideology in the İslamic Middle East”, *Studia İslamica*, Cilt: 55, 1982, 143-180.
- İslahat Fermanı, 1856, <http://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/belgeler/231.pdf>
- Konan, Belkıs, “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 15, sayı: 4, 2011, 253-288.
- Mardin, Şerif, *Türkiyede Toplum ve Siyaset*, Makaleler I, (İstanbul, İletişim yayınları, 1990).
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, Makaleler IV, (İstanbul, İletişim yayınları, 1991).

- Mayer, Ann Elizabeth, *İslam and Human Rights: Tradition and Politics*, ikinci baskı, (London, Westview Press, 1995).
- Milli Egemenlik Sempozyumu*, Ankara, 24-25 Nisan 1985, (Ankara, T.B.M. M. Basımevi).
- Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri*, Ankara, 13-14 Mart 1985, (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987).
- Shaw, Stanford J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, I. Cilt, (Cambridge, Cambridge University Press, 1991).
- Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu), <http://anayasametinleri.blogspot.com.tr/2010/09/1839-gulhane-hatt-i-humayunu-orijinal.html>
- Tibi, Bassam, “Islamic Law/*Shari'a*, Human Rights, Universal Morality and International Relations”, *Human Rights Quarterly*, Cilt: 16, Sayı: 2, Mayıs 1994, 277-299.
- Tögel, Akif, “Ottoman Human Rights Practice: A Model of Legal Pluralism”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2016/2, 201-220.
- Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları: Osmanlı İmparatorluğu Dönemi*, 2. Kitap, (İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 1992).

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), II/2 (2017), s. 79-120

GÜNEY AFRİKA'DA IRKÇILIĞIN TARİHSEL KÖKENLERİ

Halim GENÇOĞLU*

Özet

Bu çalışma Güney Afrika'da etnik ayrımcılığın kökenlerini ve geçmişten günümüze kadar olan tarihsel dönüşümünün bir analizini ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Bilindiği üzere 1652 yılında Güney Afrika'nın Hollandalılar tarafından işgaliyle Afrika'nın, özellikle Ümit Burnunun yerli halkları Hollanda Doğu Ticareti Şirketi tarafından sömürgeleştirilmiştir. Mezkur coğrafyanın halkları 1795 senesi İngiliz işgaline kadar türlü şekillerde muazzam bir ırkçılık ve ayrımcılıkla yüzleşmiştir. Yüzyıllarca ne Hollanda sömürgecileri ne de işgalci İngilizler, Güney Afrika halklarının kendi dil, kültür ve inançsal öğelerinin yaşamasına da izin vermişlerdir. Daha fazlası 1948 yılından 1994 senesine kadar Güney Afrika'da devletin ırksal ayrımcılığı yürürlüğe koyması ile halkların beyaz, siyah, melez ve Asyalı olarak sınıflandırılmaları ile toplumda Avrupalı beyaz halka karşı nefret farklı boyutlarda bir düşmanlığa dönüşmüştür. En nihayetinde Nelson Mandela'nın 1994 senesinde demokratik seçimlerden sonra Afrika Milli Kongresinin başına geçip idareyi ele almasıyla Güney Afrikada bu sancılı dönem sona ermiştir. Bu çalışmada Güney Afrikadaki tüm bu ırkçılık hareketlerinin tarihi süreç içerisinde gelişimi ve ayrımcılığın çeşitli şekillerde toplum içerisindeki tesirleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güney Afrika, Irkçılık, Ayrımcılık, Sömürgecilik, İngilizler, Afrikanslar, Hollanda sömürgeciliği, İngiliz sömürgeciliği, Apartheid Rejimi, Nelson Mandela.

* Dr., Cape Town Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İbrani Dili ve Edebiyatı Bölümü, gnchal001@myuct.ac.za

HISTORICAL ROOTS OF THE RACIAL DISCRIMINATION IN SOUTH AFRICA

Abstract

This paper attempts to analyse the genesis of racial discrimination and its historical transformation process in South Africa from past to present. As it is known, after the Dutch occupation in South Africa in 1652, African native people particularly at the Cape of Good Hope, were colonised by the Dutch East Indian Company. Until the British occupation of the territory in 1795, natives faced the tremendous racism and discrimination in various ways. Neither Dutch rulers nor British colonialists allowed South African natives to keep their culture, language and religious faiths for centuries. Furthermore, from 1948 to 1994, the Apartheid regime officially segregated South African people from each other as white-black-coloured-asian, which in turn caused antagonism against people of European origin or descent, white South Africans. Eventually, the Apartheid regime ended in 1994 and South African political leader Nelson Mandela's party (ANC) managed to take over the ruling of South Africa. In this paper, the origins of racial discrimination in South Africa will be examined in a historical context.

Keywords: Racism, Racial Discrimination, Afrikaners, English, South Africa, Dutch colonialism, British Colonialism, Apartheid Regime, Nelson Mandela.

Giriş

Bu çalışmada kısaca ele alınmaya çalışılan konu, Güney Afrika tarihinde sömürgeciliğe dayanan ırkçılık hareketlerinin geçmişten günümüze seyri ve toplum üzerindeki etkileri üzerine bir analizi kapsamaktadır. Bilindiği üzere 1652 yılında Jan Van Riebeeck komutasında Hollanda Doğu Hindistan Ticareti Şirketi'nin bir ikmal istasyonu arayışı sonucu Ümit Burnu'nda karaya çıkması ve hemen sonrasında işgali, tam manasıyla yöre halkının kaderini değiştiren bir etmen olmuştur.¹ Avrupalı milletler tarafından işgal altına alınan Güney Afrika toprakları 1652 yılından 1994 yılına kadar bilfiil bu ırkçı ayrımcılığa şahit olmuştur. İşte bu sancılı süreç, tarihsel bağlamda Güney Afrika'da ırkçılık hareketlerinin yüzyıllara dayanan seyrinin analiz edilerek okuyucuya sunulmak gayesi taşır (Dubow, 1995: 39).

Hollanda Sömürgeciliği Dönemi (1652 – 1795)

Güney Afrika tarihinde ırkçılığın temelleri Hollanda işgali döneminde atılmıştır demek tarihi hakikate aykırı bir iddia olmaz (Ransford, 1972: 2). Zira Güney Afrika ve havalisinin tarihte bilindiği dönemden günümüze kadar, bir başka deyişle 1652 yılında Hollanda Doğu Hindistan Şirketi adıyla maruf Felemenk asıllı Jan Van Riebeeck komutasında bir korsan filosunun Cape sahillerine yanaşmasıyla mezkur toprakların işgali ve sömürgecilik serüveni başlamış oluyordu (Worden, 1985: 21). Jan Van Riebeeck Ümit Burnu'nun Table Bay limanına ayak bastığı zaman bölgede Khoikhoi (Hottentots²) ve Bushmen olarak bilinen avcı toplayıcı bir yerli halk mevcuttu. Zamanla Hollandalılar tarafından Ümit Burnu'nda yok edilen Khoikhoi ve Bushmen halkının avcılık ve toplayıcılık yanında büyükbaş hayvancılık yaptıkları ve Bantu dili konuşan siyahilere nazaran (Xhosa ve Zulu) daha açık renkli ve kısa boylu oldukları, konunun mütehasıslarınca kaydedilmiştir (Schapera, 1965: 322). Hollandalı sömürgecilere itaat etmeyen bu avcı toplayıcı halk, kitleler halinde öldürülürken, itaat edip kendi topraklarında köle yapılan kesim zamanla

¹ Hollanda Doğu Hindistan Ticareti Şirketi 1602 yılında kurulmuş ve literatürde VOC olarak bilinip İngilizce'de *Dutch East Indian Company* şeklinde kullanılmaktadır.

² Esasında *Hottentots* kelimesi dahi Hollandalılar tarafından uydurulmuş yakıştırma bir isimdir. Dillerini anlamadıkları milletlere Barbar adı vermiş olan Batı dünyası, aynı mantıkla 'hot hot hot to toto' şeklinde konuştuklarını düşündükleri *Khoikhoi* halkına *Hottentots* adı vermişlerdir.

vaftiz edilerek Hristiyanlaştırılmış ve gerçek öz kimliğinden tamamen koparılmışlardır (Elphick, Hermann, 1984: 3). Cape Town işgalci Avrupalı düşmanlarına kıyasla teknik donanım eksikliğine rağmen bu ilkel kabilelerin Hollandalı sömürgecilere karşı zaman zaman saldırılarda bulunduğu da vakidir. Öyle ki, 1659 yılında Hollandalı sömürgecilerin zulüm ve yağmalarına dayanamayan Khoikhoi halkı, ilk defa toplu olarak Hollandalı işgalci güçlere savaş açtılar. Bu dönemden sonra gerek Khoikhoi gerekse Bushmen halkının tamamen tarih sahnesinden silinene kadar süregelen ölüm kalım mücadeleleri nesilden nesile aktararak günümüze kadar bir efsane halini almıştır. İşte Güney Afrika'da günümüzde tüm beyaz tenli Avrupalı görünümlü halklara karşı yerli halkın halen içten içe bir nefret beslemesinin altında, yüzyıllara dayanan bir zulmün tezahürleri görülür.³

Jan Van Riebeeck 13 yıl yaşadığı Ümit Burnu'nu terkedip 1666 yılında Güney Afrika'dan ayrıldığında şehrin muhafazası için günümüzde halen Cape Town şehir merkezinde bulunan kaleyi inşaa ettirmişti. Zamanla Hollanda sömürgecilerinin Ümit Burnu'nun iç kesimlerine doğru genişlemesiyle bölgedeki yerli halk bir taraftan köleleştirilirken diğer yandan Hristiyanlaştırılıyordu. O dönemde Hollandalı sömürgecilerin çiftçiliğe ve hayvancılığa başladığı da anlaşılacakla birlikte uzaktan idare yerine, toprakların verimliliği ve bölgenin stratejik önemine binaen Ümit Burnu'nda yerleşke kurup kendi yaşadıkları ülkenin yerli halkını idare altına almayı planlamışlardı. Böylece köle getirilip çalıştırılma faaliyeti yerine mezkur havalideki kabileleri köleleştirme yoluna gidilmiştir. Şüphe yok ki, aynı zamanda bu durum Cape Town'a çalıştırılmak için getirilen Müslüman köleler için de geçerli bir hal olmuştu.⁴

³ Literatürde *Anglo-Sakson-Dutch* halk olarak bahis geçer.

⁴ Her daim demokrasiden dem vuran Batı dünyası Afrika'da demokrasi adına ne bıraktı yada Afrika neden Batıdan nefret eder? Bunu tarihten bir örnekle izah edelim. Sarah "Saartjie" Baartman adında *Khoikhoi* (Hotentot) yerli halkından bir Güney Afrikalı kadın 1790 yılında önce Hollandalılar tarafından esir edilir ve hayat kadını olarak kullanılır. Kocası öldürülür ve Sara Cape Town'da bir süre köle olarak yaşar. Sonra vücut yapısı diğer kadınlardan daha büyük kadınsal organlara sahip olduğu farkedilerek İngiltere ve Fransada kafeste sergilenir. Üstün ırk olduğuna inanan "Medeni Avrupa", insanlarla maymunlar arasındaki kayıp ırk olarak düşünülen Sarah Bartmaan'ın kabilesini ara soy olarak kabul eder. Hollandalı-İngiliz ve Fransız bilim adamları da, Darwin teorisine istinaden *Koysan* kabilesinin bu kayıp ırk olduğuna kanaat getirir. Sarah Bartmaan Fransa'da öldüğünde kadınsal organları kesilerek Fransa insan müzesinde sergilenir. İşte Hollanda Fransa ve İngiltere'nin Afrika'da bıraktıkları ortak miras budur.

Öyleki, Güney Afrika'nın Hollanda sömürgeciliği döneminde Endonezya, Makassar veya Cava gibi diğer Hollanda sömürgelerinden Ümit Burnu'na siyasi suçlu olarak getirilen tutukluların arasında Müslüman liderler de mevcuttu. İlk bilinen Müslüman siyasi tutuklu liderlerden Makassarlı Şeyh Yusuf'un 23 Mayıs 1699 senesinde Cape Town'da vefatıyla Cape bölgesinde sömürgeciler tarafından empoze edilmeye çalışılan Hristiyanlığa karşı olarak muhalif bir hareket şeklinde kurtuluşu İslam'da bulan toplumun hızla arttığı, dönemin kaynaklarından da anlaşılmaktadır (Elphick, Hermann, 1984: 122).

Benzer bir şekilde 1747 yılında aslen Yemenli bir âlim olan Mochalı Said Alochie Cape Town'a getirilerek Robben adasında on yıl tutsak edilmişti. Sözlü tarihi bilgilere göre Robben adasında hapsedilen İmam Said Alochi'nin saygınlığı sebebiyle kendi hapishanesinde gardiyanlık dahi yaptığı ve daima kolunun altında bir Kur'ân-ı Kerim taşıdığı günümüze kadar aktarılan şifai bilgiler arasındadır. Efsanevi Müslüman lider Mochalı Said Alochie tarihte Güney Afrika'da bilinen ilk imam olarak kaydedilmiştir.⁵

1767 yılında Hollandalılar tarafından Endonezya'nın Tidero adasından Prens Abdullah Kadı Abdüsselâm, daha çok bilinen ismiyle İmam Tuan Guru'nun Cape Town'a sürgün edilip Robben Island'a hapsedildiği bilinmektedir. İmam Tuan Guru'nun tutuklu bulunduğu sürede hafızasından Kur'ân-ı Kerim'i yazarak yüzlerce köleye İslam dinini öğrettiği halen söylenegelelen hakikatler arasındadır. Yerli halkın kaderini paylaşan bu Müslüman kesim de benzer şekilde köleleştirilerek zulme ve ayrımcılığa maruz kalmıştır (Elphick, Gliomee: 1984: 124).

Güney Afrika'ya getirilen Müslüman kölelelerle aynı kaderi paylaşan yerli halk, ölüm kalım savaşı verdikleri vatan topraklarında çeşitli şekillerde saldırılara uğramışlardır. Prof. Mohamed Adhikari'ye göre

⁵ Güney Afrika'nın Hollanda sömürgeciliği döneminde yerli halka karşı olan ırkçılık, sadece sosyal hakların toplumda demokratik bir şekilde paylaşılmasından ibaret değildi. Hollandalılar tarafından 1652 yılından bu yana sömürülmeye başlanılan Güney Afrika yerli halkları 1795 yılında İngiliz işgaline kadar envayi çeşit zulümle yüzleştiler. Yetmezmiş gibi 1948 kadar İngiliz sömürsüyle tüm zengin maden yatakları ellerinden alınır. 1948'den 1994'e kadar yine Hollanda kökenli Afrikanslar tarafından Apartheid dönemiyle ırkçılığa yeni bir boyut getirirler ve yerli halk her manada zulme uğrar. Güney Afrika Üniversiteleri eskiden alay ettiği bu yerli milleti şimdi derslerinde saygıyla anarak okutması tarihin acı bir intikamı olarak gözlemlediğimiz hakikatlerden birisidir.

Flemenkçe konuşan sömürgeciler, hükmü altına alamadıkları başka bir avcı toplayıcı yerli halk San kavmini soykırıma maruz tutarak yokettiğini kaydetmiştir.⁶ Adhikari bu kayda değer çalışmasında Cape San halkının erkeklerinin hapsedilerek öldürüldüğünü fakat çocuk ve kadınlarının esir edilerek çalıştırıldığını ifade etmektedir. Hakikaten 1770 ve 1780 yılları arasında Ümit Burnu'nun yerli halklarından olan San kavminin Hollandalı sömürgeciler tarafından asimilasyona maruz bırakılanlarının haricinde tümünün yok edildiği anlaşılmaktadır (Adhikari, 2011: 51-89).

Öte yandan bu dönemde yayınlanan yerli gazetelerde de siyahilerin 'Kâfir' olarak, Hristiyan mezlelerin 'Bastard' ve tüm müslümanların ise Malay (Maley) olarak kaydedildikleri, bahsekonu ırkçığın boyutu hakkında yeterli deliller sunar. Hakikaten bu tür terimlerin o devirlerde hakaret değil normal bir sınıflandırma şeklinde lanse edilmesinin esasında Güney Afrika'da Avrupalı sömürgecilerin peyda ettikleri ırkçılık anlayışları ve yaklaşımları hakkında önemli ipuçları vermektedir.⁷

⁶ Prof. Adhikari bu işgalci kesimi *Dutch Speaking Colonialists* olarak adlandırmıştır.

⁷ İngilizce *hybridity* denilen melezlik, iki ırkın karışması neticesi hâsıl olan yeni bir karma nesil anlamına gelmekte olup Güney Afrika'nın sömürgeci geçmişine binaen kelimenin sözlük anlamından ziyade hakaret manasıyla önceleri "Bastard" ve sonraları renkli manasında "Coloured" tabiriyle adlandırılmıştır. Yerli Güney Afrika halklarından olan Bantu-Khosan ve Hollandalı-İngilizlerin karışmasından ortaya çıkan bu melez halk, esasında tüm Güney Afrika tarihinde en çok hor görülen toplum olmuştur. Bunun temel sebebi Apartheid döneminde yeterince beyaz tenli olamadıkları için yasal haklardan kısıtlı şekilde faydalanılan "Coloured"lar, Apartheid sonrasında ise yeterince siyah olamadıkları için siyahileri koruma yasasından (BEE) gerçek manada yararlanamamışlardır. Tam manasıyla beyazla siyahın arasında kalan ve Müslüman kesimi de içine alan *Coloured* kimliğine mensup halk, farklı dil yaşam ve gelenekleriyle siyahı ve beyazlardan ayrılmış olup Cape havalisinde en çok, Grassy Park, Mitchell's Plain veya Hannover Park gibi suç oranının yüksek olduğu bölgelerde meskundur. Amerika'da *The Daily Show* adıyla güldürü program yapan meşhur komedyen Trevor Noah, belki dünyada en meşhur 'Coloured' kökenli Güney Afrikalı simalardan birisidir. Adhikari'nin bu hususta bilgilendirici ve önemli kitabından başka Helene O. Lewis'in Britanya'nın babasız çocukları adlı eseri ufuk açıcı bir çalışma olarak Güney Afrika'yı merak edenlere ilginç tarihi bilgiler sunuyor. Benzer şekilde Güney Afrikalı Müslüman yazar Vayej Ishmael "Siyahi olmanın Siyahlığı" adlı eserinde çok ilginç izahlarda bulunmuştur. Hakikaten 1994 senesine kadar, Güney Afrika'da beyaz olmamak demek insan olarak yok sayılmak demektir. Öyle ki Müslümanların soy isimleri kendi arzularına göre değil zulmeden beyaz halkın istediği şekilde kaydedilmişlerdir. Bu sebeple en önemli Müslüman tarihçilerin isimleri Ismail Davids, Muhammed Arnold yada Şeyh Şiraz Hendriks olarak halen yarı Müslüman yarı Hristiyan ismi taşır.

İngiltere Sömürgeciliği Dönemi (1795-1910)

Her ne kadar Güney Afrika halkları Hollanda sömürgeciliği döneminde daha zalimane bir ırkçılıkla yüzyüze gelmişse de Güney Afrikalı beyaz olmayan vatandaşların ırkçılık adına yaptıkları mücadeleler daha çok İngiliz işgali dönemindedir denilebilir. Bunun temel sebeplerinden birisi artık 19. yüzyılda dünya genelinde Sanayi İnkılabı döneminden sonra özgürlük ve istiklal mücadelelerinin toplumda daha fazla yer tutmasından ileri gelir. İkinci sebep ise Güney Afrika yerli halkının yıllarca süren zalimane davranışlara karşı başkaldırıda bulunmaya başlamalarıdır. Bu sebeple İngiliz işgali döneminde ezilenle ezen millet arasında daha farklı sosyal ve siyasi olaylar vukua gelmiştir.

İngiltere'nin Güney Afrika'yı işgal yıllarında anlaşılın en bariz politikalarından birisi uzun yıllar Hollanda sömürgeciliği döneminde zulüm görmüş yerli halka belli başlı imtiyazlar tanınarak onları yeni sahiplerine karşı sadık bir tebaa yapmaktı. 1804 yılında sağlanan serbest ibadet özgürlüğü ve köleliğin kaldırılması bunların başında gelen etmenlerdendir denilebilir (Van der Merwe, 2014: 113).

Lakin İngiliz kuvvetlerine önce 1795'de ve sonra 1805 yılında yenilen Hollanda kökenli Afrikanerlar (Boer)⁸ herne kadar bu yenilgiden sonra Great Treak adıyla bilinen iç kesimlere göçüp oralarda yeni yurtlar edinmişlerse de iki halk arasındaki husumet ve buna binaen saldırı tehdidi devam etmekteydi. Bu sebeple İngilizler bir taraftan yerli halkla siyaseten ilişkilerini iyi tutarken diğer yandan kadim düşmanları olan Afrikanerlara karşı herdaim temkinli hareket etmekteydiler.

Kilisenin ırkçı ve ayrımcı politikaları da bu dönemde dikkati çeken başka bir unsur olarak tarihte yerini almıştır. Öyle ki 1825 yılında Cape Town'da büyük bir yerli köle topluluğu, Hristiyanlığın köle sahipleri ve baronların dini olduğuna kanaat getirerek topluca Müslüman

⁸ Afrikaner terimi olan Boer kelimesi, yerel dilde çiftçi manasında olup Buur diye telaffuz edilir. Türkiye'de konu hakkında fikir yürüten birçok tarihçi Boer kelimesini İngilizce ile karıştırarak Boyer şeklinde okumaktadır. Araştırmacı-yazar Ahmet Uçar, Ebubekir Efendi'nin Afrikaans dilinde kaleme aldığı kitabını tenakkuza düşerek Savahili (Swahili) dilinde yazdığını ifade etmiştir. *Swahali* lisanı Ümit Burnu'nda konuşulmayan bir dil olup sadece Tanzanya, Uganda, Kongo ve Mozambik'e kadar olan Orta Doğu Afrika sahili ülkelerinde bilinir.

olmuşlardı.⁹ Hakikaten köleler için şehir dışında inşa edilen derme çatma bir kilisede hizmetkârlarının ibadet etmelerine izin veren köle sahipleri, şehrin merkezinde inşaa ettikleri büyük ve ihtişamlı kiliselerinde günah çıkarırken, üç sokak ötedeki Evvel camiinde aynı safta oturan köle ile sahibin birlikte yaptığı dini ayinin tesirinde kalmışlardı.¹⁰ İslam'daki bu eşitlik geleneği herkesimden insanı kucakladığı için yerli halk süratle İslam'a giriyordu (Hutchinson, 2006: 3). Müslüman halkın Osmanlı Devleti'nden haberdar olması ise onlara ayrı bir umut ışığı olmuştu (Davids, 1980: 138).

Kölelik döneminde kilisenin bu ayrımcılığına maruz kalan Hristiyan köleler, zaman zaman isyan edip kaçarken yakalanınca sırtlarına kaçak manasında R harfi (Runaway) kızgın demirle dağlanarak cezalandırılıyorlardı. Kölelerin tekrar kaçmaları halinde eski suçlular olarak kiliseler de denetlenip ona göre muamele görmeleri sömürgecilerin yıldırma politikası izlemelerinin başka bir yoluydu. Tüm bu tür uygulamalardan uzak bir yaklaşımla tüm inanan kesime aynı mesafede kapılarını açan İslam dini, 18 ve 19. yüzyıl Cape sömürge havalisinde İslam dinine olan ihtidaların sebepleri ile ilgili kayda değer olaylar arasındadır.

Zamanla Güney Afrika'da idareyi tam olarak ele alan İngiliz sömürgeciler 1833 yılında köleliği kaldırarak idareleri altında bulunan halklara karşı sağladıkları bu haklarla kurtarıcı rolü üstlenmişlerdi.¹¹ Köleliğin kaldırılmasıyla hac görevini yerine getirmek için Ümit Burnu'ndan Osmanlı topraklarına ve Arap yarımadasını ziyarete giden Güney Afrikalı Müslümanlar, bu vesileyle Osmanlı Hilafetiyle de dolaylı olarak irtibata geçmiş oluyorlardı. Güney Afrika'daki Müslüman nüfusundan haberdar olan Osmanlı Devleti ise Müslümanların haklarını korumak ve onlara destek olmak sebebiyle 1852 yılında Cape Town'a fahri konsolos atamıştır. Queen Viktorya'dan gelen rica üzerine Güney Afrika'daki Müslümanlar arasında husule gelen dini ayrılıkları dindirmek için 1863 yılında Osmanlı Devleti tarafından Ümit Burnu'na gönderilen

⁹ Bu harpte İngilizler'in yanında savaşan Ümit Burnu'ndaki Müslüman halka İngiliz kraliçesi ödül olarak bir kilisenin arazisinden bir bölümünü vakfetmiştir. Bo-Kaap havalisi Müslüman cemaatin bu arazi üzerine yaptırdığı cami halen üzerine kazanmış bir tarihi kitabesiyle bu eski hatırayı günümüze taşır.

¹⁰ Bu caminin asıl ismi *Auwal Mosque* olarak bilinmekle beraber ilk camii manasında Evvel kelimesinden galattır.

¹¹ Tarihte *Slavery Abolishing Bill of 1833* kanunu olarak bilinir.

Erzurumlu İslam hukuku profesörü Ebubekir Efendi Ümit Burnu Müslümanlarının eğitimi için şehir merkezinde bir İslam okulu açmıştı. Hristiyan kanunlarına göre evlenen Malay Müslümanlarının ricası üzerine Ebubekir Efendi onlara İslam fihhına uygun bir evlilik ve aile hukuku kitapçığı hazırlamış ve bu mühim gelişme yerli gazetelerde konu edilmişti. O döneme kadar ihmal edilen Müslüman kadınların eğitimi için de ayrı bir okul açıp Cape Town'daki Müslüman kız çocuklarına eğitim vermişti (BOA, Y. PRK.TKM. 49 87 H-29-12-1324). Osmanlı Devleti tarafından gönderilen Avrupalı görünümlü bir Profesörün fakir Müslüman çocuklarına teker teker ilim öğretmesi, İslam'da ayrımcılığın olmadığı fikrini ortaya koymuştu. Kısa zamanda fakir halk arasında yayılan Ebubekir Efendi'nin parasız eğitim hizmetleri Hristiyan yerli halk arasında İslam'ı öğrenme merakı doğurmuştu. 1864 yılında Londra'daki bir gazete, akıl almaz etki yaratan Ebubekir Efendi'nin okulu yüzünden birçok yerli halkın Müslüman olması endişe ile haber edilmişti (The London and China, 1864: 4).

Ebubekir Efendi diğer yandan bazı gözlemlerini kaleme alıp rapor olarak İstanbul'a gönderiyordu. Bazı raporlarında Avrupalı sömürgecilerin siyahi yerlilere Kâfir diye hitap ettiklerini, halkın Hollandalı sömürgecilerden nefret ettiğini not ediyordu. Onun gayretleriyle Müslüman olan siyahilerin bu Kâfir kimliğinden çıkarak Malay olarak sınıflandırıldıklarını yine kaydetmiştir. Hakikaten o dönemde Avrupalılar tarafından kaleme alınan kitaplar da dahi bu acı hakikat alenen ortaya konulmuştur (Effendi, 1960: XXVII).

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Natal ve Kimberley'de keşfolunan altın ve gümüş madenlerinin Hollanda ve İngilizler arasında kapitalist emelleri için eski düşmanlıklarını körüklediğini söylemek yerinde bir tespit olacaktır (Worden, Heyning, Bickford, 2004: 188). Hakikaten gerek Cecil John Rhodes'un Zimbabve'ye kadar uzanan sömürge toprakları yanında politik iktidarı elden bırakmamak için Dr Jameson gibi ülküdaşları ile Cape Kolonisinin başkanlığını yürütmesi, İngiltere'nin Güney Afrika topraklarındaki uzun vadeli sömürgeci emellerini ortaya koyar. Diğer yandan Güney Afrika devlet başkanı Paul Kruger'in Transvaal havalisindeki maden yataklarının işleyişi için C. J. Rhodes ile birlikte İngiltere'den Güney Afrika'ya İngiliz ailelerini yerleştirdiği vâkidir (Boyce, 1971: 468). Cape Town hakikaten Rhodes

gibi Batı menşeli Güney Afrikalı politikacılar, sömürge edindikleri toprakların halkını kendilerinden aşağıda gören bir yaklaşımla hakir görerek medeniyet getirdiklerini düşündükleri yerlilere ırkçı bir bakış açısıyla hükmetme yoluna gitmişlerdir. Osmanlı kökenli Müslüman kesimin de aynı muameleye maruz kaldığı bazı gazete haberlerinden anlaşılmaktadır.

1887 yılında Cape kolonisinde Müslümanlarını ilgilendiren mesele, Tuan Guru ve Müderris Ebubekir Efendi gibi İslam önderlerinin yattığı Tana Baru Kabristanı'nın İngiliz Hükümeti tarafından salgın hastalık yaydığı gerekçesiyle kapatılması kararı ile ilgiliydi. Bu dönemde baba tarafından Osmanlı kökenli bir siyaset adamı olan henüz 22 yaşında genç ve bilgili bir Müslüman olarak camilerde hutbe verip tanınan Ahmet Ataullah Bey bölge Müslümanlarının takdirini kazanmıştı. Güney Afrikada Osmanlı fesini de Müslüman halka tanıtan ve kabul ettiren A. Ataullah Bey, Tana Baru Kabristanı'nın kapatılmasına engel olamasa da Mowbrai semtinde bir alanın Müslümanlara defin için verilmesini Cape Sömürge Hükümetine kabul ettirmişti (Davids, 1992: 137).

1893 yılında, Ahmet Ataullah Beyin Cape Koloni meclisinde türlü politik oyunlarla saf dışı bırakılması, başta İngiliz politikacısı C. J. Rhodes ve yakın çevresinin ırkçılık politikaları güttüğüne delalet eder. Tarihçi Welsh'in de eserinde vurguladığı bu ayrımcılık, İngiliz hâkimiyetindeki Güney Afrika devleti idaresinin temel ruhunu yansıtan ırkçı yaklaşımlarına misal teşkil eder (Welsh, 2000: 370).

Bu yıllarda Ahmet Ataullah Beyin sosyal ve siyasi faaliyetlerine karşı son derece düşmanca bir yaklaşıma maruz kaldığı, Cape sömürge hükümetinin onu bir tehdit olarak gördüğü açıkça anlaşılmaktadır. O döneme ait gazete haberleri bu ırkçı politikaların ne denli ayrımcılık yarattığına örnek teşkil eder. 1893 yılında Cape Argus gazetesinde yayınlanan bir yazı da ilk defa parlamentoya Müslüman bir adayın girme ihtimali endişe yarattığı için onun nihayetinde nasıl bu haktan mahrum edilmesi için tartışıldığı görülmektedir (Cape Argus,18 Jan 1893: 3). Bir Güney Afrikalı Müslüman olarak Ahmet Ataullah Bey'in ikinci sınıf vatandaş konumuna düşürülerek Malay Müslümanı olarak sınıflandırılması Cape Town'ın önde gelen sosyetesinin bulunduğu bazı kulislerde de konuşulmuş ve pek manasız bulunmuştu. Zira Ahmet Ataullah Bey baba tarafından Osmanlı kimliği taşıması yanında Malay bir ailenin evlat edindiği fakat Hollanda

asıllı bir hanım olan Rukiye Maker hanımın oğlu olarak dünyaya gelmişti. Ahmet Ataullah Bey'in Güney Afrika'da doğmuş olmasına karşın ten renginden ötürü değil fakat esasında dini inancından dolayı Malay olarak sınıflandırılması ve aynı nedene bağlı olarak çocuklarının da Malay kimliği adı altında kaydedildiği yerel gazetelerde de tartışılan bir mesele halini almıştı (Cape Times, 26 August 1893: 3). “Malay Kimdir” başlığı altında E. W. Jkoks adında bir İngiliz yazar tarafından kaleme alınan makalede sistemi eleştiren bir nevi şikâyet yazısı, Cape Times gazetesinin 23 Ağustos 1894 tarihli manşetine şöyle yansımıştı:

Bayım, Acaba Cape kolonisinde her fes giyen Müslümana neden Malay deniliyor. Bunu sormamın sebebi şu ki burada binlerce fes giyen Müslüman var fakat birçoğu Malay asıllı değildir. Şayet yanılmıyorsam Malay, Java adalarından buraya gelenlere deniliyor. Bu konuları sorgulamamın esas gayesi şudur ki; bir arkadaşımla Cape Town Nüfus dairesine gidip yeni doğan oğlunu kayıt ettirmek istedik. Kayıt için memura kendisinin Avrupalı bir Türk olduğunu söyledi. Arkadaşım İstanbul Üniversitesi'nde tahsil görmüş eğitilmiş bir beyefendi olup İslam ilimlerinde profesörlük derecesine sahiptir... Arkadaşımın babası da 1862 senesinde Osmanlı Sultanı tarafından Cape Town'a gönderilmiş olan bir din profesörüydü. Tüm bunlara rağmen arkadaşım fes giyiniyor diye onların çocuğunu Malay diye kaydetmesi akıl alır gibi değil. Bu ne demek oluyor? Böyle birşey İngiltere'de ne gördüm ne de duydum. İnsanları giysilerinden dolayı Türk, Alman ya da Fransız olarak kaydetmek nasıl olabilir. Bazı Müslümanlar Malay olabilir fakat bütün Malaylar Müslümandır veya tüm Müslümanlar sadece Malaydır demek ne mantık dışı bir düşüncedir. İngiltere'de Avrupalı olup birçok Osmanlı fesi kullanan vatandaşlar mevcuttur. Bu şikâyet mektubum için özür dilerim fakat lütfen bu mantık dışı uygulamayı değerli gazetenizde yayınlayınız. Saygılarımla.

Yukarıdaki haberde görüldüğü üzere Ahmet Ataullah Bey'in ne denli bir haksızlığa uğradığı ve Avrupalı-Türk kimliği taşıdığı halde beyaz olmayanlar kategorisinde özellikle dininden ötürü Malay olarak sınıflandırıldığı anlaşılmaktadır. Yerli halka karşı ırkçılığın her halinin görüldüğü bu dönemde özellikle İngiliz politikacısı Cecil J. Rhodes'in

politik oyunları sonucu Ahmet Ataullah Bey'in Güney Afrika'da siyasi hayatına son verilmek istendiği ve hatta gazetelerde itibarının yoktan yere zedelenmek istendiği görülmektedir (Gençoğlu, 2015: 169). Böyle olduğu halde herdaim haklarını hasıraltı ettikleri Müslümanlara Transvaal Muharebesi'nde kucak açmış ve onları ikna ederek kendi lehlerine Hollandalılara karşı savaştırmışlardır (Gençoğlu, 2006: 35). Transvaal Savaşı'nı kazanan İngilizler Cape Townlı Müslümanlara teşekkür mahiyetinde bir arazi tahsis ederek şehir içinde bir cami inşaa etmeleri için teşvikte bulunmuşlardı (Gençoğlu, 2015: 168). Ahmet Ataullah Bey gibi kardeşi Müderris Hişam Nimetullah Efendi'nin bu ırkçı uygulamalara karşı olan faaliyetleri de gazeteler de mevzubahis olmuştur.

1903 yılında Cape Town Müslüman Topluluğu'nun başına getirilen Müderris Hişam Nimetullah Efendi, Bree Sokağı üzerinde St. Paul toplantı salonunda şehrin önde gelen kesimine yaptığı bir konuşmada Cape sömürge hükümetinin Avrupa kökenli olmayan kesimine karşı ayrımcı politikaları izlediğini ifade ediyordu. Cape Argus gazetesinde tam sayfa çıkan haberde Cape Town Müslüman topluluğu başkanı Müderris Hişam N. Efendi şu şekilde kayda değer ifadelerde bulunmuştu.

Biz Müslümanlar politikaya müdahale edecek bir pozisyonda değiliz fakat Cape sömürge hükümeti bizler adına dilediği gibi kararlar almaktadır. Öyle ki Cape Parlamentosu Asyalıların İskânı adında (Locations for the Asiatics) mecliste bir kanun tasarısını onayladı. Bu yasaya göre biz Müslümanlar da Asyalı ya da Melez adı altında belli başlı yerlerde oturmaya tabi tutulacağız ki içimiz de Avrupalı beyaz Müslümanlar da var. Buna rağmen dinlerinden dolayı onlar da Asyalı olarak sınıflandırılıyorlar. Peki, şimdi ne yapacağız? Onların yerli siyahilere yaptığı gibi çocuklarımızı ve eşlerimizi vagonlara koyup başka yerlere sürmesine mücadele mi edeceğiz? Elbette ki hayır! Tabii ki böyle ırkçı ve saçma bir kanunun geçersizliği için protestolar düzenleyeceğiz, savaşacağız (Cape Argus, 19 Mart 1903: 5).

Gerek ağabeyi Ahmet Ataullah Bey'in gerekse Hişam Nimetullah Efendi'nin Güney Afrika'daki ırkçı uygulamalar için mücadeleler verdikleri dönemin gazetelerinde de yer almıştı. Aynı muameleye maruz kalan Güney Afrikadaki başka bir Osmanlı ise Mahmud Haşim Paşa adında bir zattı.

Mahmud Haşim Paşa'nın yaşayan tek torunu Ayşe Paşa'ya göre dedesi özel bir görev için Osmanlı Devleti tarafından Güney Afrika'ya gönderilmişti. Güney Afrika'daki arşiv belgelerine göre ise onun yerlilere yardım etmekten dolayı tutuklandığı ve Johannesburg'da bir süre hapsedildiği kaydedilmişti. Gazetede konu olan bir haberde ise tüm Müslümanların Asyalı diye sınıflandırılmasına muhalefet ettiği için Mahmud Paşa'nın tutuklandığı anlaşılmaktadır (GG 1726 51/6505, 1922). Gazetelere yansıyan haberde onun da Güney Afrika'daki ırkçılık uygulamalarına karşı mücadele eden diğer Osmanlı münevverleri gibi ezilen halk için kendi hayatını feda ettiği anlaşılmaktadır. Güney Afrika'daki Hintli Müslümanların çıkardığı *Indian Opinion* gazetesinde Osmanlı Devleti'nden Güney Afrika'ya yerleşen Yahudi ve Ermenilerin Avrupalı Türk olarak kaydedilmelerine karşın Müslüman olanların Malay olarak sınıflandırılmalarının ne denli bir hukuki dayanağı olduğu tartışılmaktaydı (*Indian Opinion*, 25 Ocak 1908: 44). 1908 yılındaki bir başka habere göre Johannesburg'da yaşayan Osmanlı kökenli Seyyid Mustafa Bey'in Asyalı olarak sınıflandırılmasını protesto ettikleri konu edinilmişti (*Indian Opinion*, 21 Mart 1908: 142).

Güney Afrika Birliği Döneminde Toplumsal Ayrımcılık (1910-1948)

Güney Afrika'da Apartheid döneminde her ne kadar ırksal ayrımcılık genel itibariyle vurgulansa da o dönemin alt yapısını oluşturan ayrımcılığın temelleri Güney Afrika Birliği döneminde atılmıştır demek yanlış olmaz. Hatta öncelikle henüz 1901 ve 1902 senelerinde Cape Town'da mesken mahallelerin salgın hastalık sonucu ayrıldığı bilinmektedir. Aynı şekilde 1920 yılında bazı bölgelerin sıhhat açısından ayrı tutulması ve her kesimden milletin bu tür sahalara sokulmak istenmemesi ırksal ayrımcılığın farklı şekillerde tezahürleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Worden, 2009: 48).

Fakat tarihi bağlamda Güney Afrika sömürgelerini ortak bir bayrak altında toplama fikri esasında ilk defa Cape Sömürge Hükümeti Başkanı George Grey tarafından 1850'lerde ortaya atılmıştı. Bunun temel sebebi sömürgelerin birbirinden bağımsız olmalarının Avrupa kökenli olmayan yerli halka karşı beyaz sömürgecileri güçsüz duruma düşürmesinin önünü almak maksadıylaydı. George Grey gerek Afrikaner tehlikesine karşı gerekse yerli siyahi halka karşı İngiltere hükümetine bağlı bir federasyonun İngiliz sömürgelerini daha güvende tutacağına inanmıştı (Grey, (Vol

1, MUP) 1966: 476). Benzer şekilde daha sonra yürürlüğe konmak istenen 1870 yılı konfederasyon planı yahut Cape Sömürge Başkanı John Molteno'nun 1877 yılındaki *The Molteno Unification Plan*'i Güney Afrika Birliği adı altında tasarlanmış fakat başarısız olmuş projelerdiler. 1902 yılında Afrikanerların Transvaal Muharebesi'nde İngilizlere yenik düşmesiyle sonuçlanan son silahlı mücadelenin neticesinde tam olarak ülke güvenliğini eline alan İngilizler, sömürgelerini bir bayrak altında toplamak adına 1910 yılında Güney Afrika Birliği'ni kurdular. Böylece resmen 1910 yılında Güney Afrika'nın ilk anayasası kabul edilmiş oldu. Usta bir İngiliz siyasetinin izlerini taşıyan Güney Afrika Birliği'nin başına getirilen Afrikaner asıllı General Louis Botha sayesinde İngiliz hükümeti kadim düşmanları olan Afrikanerlere da hitap eden bir lider seçmişlerdi (Basil, 1946: 76).

İngiliz hükümeti 1910 yılında en nihayetinde Güney Afrika halklarını bir bayrak altında topladıktan sonra siyahi ve melez vatandaş olarak Birinci Dünya Savaşı'nda kendi lehlerine kullanmayı düşünmüşlerdi.¹² Bu sebeple Cape sömürge idaresi o dönemin Cape Town'da bilinen kayda değer Müslüman şahsiyetlerinden Dr. Abdullah Abdurrahman Bey'i Müslüman ve diğer melezleri örgütleyerek harbe hazırlamasını talep etmişti (Waag, 1994, 24,1: 9-19).

Cape Townlu siyahi ve melezlerin toplu olarak Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye-Filistin Cephesi'nde Osmanlı Devleti'ne ve Almanlara karşı savaştıklarını tarihçi Nasson kaydetmiştir (Bill, 2014: 46). Bu sebeple Birinci Cihan Harbi'ne katılan Xhosa ve Zulu kabilesinden isimsiz askerler için halk arasında söylenegelen yöresel dildeki ağıtlar da buna delil teşkil eder mahiyettedir.¹³ Güney Afrikalı Müslüman ve Melezleri örgütleyen Dr. Abdurrahman iken siyahilerin öndegelen yazar ve gazetecilerinden Sol Plaatje ise siyahi yerlileri örgütlemişti (De Villiers, 2000: 26). Fakat 1913 yılında Avrupalı olmayan yerlileri ikinci sınıf konumuna düşüren ve *Natives's Land Act of 1913* adıyla bilinen kanunname gereğince resmen halk arasında bir ayrımcılık ortaya konulmuş oluyordu. Sol Plaatje'nin

¹² Hintli-Müslüman ve Çinliler kanunen aynı kategoride idiler.

¹³ Bu ağıtlardan birisi *SS Mendi* gemisiyle Birinci Dünya Savaşı'na katılan yerli askerlere ithafen bestelenip ilk kıtası Zulu dilinde şöyledir: Lizalis Idinga Lakho, Thixo Nkosi Yenyano, zonk iintlanga zonk izizwe, Ma zizuze usindiso [Tercümesi: Sözüünü tut ve Tanrı'ya inan, tüm ırklar ve milletler kurtarılmalıdır].

o dönemde kaleme aldığı çalışmasında “1913 yılı Haziran ayının Cuma sabahı kendi topraklarında doğan yerliler kendini belki köle değil fakat son derece dışlanmış olarak buldu” şeklinde duygulu ifadeleri bu haksız uygulamaya karşı gösterilen yerinde bir tepkiydi. Zira haksız yere oluşturulan bu kanunla ülkedeki daha verimli topraklar beyazların eline geçiyordu (Sol, 2007: 20).

Buna rağmen en azından kanunen meskenlerin ayrıştırılmamasına karşın beyaz olmayanların hakları yine de sınırlıydı. Öyle ki Cape Town Üniversitesi'ne beyaz olmayanların alınması ancak yasal olarak 1945 yılından sonra hukuken uygun görülmüştür. Buna istisnai bir örnek olarak tarihe geçen Ebubekir Efendi'nin torunu Muhammed Şükrü Efendi'nin 1935 yılında Cape Town Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girip 1941 yılında mezun olması onun bu ırksal ayrımcılıktan bir şekilde kaçınabilmiş olduğuna delalet eder (Gencoglu, (Vol,69/1) 2015: 52). Fakat genel itibarıyla her Müslümanın menfi bir biçimde nasibini aldığı bu kanuni uygulamalar Güney Afrika'yı yüzyıllardır sömüren Avrupalılara karşı bir tepkinin oluşmasına neden olmuştur ki bu ayrımcılığın en şiddetli zaman dilimi Apartheid dönemi diye bilinir.

Güney Afrika'da Apartheid (1948- 1994)

Apartheid Rejimi, Güney Afrika'daki halklar arasındaki eşitliği tamamen ortadan kaldıran ve hak üstünlüğünü beyazlara (Avrupa asıllı milletlere) veren 1948-1994 yılları arasındaki ırksal ayrımcılık dönemine verilen addır (Welsh, 2009: 20). Esas itibarıyla Güney Afrika'da 1948 yılında Ulusal Parti'nin seçimleri kazanmasıyla başlayan anayasal ayrımcılık dönemi, 1954 yılına kadar başbakanlık görevini ifa eden Dr. Daniel François Malan tarafından şekillendirilen ırkçılığa dayalı yönetim şeklindedir. Apartheid devri, sadece Güney Afrika tarihi açısından değil aynı zamanda tüm dünyada ayrımcılığın zirveye çıktığı bir ırkçılık dönemi olarak tarihte yerini almıştır (Cape Times, 6/2/1952: 9).

Birçok kaynağa göre Güney Afrika'daki ırkçılığın temelleri, Hollanda'nın 1652 yılında Güney Afrika işgalinde kurduğu hâkimiyet anlayışıyla ilişkilidir. Öyle ki, kiliseyi de yanına alan Hollanda asıllı işgalci güçlerin bir taraftan misyonerlik hareketleriyle yerli halkı Hristiyanlaştırmaya çalışırken diğer yandan onlara itaat etmeyen yerlilere karşı kendilerini tehdit altında hissetmeleri sebebiyle Güney

Afrıkada “Afrikaner Milliyetçiliğini”ni başlattıkları kaydedilmiştir (Wilson, Thompson, 1975: 365). Hakikaten Dutch Reform Kilisesi'nin Apartheid hükümetini desteklediği vakidir (Louw, 2004: 28).

İlk olarak yürürlüğe konulan kanuni uygulama, 1948 yılında Avrupa kökenli olmayan yerlilerin aslen Avrupalı olanlarla yani genel itibarıyla Hollanda ve İngiliz asıllı tüm beyaz tenli vatandaşların Hint, Malay, melez veya yerli siyahilerle evliliğine kanunen son veren yasadır.¹⁴ Bunu 1950 senesinde Güney Afrika vatandaşlarını kanunen beyaz, siyah, Hintli ve melez şeklinde ayıran yasa tasarısı takip etmiştir (Cape Times, 5/2/1952: 10).

İrksal ayrımcılığa dayalı benzer birçok uygulama bu yıllarda yasallaşarak halkın birbirinden kopmasına sebep olmuştur. Beyazlara tahsis edilen kalburüstü meskenlerin belirlenmesinde 1960 ve 83 yılları arasında üç buçuk milyon yerlinin doğup büyüdüğü yerlerden zorla çıkarılarak bozkırlara ve diğer belirlenen mahallere iskân edilmiş olmaları, bu ayrımcılığın kapsamı hakkında kayda değer ipuçları verir (Lodge, 1983: 254). Siyahi, Malay ve Hintlilerin dışında siyasi nedenlerden ötürü, Japonya, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerden gelen göçmenlere tanınan fahri beyazlık (honorary whites) statüsü, Güney Afrikanın ırkçı politikalarının zirveye çıktığı dönemlerde bu Asya ülkelerinden ekonomik ve diplomatik destek almasının politik altyapısını beraberinde getirmiştir (Raind Daily Mail, 24 July 1924: 8). Buna rağmen 1901 yılında Çin'deki sefaletten başka ülkelere göçen Çinlilerin Güney Afrika'ya yerleşen ve orada doğan kesimi için Asyalı imtiyaz uygulamasının geçerli olmadığı, daha önce izah edildiği gibi ayrımcılığın tam manasıyla ten rengine göre yapılmadığını ortaya koyar.¹⁵

İrkçı Apartheid Hükümetleri döneminde Güney Afrika'yı destekleyen ülkelerin başında İsrail geliyordu. İsrail Devleti'nin 1948 senesinde kurulmasından beri iki devlet arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler kayda değer bir oranda gelişmişti. Özellikle iki ülke arasındaki nükleer silah anlaşması ve ticari münasebetler, sinoyist İsrail Devleti'nin Güney

¹⁴ Bu yasa, kanunda *The Prohibition of Mixed Marriages Act, 1949* olarak bilinmektedir.

¹⁵ Bu haberden anlaşıldığına göre etnik ayrımcılık sadece ten rengine göre belirlenmiyordu. Dini kimliğin de bu sınıflandırmada rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Afrika'daki ırkçı uygulamalarını ve yasallaşan ayrımcılığın dikkate dahi almadığına işaret etti.

21 Mart 1960 yılında Transvaal eyaletinin Sharpeville kasabasında adilane bulmadıkları bir kanunu protesto eden yerli vatandaşların üzerine rastgele ateş açan Güney Afrika polisi, 70 kişinin ölümüne ve yüzlerce kişinin yaralanmasına sebep olmuştu. Hemen hemen bütün dünya devletleri ve Birleşmiş Milletler tarafından kınanan bu olay, Apartheid Rejimi Hükümetinin ikinci sınıf muamelesine maruz bıraktığı yerli halkını nasıl acımasızca katledebildiğini ortaya koymuştu. Buna benzer olaylar sebebiyle Apartheid hükümeti dış basının tepkisine karşı en azından yakın komşu devletlerle arayı iyi tutmaya azami gayret sarfediyordu (Time Magazine, 4 April 1960: 1).

Mesela o dönemde Zambia, Tanzanya ve Sovyet Rusya'nın Apartheid Hükümetine askeri destek sağladığı biliniyordu. 1974 yılına kadar Güney Afrika'nın Zimbabve veya Zambiya gibi komşuları genellikle beyaz sömürge hükümetler tarafından yönetildiği için Apartheid hükümeti kendini güvende hissediyordu. Bostvana, Lesotho veya Svaziland (eSwatini) gibi küçük devletler ise ekonomik olarak Güney Afrika'ya bağımlı olduklarından herhangi bir boykottan uzak hareket ediyorlardı. Fakat 1974 yılında Portekiz'in Mozambik ve Angola sömürgelerinden çekilme kararı almasıyla birlikte Güney Afrika sınırları güvensiz olmaya başlamıştı. Akabinde Zimbabve'nin de buna katılmasıyla durum Apartheid rejimi için daha tehlikeli bir hal aldı (Louw, 2004: 362).

Öte yandan tüm bu ırkçılık uygulamaları nedeniyle dünya devletlerinin ambargolarına yüzleşen Güney Afrika'nın Apartheid hükümetleri, dünya genelinde ciddi eleştirilere maruz kalmıştı. Bu denli protesto ve ambargolara kulak asmamakla birlikte Apartheid Rejiminin idari kesimi sözkonusu tehditlere karşı ekonomik olarak fevkelade gelişme ortaya koyarak kendine yeten bir terakki göstermiştir. Kendi nükleer santralini ve karayollarını Avrupa standartlarında geliştiren Apartheid Hükümetinin para birimi olan rent (ZAR), 1960-70 yılları arasında Amerikan dolarından daha değerli bir seviyede uluslararası düzeyde değerini korumayı başaramıştı. Karayolları, demiryolları, baraj gibi büyük devlet yatırımlarının yanında Apartheid Hükümeti yurt dışına gıda ve ağır sanayi ürünleri satabilecek ekonomik bir gelişim gösterebilmiştir. Suç oranı boykotlar haricinde neredeyse yok denecek kadar az olup sağlık

hizmetleri gayet muntazam işlemekteydi. Dünya'da ilk kalp naklinin 1967 yılında Cape Town Üniversitesinin Tıp Fakültesinde Prof. Christiaan N. Barnard tarafından yapıldığı da hesaba katıldığında Apartheid rejimi döneminde ilmi sahadaki ilerlemelerin de vuku bulduğu söylenebilir. Tabii şüphe yok ki tüm bu müspet gelişmeler ırksal ayrımcılığın insanlık dışı uygulamalarını örtecek faktörler olarak algılanamazlar (Med, (48) Dec 30 1967, 1271-74).

Apartheid döneminde ırksal ayırım, genel olarak halkın ten rengine göre belirlenmiş olsa da bu sınıflandırmalarda bazı yaftalamalara dayalı ırkçı adlandırmalar da yapılmıştı. Mesela Afrikalı siyahilere tembel, yavaş ve kötü kokan halk denirken Melezler için kaba, kavgacı ve neşeli deniliyordu. Bunun yanında Hintliler içinse kurnaz ve dalaveracı ibareleri kullanılmıştı. Beyaz adamın gözünde Güney Afrikalı halkların genel karakteristik yapısı bu minvalde şekillenmişti (Wilson&Thompson, 1975: 402).

Apartheid döneminin toplumdaki ırkçı politikalarına misal gösterilecek uygulamalardan, beyaz-beyaz olmayan ayırımı için saçlara uygulanan Kalem testi¹⁶, beyaz olmayan kesim için başka kapılardan alışveriş etme, başka otobüs ve hatta ambulanslara binme, belli başlı semtlere herhangi bir sebep için girememe gibi son derece insanlık dışı uygulamalar içeriyordu. Bu ırkçı uygulamaları ve Güney Afrika'da Apartheid rejiminde vuku bulan ırkçılığı destekleyen Dutch Reform Kilisesi'nin varlığı ise tarihte Hristiyan dünyasında dinin siyatteki rolü hakkında kayda değer bir misaldir (Wilson &Thompson, 1975: 365).

Apartheid Rejiminin sosyal travması toplum içerisinde kahraman kişiliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Archie Gumede, Oscar Mpetha, Albertina Sisulu ve idareci kesimden başpiskopos Desmond Tutu, Dr Allan Boesak, Helen Joseph ve Nelson Mandela gibi isimler halk arasında Apartheid'e karşı bir mücahit olarak bilinen eylemleriyle itibar gören kimselerdiler. 1983 yılında Apartheid karşıtı olan bu liderler demokratik bir Güney Afrika için Birleşik Demokratik Hareketi'ni (United Democratic Front) kurdular. Nelson Mandela hapisteyken ona dışardan

¹⁶ Ten rengi beyazımsı olan melezlere yapılan bu testte (Pencil Test) saçların arasına sokulan bir kalem sayet yere düşerse saçı düz sayılıyor fakat kalem takılırsa kıvrıkcık melez olarak sınıflandırılıyordu. Ten rengine göre alışveriş merkezlerine farklı kapılardan giriş ve kalitesine göre ürün almak yine bu uygulamalardan birisiydi.

destek olan İmam Abdullah Harun, Ahmed Katrada ve Mahmud Efendi gibi Müslüman liderler de tehditlere ve hayati tehlikelere aldırmandan verdikleri mücadelelerle tanındılar. Bunların yanında Helen Suzman, Colin Eglin ve Harry Schwarz gibi beyaz kesimden Hristiyan ve Yahudi liderlerin Apartheid Rejimine karşı gelmekten ötürü tutuklandıkları hatta bazılarının suikast sonucu katledildiği bilinmektedir (The Guardian, 1 Jan, 2009: 3).

1980'lerin sonuna gelindiğinde Apartheid Rejimi dış baskılara dayanamaz bir hale gelmişti. Apartheid'in mimarı Dr. Malan'ın Milli Parti'nin politikacıları Sovyet rejiminin de çökmesiyle Batı Dünyasının ve basınının ciddi tenkitlerine maruz kalmıştı. Partinin ılımlı muteber politikacılarından Frederik Willem de Klerk, içerde ve dışarda sürüp giden bu huzursuzluğa karşı hapiste tutulan siyahi liderlerle temaslarda bulunmaya başlamıştı. Onun 1989 yılından 1994 senesine kadar devletin başına geçerek bu ikili diyalogu bizzat idare etmiş olması, demokratik döneme geçişte hali hazırdaki süreci müspet yönde hızlandırmıştır. Yazar Özsoy'un bu konudaki makalesi her ne kadar solcu bir bakış açısıyla kaleme alınmışsa da aşağıdaki yorumu tarihi hakikati yansıtan yerinde bir analizdir.

Sovyet bloğu çökmüştü. Komünizm veya Üçüncü Dünyacılık tehdidi bitmişti. Kapitalist blok için "Apartheid" in en büyük destekçisi olan ABD ve İngiltere birden bire Mandela aşığı oldular. Beyazlara ise mülkiyet ve can güvenliği garantisi gerekiyordu. Apartheid rejiminin askeri, siyasi ve sivil egemenlerinin büyük korkuları vardı. Kendilerinden hesap sorulacağından endişe ediyorlardı ki haklılardı. Klerk'in korkularını haklı bulan Mandela ANC'yi şöyle ikna etti: Aslında bize seçme ve seçilme haklarımızı ve dolayısıyla iktidarı verecekler ancak korkuyorlar. Bu korkuyla savaşmaya devam edecekler ve belki 50 yıl daha kazanamayacağız. Artık bizi destekleyen Sovyetler de yok. Hem zengin beyazları kaçırırsak bile ülke ekonomisi çöker, diğer bağımsız Afrika devletleri gibi yoksulluk ve sefalet içinde kalırız... Kısacası Mandela ANC'yi, Klerk beyazları ikna etti (Özsoy, 8 Nisan 2013: 1).

Hakikaten De Klerk, Apartheid döneminin yedinci ve sonuncu devlet başkanı olarak Nelson Mandela ile anlaşma yoluna gitmeyi tercih etmişti.

Ülkedeki bu pozitif gelişmeler dışardan da dikkatlice takip ediliyordu. Karşı tarafı anlamaya yönelik bu politikaları, 1991 yılında ona Félix Houphouët-Boigny Barış Ödülü'nü, 1992'de Asturias Prensiği Ödülü'nü ve 1993 senesinde Nelson Mandela ile birlikte Nobel Barış Ödülü'nü getirdi.¹⁷ 1994 genel seçimleriyle büyük çoğunluğun oyuyla başkan seçilen Nelson Mandela tüm Güney Afrikalıları kucaklayıcı barışçıl konuşmasıyla yeni bir dönemin başlamasına ve Apartheid devrinin kapanmasına vesile oldu (Mandela, 2009: 521).

Apartheid Dönemi Güney Afrika-Türkiye İlişkileri

Cumhuriyet öncesi Osmanlı-Güney Afrika ilişkileri, çok derin tarihi meselelere ve sıcak ilişkilere dayanmasına rağmen daha sonraları bu münasebetlerin yerini uzun yıllar süren bir sukûnete bıraktığı görülmüştür.¹⁸ Cumhuriyet döneminden sonra İkinci Dünya Savaşı'na kadar yeni kurulan Türkiye'nin ekonomik kalkınması hususunda içerdeki meseleler halledilmeye çalışıldığı için komşu ülkelerin haricinde yabancı ülkelerle yakın ilişkilerin kurulması zaman almıştır (Aydın, March–May 2003: 1; Kirk, Joakin, Chesley, Spencer; (Vol 91) Nov.-Dec 2003: 534-531). 1948 senesi itibariyle Apartheid Rejimine geçen Güney Afrika Devleti, almış olduğu radikal kararlarla uzun yıllar sürecek olan kendine özgü ırkçı politikalarının ve içe kapalı bir diplomasının miladını atmış oluyordu. Bu siyasi karar da Güney Afrika'nın sadece Türkiye ile değil, tüm milletlerle arasına bir duvar örmüştür denilebilir (Barney, Cardiff, 1978: 31).

Apartheid döneminde toplumun geçirdiği evreler ve sosyal yapının bu faktörlere göre devinimini tarihi hakikatlere dayalı bazı misallerle anlatmakta fayda vardır. Zira tarihin hiçbir evresinde benzer bir idari yapıya veya muameleye maruz kalmamış olan Türk halkının bu vesileyle

¹⁷ 2015 yılında, De Klerk, İngiltere'deki *The Times* gazetesine yazdığı bir makalede *Oxford Oriol Koleji*'nin önünde bulunan ve sömürgeci bir şahsiyet olarak bilinen J. Cecil Rhodes'un heykelinin kaldırılması için girişimde bulunulmasını önermişti.

¹⁸ A. Kemal Aydın bir makalesinde Güney Afrika'daki zengin altın ve gümüş yataklarının keşfi, Osmanlı Devleti'nin harekete geçiren etmenlerden birisi olmuştur şeklinde yapmış olduğu bir izahın hiçbir ilmi dayanağı yoktur. Güney Afrika'daki elmas yatakları 1866 yılında altın madeni ise 1886 senesinde bulunmuştur. Osmanlı devleti Kimberley ve Natal havalisinde bulunan elmas ve altın madeni yataklarının keşfinden çok önce Güney Afrika'ya bir ilim adamı göndererek Müslüman ahalinin ihtiyaçlarına İslam dünyasının halifesi sıfatıyla yer vermiştir. Diğer yandan 620 yıllık Osmanlı Devleti tarihinde Osmanlı devlet idaresinin bu yönlü sömürgeci bir siyaset izlediği görülmemiştir.

konuyu daha somut olarak kavraması mümkün olabilir. Apartheid devrinin en azılı zamanlarında Kahire'den Cape Town'a uzun bir geziye çıkan Türk genci Mehmet Arif Demirer, 1960 yılında Johannesburg'a varır. Mehmet Arif Bey'in Apartheid Rejiminin belki en acımasız senelerinde Güney Afrika'ya gidip oradaki yaşam tarzına ve toplumsal yapıya bir Türk nazarıyla bakarak gözlemlerini paylaşması konumuz açısından fevkalade önem taşır. Demirer'in hatıralarına göre Türkiye'de doğan vatandaşlar, Güney Afrika'da Avrupalı beyaz olarak muamele görüyorlardı.

Johannesburg'da beni (evet, beni) karşılamaya gelen gazeteciler vardı. Ertesi gün manşetlerdeydim: Tutuklanan Türk Bakanın Oğlu Ülkemizde! Bu gazete haberi işime yaradı. Hem bir Türk ailesi (Rüştü Atala, eşi ve iki oğlu) beni altı hafta boyunca evlerinde misafir olarak ağırladılar hem de Pakistan kökenli bir kız arkadaşı edindim: mühendislik öğrencisi Fatima. Fatima, varlıklı bir Müslüman ailesinin tek ve özel otomobili olan kızı idi. Birlikte Drive In sinemalara giderdik. Onun dışında bir lokantaya gitmek yasaktı. Güney Afrika kanunlarına göre ben beyazdım, Afrikalılar 'Siyah, Hindistan kökenliler ve melezler ((her türlü) 'Renkli' (Coloured) idiler. Herkesin yeri, otobüsü, lokantası vs. ayrı idi. Türklerin 'Beyazlığı' 40'lı yıllarda çıkan özel bir kanunla tescil edilmişti. Ülkenin karizmatik Dışişleri Bakanı Eric Louw bir Türk hanımla evlenmiş ve derhal bir kanun çıkartarak eşinin beyazlığını sağlama almıştı.¹⁹

Mehmet Demirer'in hatıralarında bahsettiği bu bilgiler o dönemde Güney Afrika'da genel yaşam tarzını yansıtan önemli gözlemlerdir. Tabii Güney Afrika'da doğan Türk kökenli Müslümanlar bu kadar şanslı değillerdiler. Müderris Ebubekir Efendi'nin torunlarından Hişam Nimetullah Efendi aynı senelerde Cape Town'da evine giderken yolda yaralı yatan bir beyaz vatandaşın hayatını kurtarmak için ambulansı aramış, fakat yanlışlıkla melezler için tahsis edilen ambulans gönderilince yaralı hastaneye sevkedilemediği için kan kaybından ölmüştü.²⁰ Mavi

¹⁹ Sayın Mehmet Demirer Bey'in bize gönderdiği hususi notlardan dolayı kendisine şükranlarımızı sunarız.

²⁰ Buna benzer ilginç konuları ve benzer hazin hikayeleri Hişam N. Efendi ile yaptığımız bir uzun röportajla temin edip Tükçe'ye tercüme ederek 2016 yılında neşredilen bir kitabımıza koymuştuk.

gözlü ve sarışın olmasına rağmen Hişam Nimetullah Efendi dini inancından ötürü Melez olarak sınıflandırılmıştı. Osmanlı kökenli Türklerin maruz kaldıkları bu insanlık dışı muamelelere karşı dönemin Türkiye hükümetleri ne yazık ki kayıtsız kalmıştır.²¹

Bu bağlamda Apartheid devrinin başlamasından hemen hemen sonuna kadar, münferit bazı olayları hariç tutarsak iki ülke arasındaki ilişkilerin yok denecek kadar az olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan tek kayda değer belge, 1967 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun ırk ayırımı Apartheid ve sömürgeciliğin tasfiyesi konularında düzenlenen seminere katılacak heyetle alakalıdır (Cumhuriyet Arşivi, 208-48-4- 01.07.1967). Bu temel sebebi yukarıda arz edildiği üzere Güney Afrika'da ırkçı bir rejimin hüküm sürmesinden ileri geliyordu. Apartheid rejiminin 1990'ların başında Nelson Mandela ile barışçıl bir yol izleyerek beyaz hükümetin Milli Partisinin masaya oturmasıyla Türkiye Devleti de 1992 yılında Güney Afrika'ya baskonsolos olarak Sami Onaran'ı atamıştı.²² Fakat aynı yılın 14 Mayıs günü, Nelson Mandela'ya layık görülen Atatürk Barış Ödülü'nü Mandela'nın kabul etmemesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin bir sıkandal olay ile başlamasına sebep olmuştu (Wheeler, 2005: 9). İki devlet arasında vukua gelen bu talihsiz olayın sebep ve sonuçlarına kısaca değinmek Apartheid sonrası Türkiye-Güney Afrika münasebetlerini anlamak açısından önemlidir.²³

Nelson Mandela'nın Güney Afrika-Türkiye ilişkileri açısından bu menfi davranışını analiz etmeden önce, Türkiye Cumhuriyeti'nin genellikle tarihten beri süregelen mağdurların yanında olma ve onlara

²¹ Bu konuda Cumhuriyet tarihi boyunca elimizde sadece bir belge mevcuttur. Bu belge ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Irk Ayırımı Apartheid ve Sömürgeciliğin Tasfiyesi konularında düzenlenen seminere katılacak heyet ile ilgilidir. Bu belgeyi Ankara Cumhuriyet Arşivi'nden temin ederek bize gönderen değerli Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencisi Ahmet Kassan beyefendiye çok teşekkür ederim.

²² Emekli büyükelçi Sami Onaran, 2017 yılında Cape Town'da vefat etti ve bizim de iştirak ettiğimiz haddinden fazla mütevazı bir cenaze töreninden sonra Pinelands'daki Hıristiyan mezarlığına defnedildi.

²³ Bu konuda Türkiye'de Güney Afrika medyası takip edilmediğinden ötürü Güney Afrika'daki genel sosyal atmosfer anlaşılamamıştır. Türk medyası ve dış işleri istihbarat birimlerinin en büyük hatası, Güney Afrika ile ilgili haberleri, 2000li yılların sonuna kadar Avrupa'dan almış olmasıdır.

destek olma politikasının aksine²⁴ Nelson Mandela'nın hapisteyken dahi liderliğini yürüttüğü Güney Afrikalı yerlilerin ırkçı Apartheid rejime karşı olan mücadelelerinde gerektiği desteği veremediği, dolayısıyla konuyu gerektiği gibi takip edemediğini görmek gerekir.²⁵ Zira Güney Afrika ile esasında tarihte kayda değer bağları olmuş olan Türkiye Devleti'nin o bölgeyi Osmanlı vatandaşları ile birlikte uzun yıllar ihmal etmiş olması Afrika konusunda zayıf bir Hariciye politikası güdülmüş olduğuna delalet eder.²⁶ Öyleki, Apartheid döneminin başından sonuna kadar Türkiye'de birkaç gazete haber hariç hiçbir ciddi yayının yapılmaması buna delil teşkil eder.²⁷ Halbuki 150 yıl önce Güney Afrika'ya gidip Ümit Burnu'nda Afrikansça öğrenerek ilk ilmihali kaleme alan ve orada vefat eden Erzurumlu Müderris Ebubekir Efendi'nin eseri Beyânü'd-Din gibi, iki Osmanlı münevveri Gazi Mahmud Muhtar Paşa ve Avlonyalı İsmail Kemal Beyin 1899 yılında Güney Afrika'da vukua gelen Transvaal Muharebesi hakkındaki müstakil çalışmaları, bu minvalde Türkiye Cumhuriyeti'nin tevarüs ettiği Osmanlı diplomasininden ne denli uzaklaştığını ortaya koyar (Gencoglu, 2016: 239). Bunun yanı sıra Apartheid döneminden bu yana Türk politikacılarının, diplomat ve istihbaratının Güney Afrika'da olan bitenden bihaber olduğunu da görmemiz gerekir.²⁸ Güney Afrika'da İkinci

²⁴ Buna Osmanlı Devleti'nin 1492 yılında İspanya'daki Katolik zulmünden kaçan Yahudilerin kurtarılması gibi yine Nazi zulmünden kaçan Yahudilerin Türkiye'ye kabulü veya 1985 yılında İran'da mahsur kalan Japonların kurtarılması ve daha benzer sayısız onlarca örnek verilebilir.

²⁵ 1950'lerde Nelson Mandela'nın hapiste olduğunu Türk halkının birçoğu Fikret Kızılok'un 'Demirbaş' şarkısından öğrenmiştir demek abartı olmasa gerektir.

²⁶ 1954 yılında Apartheid Rejiminden bunalıp Menderes Hükümetinden yardım isteyen Ebubekir Efendi'nin torunları aldıkları olumsuz bir yazılı cevapla hayal kırıklığına uğramış ve kaderlerine terk edilmişlerdir.

²⁷ Sayılabilecek tek ciddi çalışma Prof. Dr. Türkaya Ataöv'ün 'Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri' adlı dev kitabıdır fakat onun da kıymeti Türkiye'den daha çok Afrika ülkelerinde anlaşılmış olup, unutulmuş bir eser olarak kalmıştır.

²⁸ Öte yandan Türkiye Hükümetlerinin Güney Afrika'da uzun yıllardır görmezden geldiği bir tarihi mirası vardır. Güney Afrika'da Cumhuriyet Türkiyesi'nden önce kayda değer Osmanlı-Güney Afrika ilişkileri haricinde Osmanlı kökenli ailelerinin yaşadığı Güney Afrika'da bir nevi o bölgede asimile olmuş beşyüzün üzerinde Osmanlı kökenli vatandaşın yaşadığını bilmemiz gerekir. Bu ailelerin içerisinde Apartheid döneminde Güney Afrika'da büyük sosyopsikolojik sorunlar yaşamış aile üyelerinden bazıları bu zulümden kaçarak Türkiye'ye sığınmışlardır. Ömer Celaleddin Efendi'nin kızları Adele Baker (Effendi) hanım ve kardeşleri 1952 yılında İstanbul'a yerleşmişlerdir. Adele hanımın kızı Suzan Kum bizimle paylaştığı hususi aile arşivindeki tarihi öneme sahip belge ve vesikaları muhafaza etmektedir.

Dünya Savaşından beri yerleşmiş olan Türkiye aleyhtarı Güney Kıbrıslı Rumların aleyhteki propagandalarını ve yine 1980'lerden bu yana Türkiye aleyhine düşmanca eylemler yapan PKK terör örgütünün faaliyetleri gözardı edildiği için dönemin Türk bürokratlarının Nelson Mandela'ya olan yaklaşımı pek yüzeysel ve gayri samimi kalmıştır (Wheeler, 2005: 40). Aksi takdirde ne Nelson Mandela'nın tüm insanlığı kucaklamış Mustafa Kemal Atatürk gibi bir dünya liderinin Barış ödülünü reddetmesi mümkündür ne de şahsi çıkarları için dünyanın her bir yerinde Türkiye aleyhine düşmanlık yapan birkaç kişinin propagandalarına inanıp Güney Afrika'nın Türkiye'yi gözden çıkarması imkan dahilindedir.²⁹

Nelson Mandela şayet Kürtçülük yapan Güney Afrika'daki PKK uzantısı mensuplarının propagandalarına tam manasıyla itibar etseydi altıyüz küsür sayfalık meşhur hatıratında, Kürtlerin de Afrika'nın yerli hakları gibi ezildiği ya da haklarını aramaları yönünde en azından bir cümle sarfederdi. Halbuki Mandela'nın gerek Filistinlilerin İsrail Devleti ile olan mücadelesi gerekse Fidel Castro'nun Amerikan kapitalizmine karşı olan eylemlerini destekleyici onlarca ifadesi vardır (Sean, 2015: 273).

Bu olayın tarafsızca analizini yapacak olursak esasında Atatürk Barış Ödülü'nün kabul edilmeyişinin altında yatan sorun PKK terör örgütünün Mandela çevresine kadar yaklaşp propaganda yaparken Türkiye dış ilişkileri temsilcilerinin bu tür propagandalara kayıtsız kalmasından kaynaklanmaktadır.³⁰ Zira 27 yıl haksız yere hapiste yatmış ve ömrü boyunca horlanmış 70 küsur yaşındaki bir siyahi lidere bu hususta hata bulmak, ancak acemi politikacıların gaflarına mazeret bulmaya meyyal bir davranış biçimi olarak addedilebilir. Türkiye aleyhine Güney Afrika'da yapılan propagandaların bir analizini yapan Prof. Ataöv bu bahse konu meseleyi şöyle ele almıştır:

PKK sözcüleriyle onların yandaşlarının kimi Güney Afrikalılara ve Batılılara Kürtlerin Türkiye'deki yaşamlarının

²⁹ Güney Afrika'daki PKK propagandaları Kürtlerin sorunlarını ele alan meseleler olmayıp Türkiye'nin aleyhine yapılan karalama politikaları mahiyetindedirler. Halen Güney Afrika'da *Kurdish Human Rights Action Group* ismiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti aleyhine propagandalara devam etmektedirler.

³⁰ O dönemde bir yıldan fazladır Güney Afrika'da konsolosu bulunan Türkiye Cumhuriyeti'ne gereken istihbarat sağlanmış olmalıydı. O dönemde Güney Afrika'nın Türkiye konsolosu Sami Onaran'ın ilerleyen yıllarda da pasif bir temsilcilik yaptığı anlaşılıyor.

ezici çoğunluktaki yerli siyahların Güney Afrika'daki Apartheid dönemi yazgılarına çok benzediğini söylemişler ve dinleyenler içinde bu benzetmelere inananlar çıkmıştır. Bu önyargılı ve orantısız değerlendirmelerin kaynağı Nelson Mandela'nın yakınındaki danışmanlarına sokulmuş olan birkaç Kürt kökenli kişiler ve onlar adına konuşan Türk düşmanı Avrupalılardı (Ataöv, 2010: 55).

Prof. Dr. Türkkaya'nın tespiti tam olarak konunun hakikatini ortaya koyan bir özeti mahiyetinde olsa da kanımızca meselenin nazari dikkatten kaçan başka bir tarafı daha vardır. Kuruluşundan sonuna kadar Türk medyası Güney Afrika'daki Apartheid döneminin ehemmiyetini, belki biraz da Güney Afrika'nın coğrafik olarak çok uzakta olmasından ötürü kavrayamamıştır.³¹ Halbuki Avrupa devletlerinde Apartheid ile alakalı birçok kitap yazılmış veya tercüme edilmiştir. Bunun bir sebebi de Avrupa devletlerinin hemen hepsinin halen ekonomik ve siyasi münasebetlerini yürüttüğü Afrika topraklarında sömürgelerinin mevcut olmasıdır.³² Fakat bu faktör dahi Türkiye'nin Güney Afrika'da olan biten terörden ve uzak kalmasına bir mazeret oluşturmaz. Güney Afrika'nın Türkiye Büyükelçisi Tom Wheeler iki ülke arasındaki tarihi ilişkiler hususunda kaleme aldığı çalışmasında Güney Afrika'da propaganda yapan PKK sempatanlarının Abdullah Öcalan'ı bir özgürlük savaşçısı olarak anlattıklarını ifade etmiştir (Wheeler, 2005: 21). Bu durumda Türkiye aleyhine Güney Afrikada yıllardır propaganda yapan PKK'luların terör faaliyetlerinin Türk diplomatları tarafından Güney Afrika'da anlatılmadığını ve zaten tarihi geçmişlerinden ötürü azınlık hakları hususunda hassas olan Güney Afrika kamuoyunun zayıf tarafı kullanılarak bu sayede halk genelinde Türk Hükümetlerine karşı bir yanılığın oluştuğunu söylemek mümkündür

³¹ Apartheid rejimi kurulduğu zaman Türk medyasında çıkan haber, sanki normalmiş gibi lanse edilmiştir. Daha sonraki yıllarda yazılan haberler nispeten de olsa her ne kadar olayın vehametini Türk halkına duyurmuş olsa da bu hususta ciddi yayınlar veya ırkçılığa karşı eylemler yapılmamıştır. Daha önemlisi bu haberler bile Güney Afrika kaynaklı olmayıp, sömürgeci Avrupa basınından elde edilen bilgiler doğrultusunda yazılmıştır.

³² Osmanlı Devleti gerek eski Türk ananesi gerekse İslamiyet'in başka toplumlar üzerinde hakimiyet kurmasına müsaade etmediği için sömürgeci bir devlet yapısından uzak bir imparatorluktu. *Memalik-i Mahsure Nezareti* adı altında kurulan bakanlıkta Anadolu dışındaki memleketlerde idare yapısı sömürge anlayışından uzak vatan toprağı olarak addedilerek imar ve iskan edilmişlerdir. "Memalik-i Mahruse" kavramı himaye altına alınmış devletler olarak kullanılmıştır.

(Wheeler, 2005: 30). Zira elçilik aracılığıyla şimdiye kadar A. Öcalan ve örgütünün bir katil olduğu ve hayatı boyunca ikinci sınıf vatandaş olarak görülen Mandela'nın özgürlük hareketinin aksine Türkiye'de her vatandaş gibi demokratik haklara sahip hatta başbakan dahi olabilen Kürtlerin Güney Afrikalı yerlilere reva görülen muameleye maruz kalmadıkları yanında, Öcalan'ın binlerce masum vatandaşı çocuk ve kadın ayırmadan öldürdüğü belgeleriyle teşhir edilseydi, bu konunun Güney Afrika'da bir insan hakları ihlali olarak lanse edilmesine olanak verilmeyecekti.³³ Bu haliyle Ermeni Meselesi gibi Kürt Meselesi de siyasallaşarak başka bir boyut almıştır demek hakikate aykırı bir saptama olmasa gerekir.³⁴

Bu sebeplerden ötürü kendileri gibi ezilmişlik iddiasındaki toplumlara hapiste dahi olsa barış ve dayanışma mesajları gönderen Nelson Mandela'nın PKK ve Türk düşmanı Yunanlıların politik propagandalarına inanıp Atatürk Barış Ödülü'nü almaması hususundaki menfi davranışı sadece ona maledilebilecek bir hata olarak algılanamaz.³⁵ Zira bu olayın arkası her ne kadar Güney Afrika'da meskün olan Türk aleyhtarları tarafından doldurulmuş olsa da, iki ülke arasındaki ilişkilere ve Türkiye Devletinin imajına zarar veren bu meselenin oluşumunda Türk diplomasisinin incelikten uzak bir yaklaşımla Nelson Mandela ve onun özgürlük mücadelesine yüzeysel bakmış olduğunu görmek gerekir.³⁶

³³ İsrail'de Filistinli Müslümanlara uygulanan haksız müdahale ve zulmün de günümüz Türk entellektüel ve tarihçi kesimi tarafından yeteri kadar konu edilmemesi uluslararası diplomasiyenin yana zayıf olduğumuzun bir göstergesidir. Cape Town'da dahi bir Filistin müzesinin olması ve her daim İsrail politikalarının boykot edilmesi bu hususta örnek alınacak bir hassasiyettir

³⁴ Gazeteci Meral Çiçek'in haberine göre Güney Afrika'nın efsanevi lideri Nelson Mandela'nın eski avukatı Essa Moosa, Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti'nin 'KCK' adı altında sürdürdüğü siyasi kırım operasyonlarını kınamış ve Türk devletinin bu operasyonları ile Güney Afrika'daki Apartheid rejimini aratmadığını not etmesi taraflı politik ifadeler içermektedir.

³⁵ Elbette olayın başka bir cephesi ise daha önce bahsedildiği üzere uzun yıllar insanlık dramı yaşanan Güney Afrika'daki rejime karşı Türkiye tarafından devlet ve millet olarak gereken hassasiyetin gösterilmemiş olmasıdır. Bir zamanlar dünyada mazlum milletlerinin yardımına koşup Güney Afrika'ya ilim adamı gönderip okul açan, ana dillerinde ilmiyal yazdırıp bastıran, cami yaptıran Türkler, Apartheid devrinde o topraklardaki mazlum milletlere eski alakayı gösterememişlerdir. Bu sebeple hatayı Türkiye'nin o dönemdeki hükümet politikalarında aramak icap eder.

³⁶ Güney Afrika'ya gelip Johannesburg'daki Apartheid müzesini ziyaret etmiş olan Cengiz Çandar gibi bazı gazeteciler ile Halil Bertkay gibi akademisyenlerin kaleme aldıkları köşe yazılarında ciddi bilgi ve analiz hataları mevcuttur. Cengiz Çandar Güney Afrikadaki halkların birbirleriyle yaşamalarını nasıl başardıklarına vurgu yaparak Türklerin de bundan

Atatürk Barış Ödülü'nün reddi hususunda başka bir iddia ise, Mandela'nın ödülü reddetmesinin sebebi Afrika'daki iç savaşıra İsrail yapımı silahların Türkiye üzerinden satılmasına Türk hükümetlerinin göz yummasıdır. O dönemde Mandela'nın özgürlük hareketinin önemli isimlerinden Thabo Mbeki'yi buna engel olmak için Ankara'ya gelmişse de ciddiye alınmayarak havalimanında tutularak ülkesine geri gönderilmiştir (Poyraz, 02 Temmuz 2014: 24).

Başka bir husus ise, 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin terörist listesinden çıkarılan Nelson Mandela, NATO ile olan ilişkilerimiz gereği mesafeli yaklaşmış bir Afrikalı liderdi.³⁷ İşte bu hassas dönemde dikkate alınmayan Güney Afrikalı siyahi liderler, Türk Hükümetine karşı soğuk bir tavır içerisine girdiler. Öyle ki 1997 yılında Güney Afrika'nın Rooivalk helikopterlerinin Türkiye'ye satışını dahi arzu etmemesinin daha önceki sorunlara bağlı olduğu bilinmektedir (Wheeler, 2005: 19).

İki ülke arasındaki münasebetler başlangıç aşamasında bu sebeplerden ötürü tatsız başlamıştır denilebilir. Fakat 2003 yılında başkan yardımcısı

örnek almaları gerektiğini yazmıştır. Halbuki tarihi bağlamda hiçbir millet Anadolu'da olduğu kadar birbirine karışmış ve samimi bir münasebet içerisinde yaşamamıştır. Öyle ki PKK terör örgütü zuhur edene kadar bazı münferit olaylar hariç Kürtlerle Türklerin arasında bir nefret söz konusu olmamıştır. Nefret şüphe yok ki halklar arasında birlik beraberliğe itibar etmeden bağımsız Kürt devleti kurma uğruna yaşadığı ülkenin polisine ve masum halkına saldıran bir oluşumun (PKK) ihanetinden ileri gelmiştir. Tarihte benzer ihaneti yapan radikal Ermeniler de, Osmanlı İmparatorluğu'nun en zayıf zamanında sömürgeci güçlerle bir olup onlara vadedilen Doğu Anadolu'da kurmak istedikleri hayali devletleri için Türk köylerine saldırmışlardır. Tarihin tekekkür ettiği günümüz terörü de PKK yanlısı Kürtler tarafından yapılmaktadır. Bu durumda asıl mağdurlar vatanına milletine bağlı masum Kürtlerle aynı kaderi paylaşan tüm Türkiye halklarıdır. Hal böyle iken Apartheid Rejimini tetikleyen dinamikleri irdelemeden Halil Berktaş, Talat Paşa'nın tehcir kararını Apartheid'in asıl ve en radikal mimarı sayabileceğimiz Hendrik Verwoerd'in politikalarıyla karşılaştırmaktadır. Bu minvalde yazık ki Berktaş'ın, Osmanlıca kaynaklara hâkim olamadığı için yalnız tehcir kararının kapsam ve içeriğini değil, Apartheid Rejiminin de altında yatan gerçekleri analiz edemediği anlaşılıyor. Zira Apartheid Rejiminin teorik yapısını Ermeni tehciriyle mukayese etmek, Yahudi Haham Sabatay Sevi'nin Osmanlı Devleti tarafından 1672'de Ülgün'e sürülmesiyle A. Hitler'in İkinci Dünya Savaşı'nda yüzbinlerce Yahudiyi soykırıma uğratması gibi bir mantık dışı karşılaştırma olacaktır.

³⁷ Amerika Birleşik Devletleri'nin 10 yıl önce beraber çalıştığı Saddam Hüseyin'i, Yaser Arafat'ı hatta Usame Bin Ladin'i çıkarları için nasıl terörist ilan edip türlü bahanelerle öldürttüğü artık tüm dünyanın kabul ettiği bir hakikat olduğuna göre yarın kimi terörist kimi kahraman ilan edeceğine itimat edilemeyeceğini anlamak gerekir. Halkkui Türkiye'deki birçok tanınmış gazetecinin haberin kaynağına ineceği yerde Avrupa ve Amerika'da peyda edilen haberleri çevirip Türk halkına sunduğunu biliyoruz.

Jacop Zuma'nın Türkiye ziyareti ile iki ülke arasında diplomatik ilişkiler gelişme göstermiştir.³⁸ Bu minvalde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Cape Town ziyareti ve akabinde TİKA'nın Cape Town'da Osmanlı dönemine dayanan bazı eski tarihi yapıların onarımı hususundaki faaliyetleri ile resmi ilişkiler bir noktaya gelmiştir denilebilir.³⁹ Tüm bunların yanında 2013 yılında İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Cape Town Belediyesiyle kardeş şehir anlaşması imzalamaları ve buna binaen iki belediyenin idari kadrosunun birbirlerini ziyaretleri kayda değer gelişmeler olarak addedilebilir. Yine Erzurumlu Müderris Ebubekir Efendinin memleketi Erzurum'da düzenlenen konferanslar ve Erzurum Büyükşehir Belediyesi'nin Cape Town Belediyesi'ne gönderdiği hediyeler, ikili ilişkilerin hem resmi hem de basın yayın yoluyla halk arasında ilgi uyandırmasına vesile olmuştur.⁴⁰ Bu minvalde ikili münasebetlerin son on beş yıl içerisinde rayına oturduğunu söylemek yerinde olacaktır.⁴¹

Güney Afrika'da Demokrasi Sonrası Gelişen İrkçilik Hareketleri (1994 -)

Apartheid rejiminin halk üzerindeki sosyolojik etkisi fevkalade tesirli bir travma olup Güney Afrika'nın toplumsal yapısında özellikle siyahi kesimde etnik ayrımcılığa karşı hassasiyet yaratmış bir olgudur. Güney

³⁸ 2003 yılında Jacop Zuma'nın Türkiye ziyareti ile 3 Mart 2005 ve 4 Ekim 2011 yıllarında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Güney Afrika ziyareti, sadece iki ülke arasındaki siyasi münasebetlerin rayına oturmasına vesile olmamış aynı zamanda Türk medyasının tüm Afrika kıtasında Osmanlı varlığına olan ilgisini ortaya koymasına vesile olmuştur.

³⁹ TİKA şimdiye kadar Cape Town'da birçok projeyi tamamlamaya muvaffak olmuşsa da halen Cape Town'da onarılması gereken birçok Osmanlı mezarı ve Paarl semtinde metruk halde bir Osmanlı camii mevcuttur. Yetkili mercilerden bu restorasyon konularında müspet ve ciddi adımlar atmalarını talep etmekteyiz. Ümit Burnu'nda bir Osmanlı müzesi kurulmadan Türkiye Cumhuriyeti o havalide kendini tanıtmaya imkanını yakalayamayacaktır. Yoksa her yıl Güney Afrika'da yapılan Türk film festivalleriyle veya Ramazan aylarında verilen iftar yemekleriyle Osmanlı kültürel mirasının Güney Afrika'da teşhir edilmesi mümkün olamaz.

⁴⁰ Bu mezkur hediyeler Erzurum Belediye Başkanı Sn. Mehmet Sekmen Bey tarafından bir Türkiye ziyaretinde Hişam Nimetullah Efendi ile bizim aracılığımızla Cape Town Belediye Başkanı Sn. Particie De Lille'ye teslim edilmiştir.

⁴¹ Bu ilişkilerin gelişmesinde en kayda değer faaliyetler kültürel ve ekonomik yatırımlarla sağlanabilir. 2015 senesinde Güney Afrika'daki arşiv kaynakları ışığında yerini bulduğumuz Cape Town şehrindeki tarihi binanın tarihte unutulmuş bir Osmanlı âlimine ait olduğu Cape Town Üniversitesinde yayınlanmış ve Cape Town müzeler müdürlüğüne tanıtılmak ve korunmak üzere kayda alınmıştır.

Afrikanın yerlileri olan siyahilerin yüzyıllar sonra Mandela önderliğinde başa gelmesiyle açılan yeni dönem, tüm yerli ve sonradan gelenleri kucaklayan bir politika vadediyordu.

Güney Afrika'da Apartheid Rejiminin fiilen son bulması 1994 yılındaki genel seçimlerle Afrika Milli Partisi'nin (ANC) ezici çoğunlukla Nelson Mandela başkanlığında yönetimi ele almasıyla mümkün olabilmektedir. Bu tarihten sonra yeni bir kabine ve yönetim kadrosu oluşturan Mandela ülkede demokratik hakların dağılımı konusunda gayret göstermeye çaba sarfetmiştir. Böylelikle artık renk, ırk ve din ayırmaksızın herkesimden vatandaşın sosyal hayata katılması imkânı doğmuş oluyordu. Fakat zaman zaman demokratik hakların dağılımı hususunda ırkçılığın tersi yönünde hukuki uygulamalarla siyahilerin daha fazla hak elde etmesi sağlanmıştır. Mesela Siyahileri güçlendirme politikası *Broad-Based Black Economic Empoverment Act* adındaki kanunla daha önce hakları yendiği addedilen siyahilerin işlere alınmada imtiyazlı olması melez ve Hintli kesim tarafından eleştirilmektedir (Goldberg, Balshaw, 2013: 132).

Bu siyahi kesime imtiyaz sağlayan politikaya aykırı düşen bir uygulama ise eskiden beri ikinci sınıf muamele görmüş Güney Afrikada yaşayan Çinlilerin siyahilere tanınan haklardan yararlanmak üzere kendilerini bu kanunun içerisine dahil ettirmeleridir. Bu vesileyle Güney Afrika'daki yerli Çinliler de siyahi kategorisinde bu haklardan yararlanmış olabileceklerdi. Fakat bu kanunun uygulamada olması gerektiği gibi yürümediği, banka, belediye, okul gibi resmi kurumlarda yerli Çinlilerin siyahiler gibi işlere yerleştirilmediği, ten rengine ve ırka dayalı ırkçılığın ters yönde geri geldiği iddialarını ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Pinnock, 2016: 13). Benzer şekilde üniversitelere alınan öğrencilerde siyahilerin daha düşük puanlarla üniversitelere yerleştirilmeleri gibi başarı burslarının yine hakkı olup olmadığına bakılmadan öncelikle siyahilere verilmesi, demokrasi adına yapılan uygulamalara gölge düşürmüştür. Bu uygulamanın resmi kanallardan 'pozitif ayrımcılık' olarak adlandırılması ise meselenin başka bir tartışmalı yanıdır.

Diğer eleştiri konusu olan mesele ise "Xhenophia" adı verilen yerli siyahilerin göçmen ya da sığınmacı Zimbabveli, Senegalli veya Kongolu siyahilere ve hatta Pakistanlı göçmenlere karşı şiddet uygulamaları sorunudur. Güney Afrikalı olmayan siyahilere karşı yerlilerin başlattığı bu düşmanlığın altında yatan sebep, radikal siyahilere göre göçmenler,

yerlilerin elde edecekleri iş imkânlarını alarak onların haklarına tecavüz etmektedirler. Bu sebeple göçmenlerin dükkânları birçok kez yağmalanmış ve sahipleri hunharca darbedilmiş ve hatta benzin dökülerek yakılmıştır.⁴² Bu insanlık dışı şiddetin arkasındaki örgütün Jacop Zuma'nın oğlunun olduğunun anlaşılması, Güney Afrika'da ırkçılığın ters yönde geri geldiği iddialarını ortaya atmıştır. Zira göçmenlerin yaptığı işler kendilerinin zaruretten ortaya koydukları çabalarının ürünü olan pazarcılık, oto yıkama, cep telefon tamiraty veya hamallık gibi serbest mesleklerdir. Devlet dairelerinde göçmenlere verilen bir kadro sözkonusu değildir. Dolayısıyla göçmenlere karşı reva görülen bu tür şiddet eylemlerinin esasında gerçek sebebi ekonomik nedenlere dayalı olamayacağı açıktır.⁴³

Benzer anlayışla belki Güney Afrika'da uzun yıllar toplumda tesirini hissettiren Apartheid rejiminin travmaları sonucu siyahiler arasında mantık dışı diyaloglar görülmektedir. Mesela ekonomik durumu iyi olan ve tıpkı beyazlar gibi giyinip yaşayan siyahilere orta seviyedeki siyahiler, özenti manasında kokonat tabiri kullanılmaktadır.⁴⁴ Dolayısıyla ekonomik statüsü daha yerinde olan siyahiler, kendi soydaşları tarafından riyakâr olarak addedilmekte ve hakarete maruz kalmaktadırlar. Afrika halklarına eserleriyle ışık tutmuş siyahi yazar Frantz Fanon tarafından Fransızca kaleme alınan *Siyah Deri Beyaz Maske* adlı çalışma bu olgunun toplum içerisindeki tezahürlerini çeşitli vecheleriyle kayda değer bir şekilde ele alır (Fanon, 2012: 78). Öte yandan Güney Afrika'da *Coloured* olarak adlandırılan melezlerin de siyahilerle uzun yıllara dayanan husumetleri yine zaman zaman kavgalarla neticelenmektedir. Bu ırkçı bakış açısının tarihi dayanaklarından birisi kendilerini hakiki Afrikalı olarak gören siyahiler, melezleri de sonradan Afrikaya gelen halkların karışımı sonucu ortaya çıkan yani aslen Afrikalı olmayan bir ırk olarak görürler. İkinci sebep ise Apartheid döneminde melezler ikinci sınıf vatandaş olarak görülürken siyahiler üçüncü sınıf vatandaş olarak sınıflandırılmışlardır. İşte esas bir temel dayanağı olmayan bu ve benzeri nedenlerden ötürü

⁴² Benzin dökerek insan yakma, Nelson Mandela'nın ayrıldığı karısı Winnie Madikizela Mandela'nın 1985'te Apartheid rejiminin siyasileri ve kolluk kuvvetleri için söylediği "onların silahı varsa bizim de kibrit ve benzinimiz var" sözlerinden sonra Güney Afrika'da görülmeye başlanmıştır.

⁴³ 1492 yılında dinsel ve ırksal bir nefretin ürünü olarak İspanya ve Portekiz'deki Yahudilerin Katolik Hristiyan devlet idaresi tarafından kovulması yine kendinden olmayanı kabul etmeme anlayışıyla ortaya koyulan benzer bağnaz siyasi anlayışın bir ürünüdür.

⁴⁴ Bilindiği üzere kokonat meyvesinin dışı siyah iç kısmı ise beyazdır.

Güney Afrika'daki siyahilerin sömürgeci beyazlarla aynı derecede olmasa da tüm diğer ırklara karşı bazen alenen bazen de gizliden gizliye bir husumet beslediği ortada duran mühim toplumsal meselelerden birisidir. Buna rağmen genel itibariyle halk arasında her topluluğun birbirine saygı çerçevesinde hürmet gösterdiği ve bu yaşam şeklini oturtmaya çalıştığı belki Güney Afrika'nın geleceğine dair en müspet gelişme olarak addedilebilir.

Siyahilerin oluşturduğu hükümetin ırkçılık üzerine maruz kaldığı eleştirilerden birisi de Johannesburg kentinde platin madenlerinin olduğu Marikana soykırımıdır. Dünyanın en büyük platin madeni olan Marikana madenlerinde grev yapan işçi kesimine yerli polislerin ateş açarak 34 kişinin ölümüne ve 78 kişinin ağır yaralanmasına sebep olan olayda 250 maden işçisinin de tutuklandığı insanlık dışı bir olay olarak tarihe geçmiştir. Güney Afrika polisinin hükümet politikaları ve iktidarının bekası için kendi soydaşlarını dahi gözünü kırpmadan öldüreceğine delil teşkil edem bu talihsiz olayın en sonunda devlet başkanı Jacop Zuma'nın 31 Mart 2015 yılında kabul edilen yasa tasarısıyla neticelenmesi ise siyahi hükümetin iktidar uğruna gücünü kötüye kullanıp işçi sınıfındaki kendi soydaşlarını dahi gözden çıkarabildiğini göstergesidir (Tören, 15 Aralık 2013: 3).

Diğer yandan Güney Afrika hükümetinin siyahi neslin gelişimi için seçkin öğrencileri özel burslarla dünyanın çeşitli ülkelerinde eğitime tabi tutması ve 'Siyah Elmas' diye adlandırdığı bu kesimden ileriye dönük liderler yetiştirme politikası kayda değer eğitim politikaları olarak görülmektedir. Fakat bu ve buna benzer devlet tarafından sağlanan bursların öğrencilerin başarısından ziyade hükümete yakın isimlerin çocuklarına göre verilmesi, Güney Afrika medyasında eleştirilere sebep olan konular arasında olup kapitalizmin ülke genelindeki sınıf ayrımını belirleyen etmen olarak yerliler arasındaki eski birlik beraberliğe gölge düşürdüğü şeklinde yorumlanmıştır.

İrkçılığa dayalı son zamanlardaki olaylar arasında Cape Town Üniversitesi'nin bahçesinde bulunan sömürgeci İngiliz devlet adamı Cecil J. Rhodes'un heykelinin kaldırılması siyahi öğrencilerin haklı olarak etnik kimlik konusunda hassasiyet taşıdıklarını ortaya koymaktadır. Fakat bu eylemler esnasında siyahi öğrencilerin beyaz öğrencilere karşı takındıkları tavır, sömürgeciliğe ve sömürgecilere karşı olan davranışlardan ziyade zaman zaman beyaz tenli tüm halklara karşı ırkçılık olgusunun ortaya çıktığını

göstermektedir. Zira Cape Town Üniversitesi'nin beyaz olan rektörü Dr. Max Price'a karşı siyahi öğrencilerin yaptığı hakaretler ve yakıştırmalar Rhodes heykeline karşı eylemlerin maksadını aştığını göstermiştir. Öte yandan yine yerli üniversite hocalarının organize ettiği konferanslarda söz alıp soru soran beyaz öğrencilere karşı siyahi öğrencilerin söz hakkı tanımaması ve olur olmaz nedenlerden ötürü manasız protestoları ülke gündemini meşgul eden ve Güney Afrika'nın geleceği için kaygı verici olaylar bütünü olarak addedilmektedir (Gencoğlu, 22 March 2017: 1). Halbuki de-kolonizasyonun yaşayan dauyen isimlerinden addedilen Prof. Nangoba'nın çalışmalarında sorguladığı ırkçılık terimlerinden olan "kara liste, kara defter, kara koyun" gibi terimlerin Batı kökenli tabirler olduğu yönündeki iddiaları, aynı yaklaşım ve teorilerle ırkçılık konusunun bilinçli bir şekilde işlenmesini gerekli kılar. Her haliyle bu eğitim seviyesinin Güney Afrikalı siyahi öğrenci kesiminde oturması eğitim sayesinde fakat zaman alacak bir süreç olarak görülmektedir.

Sonuç

Güney Afrika Cumhuriyeti'nin tarihi, Portekiz, Hollanda ve İngiltere gibi sömürge devletlerinin çıkar mücadelelerine sahne olmuş bir geçmişin izlerini taşır. Stellenbosch, Gordon's Bay, Simon's Town, Kirstenbosch ve daha onlarca yer isimlerinden de anlaşıldığı gibi, Afrika topraklarını kendi idarecilerine parsel parsel dağıtmış olan İngiliz ve Hollandalıların çekildikleri sömürge topraklarında halen zengin hanedan ailelerinin yer isimlerini görmek mümkündür.

Güney Afrika'da sömürgelerinin tüm birimlerinde ırkçılığın var olduğu Britanya İmparatorluğunun, son otuz yıla kadar Afrika topraklarındaki elmas ve altın maden rezervlerini korumak için yaptığı mücadele, yine Zimbabwe'de olduğu gibi bir ölüm kalım savaşına dönüşmüştür. Sömürgeci bir İngiliz devlet adamı olan John Cecil Rhodes'un yer altı zenginliklerine göz diktiği Zimbabwe devleti, onun ismine izafeten Rhodesia diye anılmıştır. Zimbabya halkı 2000 yılında İngiliz sömürgecilere karşı başlatmış olduğu isyanla birlikte özgürlük mücadelesinden sonra halen ekonomik sorunlarla boğuşmaktadır. Keza Güney Afrika ırkçılığın, halk içinde bölünmüşlüğü ve komşu ülkelere karşı ekonomik bağımlılığın halen mücadele içerisinde oturtmaya çalıştığı bir Afrika ülkesidir.

Güney Afrika coğrafyasında ırkçılığın kökenleri şüphe yok ki Avrupalı işgalcilerin 17. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye nüfuz etmesinden sonra

ortaya çıkmıştır. Avrupa kökenli bir olgu olan kendi ırkını diğerlerinden üstün görme yanlısı düşünce yapısı genel olarak Fransız İhtilali'nden sonra tüm dünyayı tesir altına aldığı ve Afrika toplumlarına da sömürgecilik yoluyla sirayet ettiği anlaşılmaktadır. Güney Afrika'daki ırkçılığın oluşumunun ise Güney Afrika topraklarının ilk işgalcileri olan Hollandalı sömürgecilerin başka milletlerden olan her kesimi barbar ve düşman gören bir yaklaşımla yerliler üzerinde uyguladıkları köleleştirme ve misyonerlik faaliyetlerine bağlamak gerekir. Dolaylı olarak ya da alenen tüm Afrika kıtasının kaderini belirlemiş olan sömürgecilik Güney Afrika'da da Avrupa kökenli işgalcilerin torunları hariç her kesimden Müslüman, Hindu ya da Siyahi halkları köleleştirmiş ve bu asırlar süren zaman diliminin bir türlü nihayet bulmayıp sadece şekil değiştirmesi, Güney Afrika'daki ezilen kesimde bir doğal yazgı olarak addedilmesine sebep olmuştur. Güney Afrika toplumunun 1805 yılında İngiliz işgalinden sonra yürürlüğe giren politikalarla başka bir boyut almış olması, Apartheid dönemine kadar İngiliz hegemonyası altında Güney Afrika'nın sömürgeleştirildiğini ortaya koyar. Öyle ki Güney Afrikada bulunan arşiv kayıtlarında 1894 yılında Osmanlı İngiltere Sefiri Rüstem Paşa'nın vefatı haberinin ya da 1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü sebebiyle Güney Afrika'daki tüm bayrakların yarıya indirilmesi talimatının İngiltere'den geldiği görülmektedir. Uzun seneler bu şekilde Batı milletlerinin hegemonyası altında ezilen Güney Afrika halklarının 1994 senesindeki genel seçimlerine kadar fiilen ırkçılıkla içiçe yaşamış olmaları, özgürlüklerini kazandıktan sonra da yerlilerin psikolojik olarak ırkçılık konusunda toplumsal bir hassasiyete sebep olmuştur. Öyle ki izleri silinemeyen acı geçmişin bir neticesi olarak nüfus açısından azınlıkta olan Avrupa kökenli beyaz vatandaşların, artık kanunen güç ve ayrıcalığı elinde bulunduran siyahilere karşı korku ve endişe taşıdıkları ve hatta bazılarının başka ülkelere göçettiklerini belirtmek gerekir.

Güney Afrika'daki siyahi kesim daha çok iş imkânlarını elde etmesi sebebiyle hızla zenginleşse de halen Constantia, Stelenbosh gibi büyük arazi sahibi olan ve uçsuz bucaksız çiftliklerde yaşayan İngiliz ve Hollanda kökenli ailelerin emirleri altında fakat artık maaş karşılığı çalışan siyahi işçiler, bu ve benzeri nedenlerle aynı yer ve mekanlarda içiçe yaşayarak şekillenen yeni bir dönemin taşlarını oturtmaktadırlar. Güney Afrika'da uzun yıllara dayanan ırkçılığın yarattığı sosyal travmalar zaman içerisinde ırklar arası ticari ilişkilerin hatta evliliklerin artmasıyla ve hiç şüphesiz bilinçli devlet ve eğitim politikalarıyla tarihe karışacaktır demek pek iyimser bir temenniden ziyade genel itibarıyla umud edilen bir müspet düşüncedir.

EKLER:

ARRIVED FROM LONDON,
And will be exhibited DURING the FAIR WEEK,
At Mr. DUFRENE'S Lodgings, BRIDLESMITH-GATE,
NOTTINGHAM.

From ELEVEN in the Morning till NINE in the Evening.

That most wonderful Phenomenon of Nature, the
HOTTENTOT VENUS,
The only Hottentot ever exhibited in Europe.

In viewing this wonderful production of Nature, the Public have a perfect specimen of that most extraordinary Title of the human race, who have for such a length of time inhabited the most southern parts of Africa, whose real origin has even yet been ascertained, and their character, which has been differently described by every Traveller who has visited those remote regions of the world, and, considering the natural natural disposition of those people, (who are naturally most observed to laugh) she is remarkably mild and affable in her manners. She has had the honor of being visited by their Royal Highnesses the PRINCESS ELIZABETH, the PRINCE REGENT, and several branches of the ROYAL FAMILY; also the personal Nobility of both Sexes; and declared by them to be (without exception) the greatest Natural Curiosity of the Human Species ever exhibited in England, and well worthy the attention of the Public.

Over her Chairing (which is suitable to this climate) she wears all the male ornaments used on Gala Days by the Tribe to which she belongs.

✓ Elegant ENGRAVINGS, from the original Drawings of the VENUS by Lewis, may be had at the Place of Exhibition.

ADMISSION, One Shilling—CHILDREN, Sixpence.

Robinson, Printer, Nottingham.

TO BE SOLD & LET
BY PUBLIC AUCTION,
On MONDAY the 18th of MAY, 1829,
UNDER THE TREES.

FOR SALE,
THE THREE FOLLOWING
SLAVES,

VII.
HANNEBAL, about 80 Years old, an excellent House Servant, of Good Character.
WILLIAM, about 55 Years old, a Labourer.
NANCY, an excellent House Servant and Nurse.

THE BEST MARRIAGE to "LADIES" SONS, and the WIDOWS to them, is sold.

TO BE LET,
On the usual conditions of the Hire ending them in Ford, Clot in, and Medical

MALE and FEMALE
SLAVES,

OF THIS SPECIES.

ROBERT BAGLEY, about 30 Years old, a good House Servant.
WILLIAM BAGLEY, about 30 Years old, a Labourer.
JOHN ADAMS, about 30 Years old.
JACK ANTONIA, about 20 Years old, a Labourer.

Part of an excellent Pair of Mules.
PARRY, about 20 Years old, a good House Servant.
TILLY, a strong, healthy, and good Character, under House Work and the Nursery.
TILLY, an Excellent Workman.
CLAUD, an Excellent Workman.
LANNY, about 15 Years old, House Servant.
KARSH, about 15 Years old, House Servant.

Also for Sale, at Eleven o'Clock,
Fine Rice, Gram, Paddy, Books, Muslins,
Needles, Pins, Ribbons, &c. &c.

AT ONE O'CLOCK, THAT CELEBRATED ENGLISH HORSE

Cape Town'dan İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerine götürülen kölelerin zamanın gazetelerindeki satış reklamları, 1829

اولدی : برنجی از کجای قادیانیه هیوم ایله باشلادی.

بردی بر دجال عاجر ایلدهم تالیله ایلدر. علی در اولدی.

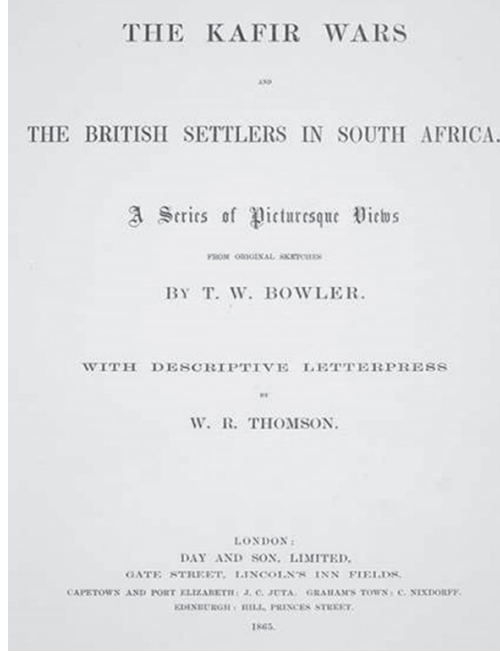
زمانه قادیانیه بر پاپوردر ؟

امیه بر زمانه قادیانیه عبر القادیانیه یانمن بائه امیه امین سیاح محمودان قادیانیه باشلادی.

CE QUE FONT LES FEMMES D'AUJOUR D'HUI.

Mrs. Charlotte Wankell, revenue de ses Filles indigènes de la Rhodésie, vendent à l'Afrique dans la direction du Cap au Caire.

Kahire'den Cape Town'a siyahi kölelerin taşıdığı tahtrevan ile gelen bir İngiliz maceraperest asilzadesi, 1894

İngilizlerin Güney Afrikada'daki Zulu kavmiyle olan mücadelesini 'Kafir Harbi ve Güney Afrika'da yerleşik İngilizler' adı altında yazılan kitaplardan birisi, 1865

İki aynı aileden olup yaptıkları din tercihi sebebiyle Melez ve Beyaz olarak sınıflandırılan Osmanlı kökenli Güney Afrikalılar, 1969

Apartheid rejimine karşı mücadele eden Osmanlı kökenli Güney Afrika vatandaşları, tutuklanma riskini göze alarak sadece beyazların bulunması gereken yerde resim çekilmişlerdi. (Hişam Nimetullah Efendi ve akrabaları, Simons Town, 1978)

Apartheid döneminde Hişam Nimetullah Efendi'nin hayatını kurtarmaya çalıştığı yaralı beyaz bir vatandaş için çağırdığı ambulansın siyahiler için tahsis edilmesi sebebiyle hastayı hastahaneye kanunen getiremeyen ambulansın ötürü kan kaybından ölen yaralı vatandaş, gazete haberi olmuş ve daha sonra Amerika'da kitap olarak basılmıştı (1978).

Afrikada Melezler yurdu Beyazlarla zencilerin birleşmesinden doğan insanlar bir hükümet kurdular Nüfusu dört bini bulan bu memleketin kendisine mahsus kanunları vardır

Arşipeli için bir hafta önce Afrika'nın en büyük memleketi olan bu yurda beyazlar ve zencilerin birleşmesinden doğan insanlar bir hükümet kurdular. Nüfusu dört bini bulan bu memleketin kendisine mahsus kanunları vardır.

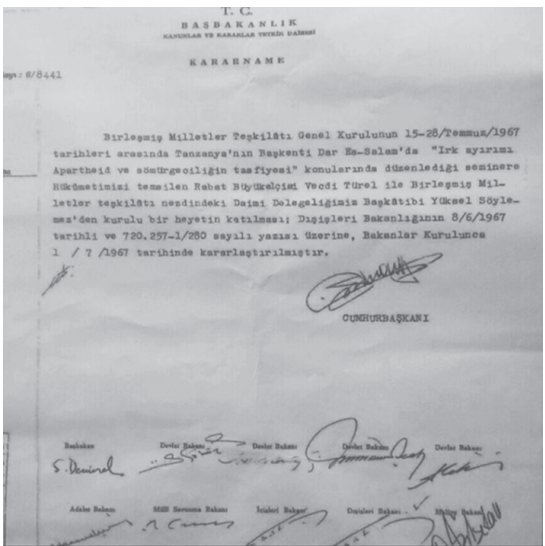

Bu memleketin kendisine mahsus kanunları vardır. Nüfusu dört bini bulan bu memleketin kendisine mahsus kanunları vardır.

24 milyon Afrikalı zenci, beyazlara karşı özgürlük savaşı veriyor

- Güney Afrika Cumhuriyeti'le yönetiliyor ama zencilerin oy verme, yönetime katılma hakları yok. Zenciler çalışıyor, sefalet içinde sürünüyor. Efendileri durumundaki beyazlar da son derece lüks bir yaşam sürdürüyorlar.
- 54 yıl önce İngiliz sömürgeci olmaksızın kurtulan Güney Afrikalı zenciler kendi vatanlarında beyazlar gibi yaşayabilmek için yıllardır kan dökerek mücadele ediyor, polis kurşunlarına taş atarak karşı koymaya çalışıyorlar

Güney Afrika ile ilgili Türkiye'deki gazetelerde çıkan bazı haberler, 1948

1960 yılında Apartheid Rejiminin kaldırılması için Tanzanya'daki uluslararası konferansa Türkiye'den delegelerin katılması ile ilgili belge, 1960

THE IMMIGRATION QUESTION

INTERESTING APPEAL CASE

An interesting argument was heard by the Appeal Court on the question of the validity of the Government's order, under Act 22 of 1913, prohibiting Asiatics as undesirable immigrants.

The case was that of Mahomed Padsha, who made application for leave to appeal from a decision of the Transvaal Provincial Division, dismissing an appeal from a conviction of the applicant under Section 20 (a) of Act 22 of 1913, in that he had aided and abetted an Asiatic in entering the Transvaal knowing that he was a prohibited immigrant.

The Minister of the Interior, purporting to act in the exercise of the powers conferred by Section 4 subsection (1a), published in 1913 an order deeming

Bir Osmanlı vatandaşı olan Mahmud Paşa'nın dini inancından ötürü ikinci sınıf vatandaş olarak sınıflandırılması sebebiyle Müslüman cemaati tarafından tenkit edildiği hususundaki haber, 1913.

What is a Malay?

TO THE EDITOR OF THE "CAPE TIMES."

SIR,—If not trespassing too much on your valuable time, I should deem it a great favour if you would give me some explanation of the following, viz.: Why do they designate all the people wearing a fez in this colony as Malays? And my reason for asking is this, that there are thousands and thousands of people professing the Mahomedan religion here who wear the fez, but are no more Malays than I am. The Malays, if I understand rightly, originally came here from Java. What brought this question so prominently to my mind is, that I went with a friend to register the birth of his son at the Registry Office in Cape Town. He told the registrar of his nationality—viz., European Turk. He wears the fez; he is a gentleman of independent means; has taken his degrees at the University at Constantinople and other places, and is a professor of theology, and, of course, a Moslem. He also explained to the registrar the nationality of his wife—viz., French and Dutch. She is also a Moslem.

Dutch. She is also a Moslem.

The father of my friend was sent out here about the year 1862 by the Sultan of Turkey to take charge and see to all the people professing the Mahomedan religion in South Africa. Notwithstanding the explanation given to the registrar, he would put my friend and his wife down in the entry as Malays, which my friend does not at all like. Why is this? This is not the case in England; there they designate in the entries of births, &c., the proportionality of the person, be he French, German, Turkish, or of what nation he belongs to, and do not lump them altogether because they happen to wear a certain headgear or dress. I was a deputy superintendent registrar of births, deaths, and marriages in England, so speak advisedly on this point.

The Malays are of the Moslem faith, but all Moslems are not Malays. In England I used to wear the "fez" as a smoking cap and sometimes went out with it on for a stroll in the evening, and found it very comfortable to wear, but when I did the same here I was called a Malay, so I discontinued the practice. Can you, Mr. Editor, or can any reader of your valuable paper elucidate this for me? Apologising for my letter,—I am, &c.,

E. W. JACKS, AN ENGLISHMAN.

Ahmet Atullah Bey'in Osmanlı fesi taktığı ve Müslüman olması hasebiyle Güney Afrika'da Malay olarak sınıflandırılmasını tenkit eden bir Avrupa kökenli vatandaşın yazısı, 1894, Cape Times

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

BOA, Y. PRK.TKM. 49 87 H-29-12-1324

Cumhuriyet Arşivi, 208-48-4- 01.07.1967

Güney Afrika Millî Arşivi

GG 1726 51/6505 Sentences: Mahmoud Pasha, Secretary of State for Foreign Affairs 1922.

Kitaplar

Adhikari Muhammed, (2011), *The anotomy of a South African Genocide*, UCT Press, South Africa.

Ataöv Türkkaya, (1977), *Afrika ulusal kurtuluş mücadeleleri*, A.Ü.S.B. F.

Ataöv Türkkaya, 2(010), *Emperyalizmin Afrika Sömürüsü*, İleri Yayınları, İstanbul.

Australian Dictionary of Biography, 'Grey, Sir George (1812–1898) Volume 1, MUP, 1966

Boyce A. N. (1971), *Europe and South Africa*, Cape Town.

Davids Achmad, (1980), *Mosque of the Bo-Kaap*, Cape Town.

De Villiers, G.E. (2000). *Servant of Africa. The life and times of Sol T Plaatje*. Pretoria.

Desai Barney&Marney &Cardiff, (1978), *The Killing of the Imam*, Quartet Books, USA.

Dubow Saul, (1995), *Scientific racism in modern South Africa*, Cambridge University Press, US.

Elphick Richard, Gliomee Hermann, (1984), *The Shaping of South African Society, (1652-1820)* Maskew Miller Logman Press, Cape Town.

Fanon Frantz, (2012) *Black Skin White Masks*, Ed. Max Silverman, Manchester University Press.

Gencoglu Halim, (2006), *Güney Afrikada Osmanlı İzleri*, Tezkire, İstanbul.

Isaac Schapera, (1965), *The Khoisan peoples of South Africa: Bushmen and Hottentots*, G. Routledge & K. Paul.

- Jacobs Sean, (2015), *Apartheid Israel, The Politics of an Analogy*, Haymarket Books.
- Jonathan Goldberg, Tony Balshaw, (2013), *Broad-Based BEE*, South Africa.
- Lodge, Tom (1983). *Black Politics in South Africa Since 1945*, New York: Longman.
- Louw, P. Eric (2004). *The Rise, Fall, and Legacy of Apartheid*. Greenwood Publishing Group.
- Mandela Nelson, (2009), *Long Walk to Freedom*, Philadelphia.
- Michael Hutchinson (2006). *Bo-Kaap: Colourful Heart of Cape Town*. New Africa Books.
- Nasson Bill, (2014), *WWI and the people of South Africa*, Cape Town.
- Pinnock Don, (2016), *Gang Town*, Tafelberg. Cape Town.
- Plaatje Sol, (2007), *Native Life in South Africa*, South Africa.
- Ransford, Oliver. (1972), *The Great Trek*. John Murray Press,. Great Britain.
- Van der Waag IJ, (1994), *South Africa and the War in Asia Minor. 1920 -1923*, Militaria, South Africa.
- Welsh David, (2009), *The rise and fall of Apartheid*, Cape Town.
- Welsh Frank, (2000), *A history of South Africa*, Great Britain.
- Wheeler Tom, (2005), *Turkey and South Africa, Development of Relations 1860-2005*, South African Institute of International Affairs.
- Williams, Basil, (1946.) *Botha Smuts and South Africa*, Hodder and Stoughton, United Kingdom.
- Wilson Monica &Thompson Leonard, (1975), *The Oxford History of South Africa, (1870-1966)* Oxford University Press.
- Worden Nigel, (1985), *Slavery in Dutch South Africa*, Cambridge University Press.
- Worden Nigel, (2009), *The Making of Modern South Africa*, Cape Town.
- Worden Nigel, E. Van Heyningen, V. Bickford Smith, (2004) *The making of a city, Cape Town*, South Africa.

Makaleler

- Ali Kemal Aydın, (March-May 2003) *Turkey and South Africa, towards the second Decades* s. 1.
- Davids Achmat, (1992) *Muslim-Chirstian Relations in Nineteenth Century Cape Town (1825-1925)* University of Western Cape Stable.
- Gençoğlu, Halim. (2015). *Birinci Cihan Harbi yıllarında Osmanlı – Güney Afrika ilişkileri*. Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, 25 sayı. S. 168, Birinci Dünya Savaşı Yüzüncü Yıl Sayısı. Ankara.
- Gencoglu Halim, (2015), *The first Muslim politician of South Africa Ahmet Ataullah Bey, 1865 – 1903*, New contree: a journal of historical and human sciences for Southern Africa. No, 73. p. 169.
- Gencoglu Halim, (2015), *New evidence on first black medical doctors at UCT & in South African history*. Vol. 69, N0, 1. Bulletin of the Quarterly, Library of South Africa.
- Johan M van der Merwe, (1/2 2014), Vol 7, *The Church order of De Mist and the advent of religious freedom in South Africa, An important contribution to the common good in South African society*, JRF
- S Afr Med J, (1967 Dec 30) “A human cardiac transplant: an interim report of a successful operation performed at Groote Schuur Hospital, Cape Town”, *Barnard CN*, 41(48): 1271–74.
- Boyras Hacı Mehmet,(02 Temmuz 2014) *Apartheid Afrika*, Gediz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler 2. sınıf, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Çift Ana Dal Öğrencisi.
- Kirk, Jason; Joakin Ruiz; John Chesley and Spencer Titley; (Nov.-Dec 2003) *The Origin of Gold in South Africa*, Vol 91, s. 534-531, American Scientist.

Gazeteler

- Cape Argus, SA Moslem's Association, 19 Mart 1903.*
- Cape Argus, 18 Ocak 1893, s. 3.*
- Cape Times, 26 August 1893, What is Malay, s. 3.*
- Cape Times Gazetesi, 6 şubat, 1952, s. 9.*
- Cape Times Gazetesi, 5 şubat 1952, s. 10.*

- The Guardian*, 1 January, 2009. *Tttran Mark, Ant Apartheid Campaigner Helen Suzman dies at 91.* s. 2
- Time Magazine*. 4 April 1960. "The Sharpeville Massacre" Retrieved 15 December 2006.
- Indian Opinion*, 25 Ocak 1908, *Asiatic Act*, s. 44.
- Indian Opinion*, 21 Mart 1908, *Indian Musalman and the Asiatic Act*, s. 142.
- Raind Daily Mail*, Tuesday 24 July 1924, *Case to go to Privy Council, Immigration act of 1913. All Asiatic Adults to Subscribe.*
- Türk Solu*, Özsoy Ali, 8 Nisan 2013, *Nakil Akil Adamlar, Güney Afrika Türkiye mi Apo Mandela mı?*
- Politika. Haber*, Meral Çiçek. *AKP Apartheid'i aratmıyor*, 22 Aralık 2011 Perşembe.
- Radikal*, Cengiz Çandar, 2013, *Kuzey İrlanda'dan Güney Afrika'ya (7) Serbestiyet. Halil Berktaş, 21.02.2017, Güney Afrika notları (2) Reel, fiziksel apartheid.*
- Evrensel*, Tolga Tören, 15 Aralık 2013 'Yeni' Güney Afrika: 'Sınıfsal apartheid' s. 3.

Online Kaynaklar

- <http://www.health.uct.ac.za/news/new-evidence-first-black-medical-doctors-uct-south-african-history>
- https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/52723/VanDerMerwe_Church_2014.pdf?sequence=1
- <https://www.youtube.com/watch?v=E-0HDFYvi9g>
- <http://serbestiyet.com/yazarlar/halil-berktay/guney-afrika-notlari-2-reel-fiziksel-apartheid-765426>
- <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1292401-cumhurbaskani-erdogan-guney-afrika-devlet-baskani-zuma-ile-gorustu>
- <https://www.erzurum.bel.tr/GuncelHaber-erzurum-cape-town-kardes-sehir-projesi/29/291677.html>
- <https://www.news.uct.ac.za/article/-2017-03-22-simplistic-racial-constructions-and-mistaken-assumptions>
- https://www.youtube.com/watch?v=7BIDSBD5s_U

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), II/2 (2017), s. 121-139

OSMANLI-ETİYOPYA İLİŞKİLERİ ARAŞTIRMALARINDA BİRİNCİL KAYNAKLARIN ÖNEMİ

Sümeyye DOĞAN*

Özet

Etiyopya, Osmanlı Devleti'nin Afrika kıtasında 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar yaklaşık dört yüzyıl ilgi duyduğu bir coğrafyadır. Bu kadar uzun bir süre Osmanlı'nın gündeminde kalan bu bölgenin tarihini ve bu süre zarfında Osmanlılar ve Hristiyan-Etiyopya İmparatorluğu arasında cereyan eden olayları en ince ayrıntısına kadar bilmek, bu alanda çalışmalar yapan araştırmacılar için büyük önem taşımaktadır. Tüm ikincil kaynakların çıkış noktasını oluşturan birincil kaynaklar bu tarz çalışmaların vazgeçilmez unsurlarıdır. Osmanlı-Etiyopya ilişkileri bağlamında mevcut birincil kaynaklar temel olarak Osmanlı arşiv dokümanları, Etiyopya kraliyet kronikleri (*Ethiopian royal chronicles*) ve döneme ait bazı seyahatnamelerdir. Ancak günümüze kadar gerek ülkemizde gerekse Batı'da Osmanlı-Etiyopya ilişkileri üzerine yapılan araştırmalarda – birkaç istisna hariç – Osmanlı arşiv dokümanları yeterince araştırılmamıştır. Bununla beraber ülkemizde yürütülen çalışmalarda ise Etiyopya birincil kaynakları büyük oranda ihmal edilmiştir. Bu bağlamda Etiyopya kraliyet kronikleri ve Osmanlı arşiv dokümanları ışığında yapılacak olan yeni çalışmalar bu alandaki tarih araştırmalarına yeni bir soluk getirecektir.

Anahtar Kelimeler: Etiyopya, Etiyopya kraliyet kronikleri, Osmanlı Devleti, Osmanlı arşiv dokümanları, birincil kaynaklar, tariyografi, Habeş Eyaleti.

* Doktora Adayı, Hamburg Üniversitesi, Asya-Afrika-Enstitüsü, Etiyopya ve İran Bilimleri, sumeyyedogan@gmx.de

IMPORTANCE OF PRIMARY SOURCES IN THE RESEARCH OF OTTOMAN AND ETHIOPIAN RELATIONS

Abstract

Ethiopia, a country located in the Horn of Africa, attracted the attention of the Ottoman Empire during his presence in Africa between XVI. and early XX. Centuries. Since it has been such a long period on the agenda of the Ottoman Empire, nowadays it is important to reveal the entire history of the relations between the Ottomans and the Ethiopians. In this context primary sources such as the Ottoman archive documents, Ethiopian royal chronicles and contemporaneous travel books, which are fundemantal as secondary sources, are the most important research means to achieve this goal. However, the Ottoman archive documents concerning the Ottoman and Ethiopian relations have been – with few exceptions – neglected both in Turkish and Western studies until today. At the same time Ethiopian primary sources were omitted in Turkish studies as well. In this sence, studies conducted in consideration of Ottoman archive documents and Ethiopian royal chronicles would bring new facts to light about the historical perspective of the relation between both countries.

Keywords: Ethiopia, Ethiopian royal chronicles, Ottoman Empire, Ottoman archive sources, primary sources, historiography, Habesh Eyalet.

Giriş

Etiyopya ile Osmanlı Devleti arasında ilk diplomatik temaslar 19. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. II. Menelik (1889-1913) ve II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde, 1904 yılında Etiyopya'ya gönderilen bir diplomatik heyet bu temasın temel taşı oluşturmaktadır. Bunu, Etiyopya'nın Harar şehrinde 1912 yılında kurulan Türk Konsolosluğu ve 1926 yılında başkent Addis Ababa'da kurulan Türk Büyükelçiliği takip etmiştir. Etiyopya'nın başkentinde kurulan bu Türk Büyükelçiliği aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Sahra-Altı Afrika'da kurduğu ilk yerleşik büyükelçilik olma özelliğini taşımaktadır. 1933 yılında Türkiye'de kurulan Etiyopya Büyükelçiliği ise 1984 yılında Etiyopya'da hâkim olan komünist Derg Rejimi'nin (1974-1987) baskıları sonucunda kapatılmış ve yeniden açılması ancak 2006 yılında mümkün olmuştur. Hâlihazırda yürütülen ekonomik ilişkilerin yanı sıra 2003 yılından bu yana Etiyopya ve Türkiye arasında düzenli olarak karşılıklı fikir alışverişleri ve bilgilendirme toplantıları gerçekleştirilmektedir.

Diplomatik ilişkileri bir kenara bırakacak olursak, Etiyopya ve Osmanlı arasındaki ilk fiili temasın 16. yüzyılda başladığını görürüz. Bu temas Osmanlı Devleti'nin Etiyopya topraklarında *Habeş Eyaleti*'ni kurmasıyla gerçekleşmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin henüz *Habeş Eyaleti* tesis edilmeden önce de Etiyopya'daki Müslümanların sorunlarıyla ilgilendiği ve gerektiği durumlarda maddi destekte bulunduğu bilinmektedir. Örneğin Etiyopya'daki ilk Müslüman devleti olan Evfat Emirliği'nin (1285-1415) yıkılmasının ardından 15. yüzyılda kurulan Zeyla Emirliği, 16. yüzyıldan itibaren Etiyopya İmparatorluğu'na karşı sürdürdüğü savaşlarda Osmanlı Devleti'nden askeri yardım almıştır (Kavas, 1997: 107).

Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nin yanı sıra Yemen ve Etiyopya, Osmanlı Devleti için önemli jeo-stratejik konumlara sahiplerdi. Özellikle Hint Okyanusu'nun kuzey-batı kolu olarak kabul edilen Kızıldeniz büyük önem teşkil etmekteydi. Afrika ve Asya kıtaları arasında sağladığı ulaşım yolu nedeniyle eski zamanlardan bu yana bu havza, Osmanlı Devleti ve Portekiz gibi dönemin süper güçleri arasında her daim bir rekabet ortamı oluşturmaktaydı. Bu nedenle ismi geçen iki süper gücün de ana hedefi, bu bölgeleri egemenlikleri altına almaktı. 16. yüzyılın başlarından itibaren söz konusu bölgelerde bir yayılma politikası izleyen Portekiz, Osmanlı Devleti'nin bu yerlerdeki en büyük rakibi olagelmişti. Portekizlilerin

Osmanlı Devleti için Kuzey-Doğu Afrika'da tehlike teşkil etmeleri üzerine o ana kadar Avrupa'da bir yayılma politikası izleyen Osmanlı, aynı hedeflerini Afrika kıtasına da taşımıştır. 16. yüzyıldan itibaren Kızıldeniz'in her iki sahil şeridinde uzanan bölgeleri ve burada yaşayan Müslümanları kendi hakimiyeti altına alan ve koruyan Osmanlı – her ne kadar buaradaki hakimiyeti zaman zaman zayıflasa da – 20. yüzyılın başlarına kadar bu bölgelerle olan münasebetini sürdürmüştür (Kavas, 2001: 3).

Osmanlı tarihiyle uğraşan Batılı araştırmacılar Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş toprakları üç kısma ayırır: Osmanlı Avrupası, Osmanlı Asya'sı ve Osmanlı Afrika'sı (Kavas, 2000: 248). Bahsi geçen ilk iki bölge her açıdan yeterince araştırılmış ve hakkında yeterli çalışma yapılmışken, Afrika'da Osmanlı tesiri altında kalmış topraklar hakkında yapılmış çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu bölgeler arasında Osmanlı Devleti ile temas halinde olup hakkında yeteri kadar araştırma ve çalışma yapılmamış bir bölge de Osmanlı'nın Etiyopya topraklarında tesis ettiği *Habeş Eyaleti*'dir.

Habeş Eyaleti, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Sevâkin ve Zeyla arasında günümüz Cibuti, Eritre, Etiyopya, Sudan ve Somali'nin bazı bölgelerini kapsayan bir Osmanlı eyaleti idi. Ancak 1560-1578 yılları arasında en geniş sınırlarına ulaşan (Orhonlu, 1996a: 365) *Habeş Eyaleti*'nin kesin sınırlarını belirlemek konusunda halen görüş ayrılıkları mevcuttur (Lesure, 1976: 199). *Habeş Eyaleti*'nin kurulmasıyla birlikte gelişen ve şekillenen Osmanlı-Etiyopya ilişkileri hakkında birçok yazılı kaynaktan bilgi almak mümkündür. Bu kaynakların başında *Habeş Eyaleti*'ni ziyaret eden seyyahların seyahatnameleri, Etiyopya kraliyet kronikleri (*Ethiopian royal chronicles*), Osmanlı arşiv dokümanları ve Portekiz belgeleri gelmektedir.

1. Osmanlı-Etiyopya İlişkilerine Dair Mevcut Birincil Kaynaklar

Osmanlı-Etiyopya ilişkilerine dair hâlihazırda mevcut kaynaklar birincil ve ikincil kaynaklar olarak ikiye ayrılmaktadır. Birincil kaynaklar arasında Osmanlı ve Etiyopya'nın ilk temaslarına değinen Etiyopya kraliyet kronikleri ve Osmanlı ve Portekiz arşiv dokümanlarının yanı sıra birçok seyahatname mevcuttur. Çoğu Batılı seyyahlara ait seyahatnameler bu alanda yapılacak araştırmalar için önemli birer kaynak teşkil etmektedir.

Bir Portekizli misyoner ve seyyah olan F. Alvares'in (Alvares, 1961) seyahatnamesi bu alanda önemli bir yere sahip çalışmalardan birini oluşturmaktadır. 15. yüzyıldan itibaren Portekiz, gerek Etiyopya gerekse Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na sahili olan bölgelerde aktif bir rol oynamıştır. F. Alvares'in bu seyahatnamesi Etiyopya ve çevre bölgelerde bu dönemlerdeki siyasi, dini ve ticari durumu Portekiz bakış açısıyla günümüze aktarmaktadır. Bir başka önemli Portekiz seyahatnamesi ise *The Book of Duarte Barbosa*'dır (Barbosa, 1918-1921). Bahsi geçen bu iki seyahatname, özellikle ilk Osmanlı-Etiyopya temasının başlama tarihinin öncesi hakkında bilgi vermektedir. Bir başka misyoner olan M. de Almeida'nın (Beckingham&Huntingford, 1954) 1593-1646 yılları arasındaki Etiyopya hakkında bilgiler verdiği eseri aynı zamanda Etiyopya'daki Osmanlı varlığı hakkında da çeşitli bilgiler sunmaktadır. Yemen asıllı Hasan İbn-Ahmad al-Haymi'nin (Hasan İbn-Ahmad al-Haymi, 1898) İmparator Fasilades (1632-1667) döneminde sefir olarak Etiyopya'ya gönderilmesinin ardından kaleme aldığı sefaretnamesi ise 1647-1649 yılları arasında Etiyopya, Osmanlı ve Yemen arasındaki ilişkiler hakkında bilgi vermektedir. Söz konusu döneme dair tek bir Türk seyyahın -Evliya Çelebi'nin- seyahatnamesi (Evliya Çelebi, 1938) mevcuttur. 17. yüzyılda yaşamış olan Evliya Çelebi'nin kaleme aldığı bu uzun seyahatname günümüzde Latin alfabesiyle basılmıştır. Bu seyahatnamenin bir kısmında Evliya Çelebi; Mısır, Sudan ve Etiyopya'ya yaptığı yolculuğundan bahsetmektedir.

Birincil kaynaklara kıyasla konuyla ilgili ikincil kaynakların oranı daha fazladır. Birçok Batılı yazarın yanı sıra, konuyla ilgili çalışmalar yapmış araştırmacılardan bazıları Cengiz Orhonlu, Ahmet Kavas ve Salih Özbaran'dır.

2. Osmanlı ve Etiyopya Birincil Kaynaklarının Önemi

Geçmiş bilip anlamadan günümüz olaylarını çözümlenmenin mümkün olmayacağı herkes tarafından kabul gören bir gerçek. Kraliyet kronikleri, el yazmaları ve arşiv dokümanlarının yanı sıra sözlü edebiyat da, tarihe yön veren önemli hadiselerin günümüze taşınması ve anlaşılması için vazgeçilmez kaynaklardır. Sahip olduğumuz tüm ikincil kaynakların çıkışı noktasını bugüne kadar ulaşılabilen birincil kaynaklar oluşturmaktadır. Osmanlı ve Etiyopya'nın 16-19. yüzyılları arasındaki temasları ve

ilişkilerinin aktarıldığı tüm çalışmaların temel kaynağı da bu tarz birincil kaynaklardır.

Etiyopya birincil kaynakları konuyla ilgili birçok bilgi sunmaktadır. Bu mevcut bilgilerin büyük kısmına Etiyopya kraliyet kroniklerinden ulaşılmıştır. Konu ile ilişkili kraliyet kroniklerinin çoğu orijinal dilinden farklı dillere tercüme edilmiş ve bir kısmı yayınlanmıştır. Döneme dair barındırdıkları bilgiler, bu alanda çalışan araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Ancak Osmanlı arşiv dokümanları hakkında aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Gerek ülkemizde gerekse Batı'da, Osmanlı ve Afrika çalışmalarının yürütüldüğü üniversitelerde Osmanlı Afrika'sı üzerine yeterli araştırma yapılmamıştır. Osmanlı ve Etiyopya ilişkilerine dair geniş kapsamlı bir kronoloji çalışması yapabilmek için gerek Osmanlı'nın gerekse Etiyopya'nın birincil kaynaklarını tüm detaylarıyla incelemek gerekmektedir. Özellikle bugüne kadar hak ettiği önemi görmemiş olan Osmanlı arşiv dokümanlarının bu alanda önemi büyüktür. *L'Islam Noir* isimli kitabında bu konuya değinen Vincent-Mansour Monteil, bugüne kadar incelenmemiş Osmanlı arşiv dokümanları ışığında, Osmanlı etkisi altında kalmış Afrika ülkelerinin yazılı tarihlerine dair günümüze dek eksik kalmış birçok bilginin aydınlığa kavuşacağını ifade etmektedir (Monteil, 1980: 28).

3. Etiyopya Yerli Yazılı Kaynakları

Osmanlı, Etiyopya tarihinde önemli bir yer teşkil etmektedir. 16-19. yüzyılları arasında Etiyopya'da varlık gösteren Osmanlı, özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda ülkenin geleceğini etkileyen birçok olaya imza atmıştır. Tüm bu olayları tarihi perspektiften anlayıp değerlendirebilmek için döneme ait Osmanlı ve Etiyopya birincil kaynaklarını yakından incelemek gerekmektedir. Etiyopya'nın yazılı tarih kaynakları bu hususta önemli bilgiler sunmaktadır.

Zengin Etiyopya kültürünün en dikkat çekici ve önemli özelliklerinden biri geniş historiyografisidir. Etiyopya historiyografisinin sunduğu çok sayıda kaynak, tarih yazımı için kullanılacak yazılı belgelere dayanan bilgilerin yanı sıra önemli edebi eserlerden oluşmaktadır (Fiaccadori, 2007: 40). Ülkenin ilk yazılı tarih belgeleri olan kraliyet yazıtları Aksum Krallığı dönemine dayanmaktadır. Etiyopya birincil kaynakları arasında önemli bir yere sahip olan ve 14. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar her

dönemin kralının hayatını anlatan kraliyet kroniklerinin ilki ise Solomon Hanedanlığı döneminde kaleme alınmıştır. Bu kraliyet kronikleri kaleme alındıkları dönemde yerel dilde *tarik* (terc.: tarih) veya *zena* (terc.: anlatı, tebliğ) olarak adlandırılmıştır (Fiaccadori, 2007: 41). Kraliyet kronikleri birkaç istisna dışında Ge'ez¹ dilinde yazılmıştır.

Bu kroniklerin kaleme alınması, bizzat dönem krallarının emriyle veya ölümlerinin ardından tahta geçen haleflerinin talimatı ile gerçekleşmiştir (Gebreyes Beyene, 2016: 5). Kroniklerin yazarları dönemin kralı tarafından eğitilmiş, saray hayatının içinden gelen, Ge'ez diline çok iyi hakim ve ileri derecede kilise eğitimi almış kişiler arasından seçilmiştir (Gebreyes Beyene, 2016: 5). Kronik yazarlarının kaleme aldıkları kraliyet kronikleri bizzat kralın gözetimi ve kontrolü altında yazılmıştır. Aynı zamanda bu yazarlar 17. yüzyıldan itibaren, kaleme aldıkları kroniklerde kendi kimlikleri hakkında da bilgiler vermektedir (Pankhurst, 1967: xii). 18. yüzyılın sonlarında ise, Hristiyan-Etiyopya İmparatorluğu'nun idari meselelerinde gerçekleşen bazı değişiklikler üzerine -her ne kadar sayıları fazla olmasa da- saraydan bağımsız kronik yazarları görülmeye başlamıştır. Saraydan bağımsız olmaları bu kronik yazarlarına dönemin kralını ve tarihi olayları özgür şekilde analiz etme ve hatta eleştirme imkanı sağlamıştır (Gebreyes Beyene, 2016: 7).

Bu tarz yazılı anlatımların oluşturulmasındaki ana hedef dönem krallarının hatıralarını gelecek nesillere aktarmak ve unutulmalarının önüne geçmektir. Aynı zamanda bu *tariklerin* oluştuğu dönemlerde ülkeye, kralın dünya üzerindeki insanları yönetmesi için Tanrı tarafından seçilmiş biri olduğu inancı hakimdi. Krallar da yazdırdıkları bu kraliyet hikayeleri ile Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olduklarını ve insanları ilahi bir güçle yönettikleri inancını meşrulaştırma imkanı elde etmişlerdir.² Buradan anlaşılacağı üzere kraliyet kroniklerinde kralların Hristiyan kimlikleri ön plandadır ve hatta bazı kısımlarda bu krallar Hristiyan azizler ve meleklerle kıyaslanmaktadır (Gebreyes Beyene, 2016: 9).

Ancak zamanla bu kronikler çok daha önemli bir gayeye hizmet ederek tarihçilerin geçmişe yönelik çalışmaları için temel kaynakları oluşturmaya

¹ Ge'ez 19. yüzyıla kadar Etiyopya'nın yazı dili olarak kullanılmıştır.

² R.K.P. Pankhurst "Fear God, Honor the King: The use of Biblical Allusion in Ethiopian Historical Literature" başlıklı iki bölümden oluşan makalesinde bu konuya detaylı bir şekilde değinmiştir (Pankhurst, 1986: 11-30, 1987: 25-88).

başlamışlardır. Çünkü bu kronikler ait oldukları kralların sadece kişisel hayatları hakkında değil, onların yönettikleri savaşlar, gerçekleştirdikleri seferler, kurdukları yeni şehirler, inşa ettikleri kilise ve manastırlar, yaşadıkları din ve mezhep çatışmaları -ki bu tarz mezhep çatışmaları ve dini konular Hristiyanlığın çok önemli bir yere sahip olduğu Etiyopya tarihi için vazgeçilmez konulardır-, devlet adamlarının atanması veya azledilmesinin yanı sıra hükümlerinin sırasında yaşanan birçok sosyo-ekonomik sorun, salgın hastalıklar ve kuraklık dönemleri v.b. konular hakkında yer yer detaylı bilgiler sunmaktadır. Her ne kadar hepsi kendi aralarında sundukları bilgi ve tarihi önem açısından çeşitlilik arz etse de, mevcut Etiyopya kraliyet kronikleri, Etiyopya üzerine yapılan tarih çalışmalarının bel kemiğini oluşturmaktadır. Osmanlı-Etiyopya ilişkilerine dair bilgi ihtiva eden kraliyet kronikleri ise başlıca şunlardır: Kısa Kronik (*Short Chronicle*), İmparator Gelavdevos Kroniği, İmparator Minas Kroniği, İmparator Sarsa Dengel Kroniği, İmparator Susenyos Kroniği ve İmparator Fasilades Kroniği.

Bilinen ilk *tarik* Amda Seyon I (1314-1344) Kroniği'dir. Burada Kral Amda Seyon'un güneydeki Müslüman devletlere karşı gerçekleştirdiği ve başarıyla sonuçlanan seferlerine geniş yer verilmiştir. Günümüze ulaşan ikinci bilinen *tarik* ise 15. yüzyıldan olup kral Zara Yakob'un (1434-1468) idari işlerini ön plana çıkarmaktadır. Bu *tarikin* birkaç farklı yazar tarafından kaleme alındığı düşünülmektedir (Fiaccadori, 2007: 41).

16. yüzyıla gelindiğinde ise kralların kendi kraliyet hikayelerinin başına selefleri olan kralların yazılı hikayelerinden toplanan bilgiler de eklenmiştir. Bunun için ilk örnek İmparator Lebna Dengel (1508-1540) Kroniği'dir. Ön bilgilendirme olarak kabul edilebilecek bu kayıt tarzına İmparator Lebna Dengel'den sonra kaleme alınan pek çok kraliyet kroniğinde rastlamak mümkündür. Lebna Dengel Kroniği çok geniş kapsamlı olmakla beraber yoğunlukla imparatorla ilgili olumlu bilgileri barındırmaktadır. Kroniğin yazıldığı tarihlerde Etiyopya Müslümanlarının lideri ve Osmanlı Devleti tarafından Habeş Hakimi olarak tanınan (Kavas, 1997: 108) Ahmed b. İbrahim el-Gazi'nin (1525-1543) ordularıyla birlikte Etiyopya topraklarında yayılmasına ve Lebna Dengel'in ölümüne dair bilgilere rastlamak mümkün değildir (Fiaccadori, 2007: 42).

Kraliyet kroniklerinin büyük bir kısmı kralların hayatta oldukları dönemde yazılmış ve kralın ölümüyle birlikte yarım kalmıştır. Küçük

bir kısmı ise cereyan eden tarihi olaylardan uzun yıllar sonra yazılmıştır. İmparator Gelavdevos Kroniği kralın ölümünün ardından tamamlanan örneklerden biridir. Gelavdevos'un (1540-1559) kraliyet hikayesi ölüm yıldönümüne yakın bir tarihte -2 Nisan 1560'da- takdis edici ve övgü yüklü coşkulu ifadelerle sonlandırılmıştır (Fiaccadori, 2007: 42). Halefi olan İmparator Minas'ın (1559-1563) hikayesi de Minas hakkında benzer övgü ve takdir edici ifadeler barındırır da İmparator Gelavdevos Kroniği'ne kıyasla daha seküler bir dile sahiptir (Fiaccadori, 2007: 42).

17. yüzyıldan itibaren kaleme alınan kralların hayat hikayeleri içerik ve usul açısından "kraliyet kroniği" tabirine en uygun olan kroniklerdir. Bu yüzyıldan itibaren yazarlar kaleme aldıkları kroniklerde naklettikleri olayların hangi yıl gerçekleştiğine ve bunların kronolojik sıralamasına büyük önem göstermiştir. İmparator Susenyos (1606-632) Kroniği bunun için iyi bir örnektir.

Ancak Etiyopya historiografisi yalnızca kraliyet kronikleriyle sınırlı değildir. Kilise ve manastır bünyesinde yazılmış (*monastic historiography*) birçok eser de ülkenin tarihine ışık tutmaktadır. 16. yüzyılda yaşamış olan keşiş Bahrey tarafından kaleme alınan "Galla³ Tarihi" (*zenabu legalla⁴*) *monastic historiography* için iyi bir örnektir. Bahrey eserinde, geçmişte Galla günümüzde ise Oromolar olarak bilinen bu etnik grubun iç yapısı, Etiyopyalılara karşı yürüttükleri savaşlar ve galibiyetlerinin yanı sıra iki taraf arasındaki farklılıklar hakkında bilgiler aktarmaktadır. Bu tarihi eser 16. yüzyılın ikinci yarısında kuzey Etiyopya topraklarının neredeyse yarısını ele geçiren Oromolar hakkında bilgi sahibi olmak için çok önemli bir kaynaktır ve Etiyopya tarihi açısından önemli bir yere sahiptir (İshikawa, 2011: 1-12).

Yukarıda bahsi geçen kraliyet kronikleri yakından incelendiği takdirde, birçok yerde Türkler ile Etiyopya İmparatorluğu arasında cereyan eden

³ Günümüzde Oromolar olarak bilinen bir etnik grup. 16. yüzyılın başından itibaren günümüz Etiyopya'nın güneyinden büyük gruplar halinde ülkenin orta ve kuzey-batı dağlık bölgelerine doğru Etiyopya İmparatorluğu'na karşı savaşarak göç eden Oromolar şuan Etiyopya'nın en büyük etnik grubu olup, Etiyopya topraklarının yanı sıra Kenya'nın kuzeyinde yaşamaktadır.

⁴ *Zenabu legalla* "Historia Gentis Gallia" başlığı altında *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium / Scriptores Aethiopic* serisinin edisyonu C. Conti Rossini tarafından yapılan *Historia Regis Sarsa Dengel (Melek Seged)* başlıklı cildinde mevcuttur.

savaşlar ve benzer konular hakkında detaylı bilgiye rastlamak mümkündür. Bu makalede söz konusu kroniklerden birkaçına değinilecektir.

3.1. İmparator Gelavdevos Kroniği

Babası Lebna Dengel'den sonra tahta çıkan İmparator Gelavdevos, adından en çok Etiyopya Müslümanlarının lideri Ahmed b. İbrahim el-Gazi ile yaptığı savaşlarla söz ettirmiştir. Bunun yanı sıra Türklerin Etiyopya'daki fiili varlıkları Gelavdevos'un hükümranlılığı döneminde vuku bulmuştur. Bu nedenle ismi geçen imparatorlar arasında özellikle Gelavdevos'un kroniği Osmanlı-Etiyopya ilişkilerinin başlangıcı açısından birçok bilgi barındırmaktadır. Etiyopya'nın yazılı kaynaklarında Türkler ilk olarak Gelavdevos Kroniği'nde anılmaktadır. Burada "Levantenler"⁵ olarak adlandırılan Türklerin, İmparator Gelavdevos'un on yedinci hükümranlılık yılında ülkenin sahil kısımlarından karaya çıktıkları ve denize kıyısı olan pek çok bölgeyi kontrolleri altına aldıklarından bahsedilmektedir. Bu olay Gelavdevos'un kroniğinde şu şekilde geçmektedir:

"Namı yüce kral Gelavdevos'un 17. hükümranlılık yılında Etiyopya topraklarına geldiler. Levanten denilen Yafet'in⁶ çocukları denizden karaya çıktılar ve Etiyopya topraklarından denize kıyısı olan bazı toprakları ele geçirdiler." (Conzelman, 1895: 62-63)

Verilen bu bilgiyi takiben kronik yazarı, Gelavdevos'un on yedinci hükümranlılık yılında iki büyük sorunla başa çıkmak zorunda kaldığından bahsetmektedir. Bunların ilki Türklerin Etiyopya topraklarına ayak basmasıyla yaklaşık aynı dönemde Etiyopya'ya gelen *frenk* (yani Portekiz) âlimleri ile arasında yaşanan itikadi sorunlar (Conzelman, 1895: 63), ikincisi ise Türklerin Etiyopya'daki varlıkları ve onları ülkesinden uzaklaştırmak için verdiği mücadeledir ki bu onu bir hayli yıpratmıştır.

Yukarıda tercümesi verilen bölümden sonra gelen bölümde ise *Habeş Eyaleti*'nin kurucusu ve ilk beylerbeyi olan Özdemiş Paşa'nın (1555-1559/60) ismi ilk kez Etiyopya kaynaklarında geçmektedir.⁷ Özdemiş

⁵ İtalya'nın doğusunda kalan, özellikle Türkiye'nin güneyinden Sina'ya kadar uzanan sahil şeridini kapsayan Akdeniz bölgesi ülkelerinde yaşayanlara verilen isim.

⁶ Hz. Nuh'un oğullarından biri olan Yafet, Avrupa ve Anadolu halklarının atası olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Türkler Gelavdevos Kroniği'nde "Yafet'in çocukları" diye tanımlanmaktadır.

⁷ Özdemiş Paşa ismi İmparator Gelavdevos Kroniği'nde *Uzdemer*, İmparator Minas Kroniği'nde *Isdemur* ve Kısa Kronik'te *Zemur* olarak geçmektedir.

Paşa burada Debre Damo Manastırı'nın⁸ yıkılması ve oradaki azizlerin öldürülmesi olayıyla bağlantılı olarak anılmaktadır. Aynı zamanda sözkonusu bu bölümde Özdemir Paşa ve askerlerinin Debre Damo'ya gerçekleştirdikleri harekâtın ve galibiyetlerinin Gelavdevos'u derinden etkilediğinden bahsedilmektedir. Hristiyan-Etiyopya İmparatorluğu için büyük önem taşıyan bu manastırın yıkılışı Gelavdevos'un moralini çok bozmuştur.

Verilen bu bilgilerin ardından kronik yazarı, Özdemir Paşa ve askerlerinin Tigre bölgesinin bazı kısımlarına gerçekleştirdikleri harekâttan ve bu harekâta karşı koyan Tigre halkının direnişi sonucunda Türklerin bu bölgede birçok kayıplar verdiğinden bahsetmektedir. Özdemir Paşa'nın bu ilk yenilgisinin yanı sıra ikinci yenilgisi de İmparator Gelavdevos Kroniği'nde detaylı bir şekilde yer bulmaktadır. Bu ikinci yenilgi – günümüzde Eritre sınırları içinde bulunan – Debarva'da gerçekleşmiştir. Etiyopya ordularıyla Debarva'da çatışan Özdemir Paşa'nın buradaki askeri yenilgisinin yanında, aynı bölgede bir kalede sakladığı tüm hazinelerine Gelavdevos tarafından el konulduğu aktarılmaktadır. Gelavdevos'un el koyduğu bu hazinelerin içinde Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) bir portresinin de bulunduğu bildirilmektedir (Conzelman, 1895: .168).

3.2. İmparator Minas Kroniği

Gelavdevos'un kardeşi olan Minas, 1559 yılından, öldüğü 1563 yılına kadar Etiyopya İmparatorluğu'na hâkim olmuştur. Minas, Etiyopya İmparatorluğu'nun Etiyopya Müslümanlarının lideri Ahmed b. İbrahim el-Gazi ve ordusu ile girdiği bir çatışmada henüz küçük bir çocukken Müslümanların eline esir düşmüştür. Kraliyet ailesinden gelmesi sebebiyle “değerli” bir esir olarak kabul edilen Minas, Müslümanların elinde esir kaldığı sürece iyi muamele görmüş ve diğer savaş esirleri gibi hadım edilmemiştir (Pereira, 1888: 18). Esir düştükten kısa bir süre sonra Minas, Ahmed b. İbrahim el-Gazi tarafından Yemen'deki Zebid sancağının pašasına hediye olarak verilmiştir. Ahmed b. İbrahim el-Gazi'nin bunu yapmasındaki neden, orduları ile Etiyopya İmparatorluğu'na karşı

⁸ Etiyopya'nın en eski ve önemli manastırlarından biridir. Ülkenin kuzeyinde, doğu Tigray bölgesinde bulunmaktadır. Dik kayalıkların üzerine kurulmuş olan bu manastıra ulaşım ancak iplerle tırmanarak mümkündür.

sürdürdüğü savaşlarda Zebid paşasından askeri destek ummasıdır (Pereira, 1888: 17-18).

1543 yılında günümüz Etiyopya'sında Tana Gölü'nün doğusunda yer alan Veyna Dega'da yapılan savaş esnasında Ahmed b. İbrahim el-Gazi'nin oğlu, Gelavdevos tarafından esir alınmıştır. Ahmed b. İbrahim el-Gazi'nin oğlunu Gelavdevos'un elinden kurtarmak için Müslümanlar esir takası teklif etmişler, bu da esir tutulan Minas'ın yeniden ailesine dönmesine vesile olmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda Zebid Paşası, takas işleminin gerçekleşmesi için Kanuni Sultan Süleyman'la irtibata geçerek izin istemiştir. Sultan Süleyman'ın izni üzerine takas gerçekleşmiş (Pereira, 1888: 22) ve Minas, ailesi tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmış ve Gelavdevos'un ardından tahta geçmiştir. Minas, gençliğinin bir kısmını Müslümanlar arasında geçirmiş olmasından dolayı, krallığı boyunca karşıtları tarafından esaret altında bulunduğu dönemde Müslümanlığı seçmiş olmakla suçlanmıştır.

Minas'ın kroniğinde, 20 Nisan 1562'de (Orhonlu, 1996: 50) Tigray'ın güney-doğusunda bulunan Enderta bölgesinde Türklerle girdiği bir çatışmadan bahsedilmektedir (Pereira, 1888: 32). Ancak burada kronik yazarı bir hata yaparak Minas'ın bu bölgede dönemin beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa (1560-1567) yerine bahsi geçen tarihte ölmüş bulunan babası Özdemir Paşa'ya karşı savaştığından bahsetmektedir. Bu konuyla ilgili İmparator Minas Kroniği'nde şu ifadeler yer almaktadır:

“[Minas'ın] yaklaşmakta olduğu haberini alan Yeshak⁹, Paşa ile birlikte Aksum'dan Ede Mekvennen'e doğru yola çıktı ve [iki taraf] Enderta diyarında karşılaştılar. [...] Ancak bugünün galibiyeti Özdemir'e düştü, çünkü savaşan tarafların durumu genellikle böyledir: bazen kazanırlar bazen de yenilgiye uğrarlar. Yenilmez olan yalnızca Tanrı'dır, O'nun imparatorluğu ebedidir ve hakimiyeti nesilden nesile devam eder.” (Pereira, 1888: 32)

⁹ Uzun yıllar Bahır Negaş (bknz.: d.n. 10) olarak görev yapan Yeshak (ö. 1588) Etiyopya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Hristiyan-Etiyopya İmparatorluğu tarafından Bahır Negaş olarak görevlendirilmesine rağmen çoğu kez Etiyopya topraklarında bulunan Portekizler ve Osmanlılar ile işbirliği yaparak kendi çıkarları uğruna Etiyopya kralına karşı savaşmıştır.

3.3. İmparator Sarsa Dengel Kroniği

Minas'ın oğlu olan Sarsa Dengel 1563'den 1597'ye kadar süren imparatorluk döneminde enerjisinin ve zamanının büyük bir çoğunluğunu imparatorluk topraklarına saldıran Oromolar ile Bahr Negaş'ın¹⁰ müttefiki olan ve ülkenin sahil kesimlerindeki nüfuzlarını artırmaya çalışan Türklere karşı savaşarak geçirmiştir. Özellikle Türklerle sürdürdüğü savaşlardaki galibiyetlerine detaylı bir biçimde değinilen kroniğinden bir alıntı şöyledir:

“[...] Bunun üzerine karşıt görüşten biri kalktı ve şöyle dedi: “Kim bugüne dek gözlerin görmediği, kulakların işitmediği bir şeye malik olmuştur ki?” Biz ise ona şöyle cevap verdik: “Silah ve toplarla donanmış Türkleri hangi Etiyopya kralı mağlup etmiştir? Bundan önce Kral Melek Seged'in¹¹ galibiyetlerine benzer bir şey ne görülmüştür ne de duyulmuştur. O, Paşa¹² ve Rumeli'nin yetenekli savaşçılarını yok etmiştir [...]”¹³(Conti Rossini, 1907: 82)

Sarsa Dengel Kroniği'nde dikkat çekici detaylardan biri kronik yazarının Hristiyan-Etiyopya İmparatorluğu ve Türkler ile dönemsel müttefikleri Yeshak arasındaki ilişkilere detaylı bir şekilde değinmesidir. Bunun yanı sıra aynı dönemlerde ülkedeki Yahudiler (Falaşalar) ile sorun yaşayan Sarsa Dengel'in, bu gruba karşı Agav¹⁴ kabilesinden gelen

¹⁰ “Denizler Hakimi” anlamına gelen Bahr Negaş, 18. yüzyıldan önce Etiyopya'nın Kızıldeniz'e yakın bölgelerini ve ticaret yollarını hakimiyeti altında tutan ve Etiyopya Krallığı'na bağlı olan kişiye verilen ünvan idi. Stratejik açıdan önemli bölgeleri idare eden dönemin Bahr Negaş'ı bağımsızlığını ilan etmek için kendi çıkarları uğruna zaman zaman Osmanlılar ile işbirliği yaparak Hristiyan-Etiyopya İmparatorluğu'na karşı savaşmıştır (örn.k.: Yeshak, bkz.: d.n. 9). 18. ve 20. yüzyılları arasında bu görevin içeriği ve kapsadığı görev bölgeleri bir hayli değişmiştir.

¹¹ Sarsa Dengel'in bir diğer adı Melek Seged'dir.

¹² Burada bahsi geçen Osmanlı paşası Ahmed Paşa'dır (1576/77-1579). Etiyopya yerli kaynakları Ahmed Paşa'nın bu savaşta pek çok askeriyile birlikte öldüğünden bahsetmektedir.

¹³ Osmanlı belgeleri bu savaştan “Ahmed Paşa muharebesi” olarak bahsetmektedir. Cengiz Orhonlu, bu muharebenin gerçekte küçük bir çarpışma olduğunu ancak Etiyopya yerli kaynaklarının bunu büyük bir çarpışma gibi aktardıklarını yazmaktadır. Ahmed Paşa'nın, Osmanlı belgelerinde detaylı bir şekilde yer bulan bu savaş esnasında mı yoksa aldığı yaralar sonucu daha sonradan mı öldüğü bilinmemektedir. Orhonlu, 1996: 58-59.

¹⁴ Etiyopya'nın kuzeyindeki Mareb nehrinden güneyindeki Cemna nehrine uzanan dağlık bölgede yaşamış, günümüzde ise Etiyopya ve Eritre'de yaşayan bir etnik grup.

savaşçılar ve Türk askerlerinden de faydalandığı ve bunların Etiyopya ordusunda Yahudilere karşı savaştıklarından bahsedilmektedir:

“Tanrı [imparatorun] yorgunluğunu ve kalbinin içini ve düşmanı olan Yahudilerden intikam alma duygularını gördükten sonra çok cesur olan Türklerin ve Agavların kalbine büyük bir servet düşkünlüğü verdi ve onlara şöyle söylemelerini ilham etti: “Allah’ın bize ilham ettiği gibi Amba’ya¹⁵ tırmanıp [içerideki Yahudilerin] hile yoluyla dışarı çıkmalarını sağlarsak bize ne verirsiniz?” İmparator Türklere şöyle dedi: “Size altın vereceğim.” Çünkü onlar altını çok seviyorlar.” (Conti Rossini, 1907: 106)

Bu bilgilerden yola çıkarak, bu dönemde Etiyopya İmparatorluğu ile ülkede bulunan Osmanlılar arasında bir nevi barış ortamının sağlandığı düşünülebilir. Yukarıda tercümesi verilen bölümde dikkat çeken husus, Türk askerlerinin Etiyopya ordusuna, düşmanlarına karşı savaşta para karşılığı yardım teklif etmeleridir. Bu konuyla ilgili incelenmiş Osmanlı belgelerinde bugüne dek böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Bununla beraber, *Habeş Eyaleti* beylerbeyinin onayı olmadan Türk askerlerinin para karşılığı Etiyopya ordusu saflarında yer alamayacağı göz önünde bulundurulursa, bu tarz bir yardım teklifinin Türklere gelmiş olma ihtimalinin düşük olduğu söylenebilir (Orhonlu, 1996: 66). Çünkü -birçok Etiyopya kraliyet kroniğinde de vurgulandığı gibi- dönemin en gelişmiş ateşli silahlarını kullanan ve “yetenekli savaşçılar” olan Türk askerleri Etiyopya imparatoru için başa çıkamadığı iç savaşlarda büyük avantaj sağlayabilecek durumdaydılar.

Ancak bu olaydan kısa bir süre sonra, sağlanan barış sürecinin sona erdiği görülmektedir. 1588 yılında Sarsa Dengel, Türklerin yeniden bir süre önce kaybettikleri Deberva’ya kadar ulaştıklarını öğrenmiş, bunun üzerine harekete geçerek ordularını hazırlamış ve Türklere savaşa girmiştir. Çıkan savaş Hristiyan-Etiyopya İmparatorluğu lehine sonuçlanmıştır. Bu savaşı detaylı olarak aktaran kronik yazarı aynı zamanda o dönemde bir sahil bölgesi olan Hergigo’da (Arkiko) hüküm süren Osmanlı Paşası’nın, yaşadığı hezimetin ardından İmparator Sarsa Dengel’e bir özür mektubu

¹⁵ Amba kelimesi Geez, Amharca ve Tigrinya dillerinde tırmanması zor dağ, birarada olan küçük yerleşim bölgeleri veya askeri karargâh için kullanılmaktadır.

gönderdiğinden bahsetmektedir.¹⁶ Kronikten edinilen bilgiye göre Paşa, Sarsa Dengel'in hakimiyeti altında olan toprakları ele geçirmeye çalıştığı için özür dilemekte ve imparatora sadakat yemininde bulunmaktadır (Conti Rossini, 1907: 136). Sarsa Dengel Kroniği'nden başka herhangi bir birincil kaynakta böyle bir mektubun varlığına dair bir bilgi henüz bulunmamıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Etiyopya'da varlık gösterdiği döneme ait mevcut Etiyopya yerli kaynaklarının büyük çoğunluğu farklı dillere tercüme edilmiş ve konuyla ilgili çalışan araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Ancak bunu aynı döneme ait Osmanlı arşiv dokümanları için söylemek mümkün değildir. Cengiz Orhonlu, 20. yüzyılın ikinci yarısında, ikincil kaynakların yanı sıra araştırma yaptığı yıllarda ulaşabildiği Osmanlı arşiv dokümanlarından da faydalanarak, "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*" isimli bir eser hazırlamıştır. Bu eser, günümüze dek bu minvalde yapılan tek çalışma olarak kalmıştır. Orhonlu'nun konuyla ilgili mevcut arşiv dokümanlarının sadece bir kısmını kullandığını ve bu çalışmanın kaleme alındığı tarihten bu yana yeni birçok arşiv dokümanının ortaya çıktığını göz önünde bulunduracak olursak, Osmanlı Afrikası üzerine yapılan tarih çalışmalarında – daha önce de belirtildiği gibi – halen büyük bir açık olduğunu görürüz. Bu açığın kapatılması ve Etiyopya yerli kaynaklarının ülkenin Osmanlı'yla olan ilişkisine dair sunduğu bilgilerin doğruluğunun araştırılması için, bu arşiv dokümanlarının da gerektiğinde farklı dillere tercüme edilerek araştırmacıların hizmetine sunulması faydalı bir adım olacaktır.

Bu konuyla ilgili Ahmet Kavas, Osmanlı Devleti'nin Etiyopya'daki Müslüman Harar Emirliği ile olan münasebetlerine değindiği makalesinde,

¹⁶ Debarva savaşı Hüdaverdi Paşa (Etiyopya yerli kaynaklarında ismi Kedaverd olarak geçmektedir) (1588/89-1594) zamanında vuku bulmuştur. Sarsa Dengel Kroniği'nde bahsi geçen mektubun gerçekten Hüdaverdi Paşa'ya ait olup olmadığı ise hiçbir kaynakta net bir şekilde ispatlanamamıştır. Cengiz Orhonlu *Habeş Eyaleti* isimli kitabında Richard Pankhurst'un *Firearms in Ethiopia* başlıklı kitabına işaret ederek, "Türklerin" bu savaştan sonra Etiyopya imparatoruna bir özür mektubu ile birlikte değerli hediyeler gönderdiklerinden bahsetmektedir. Ancak bu konuyla ilgili herhangi bir Osmanlı arşiv dokümanından elde edilmiş bir bilgi mevcut değildir.

Osmanlı arşiv dokümanlarının önemine vurgu yaparak şu ifadelere yer vermektedir:

“Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika üzerindeki hâkimiyet merkezi önce Kızıldeniz'deki Sevâkin adası yapıldı, ardından sahildeki Masavva'ya götürüldü ve Habeş Eyaleti buradan idare edildi. Cengiz Orhonlu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti – Habeş Eyaleti (İstanbul 1974) bu konuda yapılan en kıymetli araştırmalardan birisidir. Ancak yaklaşık dört asır ilgi duyulan bir bölgenin tarihinin birkaç farklı çalışma ile aydınlatılmasının imkânsızlığı ortadadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerle yapılacak yeni çalışmalar gerek Doğu Afrikalı tarihçilerin gerekse Avrupalı araştırmacıların ortaya koydukları eserlere büyük katkı sağlayacak, Cengiz Orhonlu'nun eseri gibi bölge tarihine rehberlik edecektir.”
(Kavas, 2001: 444)

KAYNAKÇA

- Alvares, F. (1961). *The Prester John of the Indies: a true Relation of the Lands of the Prester John Being the Narrative of the Portuguese Embassy to Ethiopia in 1520 Written by Father Francisco Alvares*, 1-2, C. F. Beckingham & G. W. B. Huntingford (ed.), The Hakluyt Society, 2/114-115, Cambridge: Publ. for the Hakluyt Soc. at the Univ. Press.
- Barbosa, D. (1918-1921) [Tıpkıbasım: 1967]. *The Book of Duarte Barbosa: an Account of the Countries Bordering on the Indian Ocean and their Inhabitants, Written by Duarte Babosa, and Completed about the Year 1518 a.d.*, 1: *Including the Coasts of East Africa, Arabia, Persia, and Western India as far as the Kingdom of Vijayanagar*; 2: *Including the Coasts of Malabar, Eastern India, Further India, China and the Indian Archipelago*, M. L. Dames (ed., terc.), The Hakluyt Society, 2/44;49, Nendeln/Lichtenstein: Kraus.
- Beckingham C. F. & G. W. B. Huntingford, (ed.). (1954). *Some Records of Ethiopia 1593-1646: Being Extracts from the History of High Ethiopia or Abassia by Manoel de Almeida together with Bahrey's History of the Galla*, The Hakluyt Society, 2/107, London: Hakluyt Society.
- Conti Rossini, C. (ed.). (1907) [Tıpkıbasım: 1961/1962]. *Historia Regis Sarşa Dengel (Malak Sagad)*, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 20, 21, Scriptorum Aethiopicum, 3, 4, Louvain : Imprimerie Orientaliste L. Durbecq, 1907.
- Conzelman, W. E. (ed.). (1895). *Chronique de Galâwdêwos (Claudius) Roi d'Éthiopie: Texte Éthiopien Traduit, Annoté et Précédé d'une Introduction Historique par William El. Conzelman*. Bibliothèque de l'École Pratique des Hautes Études, 4, Paris: Bouillon.
- Evlîya Çelebi (1938). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeş (1672-1680)*, 10, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Fiaccadori, G. (2007). "Historiography, Ethiopian Historiography", *Encyclopaedia Aetiopica*, c. 3, (40-46).
- Gebreyes Beyene, S. (2016). *The Chronicle of King Gälâwdewos (1540-1559): A Critical Edition with Annotated Translation*. Doktora Tezi, Hamburg Üniversitesi, Almanya. <http://ediss.sub.uni-hamburg.de/volltexte/2016/8117/pdf/Dissertation.pdf>

- Hasan İbn-Ahmad al- Haymi (1898). *Zur Geschichte Abessiniens im 17. Jahrhundert: der Gesandtschaftsbericht des Hasan ben Ahmed el-Haimi*, F. E. Peiser (terc.), Berlin: Wolf Peiser Verlag.
- İshikawa, H. (2011). “Northern Ethiopian Historiography during the Second Half of the Solomonic Period (1540-1769)”, *Nilo-Ethiopian Studies*, 16, (1-12).
- Kavas, A. (1997). “Harar”, *TDVİA*, c. 16, (107-109).
- Kavas, A. (2000). “The Dominance and Influence of the Ottoman Empire on the African Continent”, K. Çiçek v.d. (ed.), *The Great Ottoman, Turkish Civilization*, 1, (248-258), Ankara: Yeni Türkiye.
- Kavas, A. (2001). “Osmanlı Devleti'nin Müslüman Harar Emirliği'yle Münasebetleri ve Hıristiyan Habeşistan (Etiyopya) İmparatorluğu ile Yakınlaşmasına Etkisi”, K. Çiçek (ed.), *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, (443-464), Harlem: Sota.
- Lesure, M. (1976). “Les Ottomans et l'Éthiopie”, *Mare Luso-Indicum: l'Océan Indien, les Pays Riverains et les Relation International XVIe - XVIIIe Siècles*, 3, Société d'Histoire de l'Orient, Paris: Soc.
- Monteil, V.-M. (1980). *L'Islam Noir: Une Religion à la Conquête de l'Afrique*, Paris : Éd. du Seuil.
- Orhonlu, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7/175, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Orhonlu, C. (1996a). “Habeş Eyaleti”, *TDVİA*, c. 14, (363-367).
- Pankhurst, R. K. P. (1967). *The Ethiopian Royal Chronicles* Addis Ababa: Oxford University Press.

- Pankhurst, R.K.P. (1986). “Fear God, Honor the King: The use of Biblical Allusion in Ethiopian Historical Literature, 1”, *Northeast African Studies*, 8, (11-30).
- Pankhurst, R.K.P. (1986). “Fear God, Honor the King: The use of Biblical Allusion in Ethiopian Historical Literature, 2”, *Northeast African Studies*, 9, (25-88).
- Pereira, F. M. E. (ed.), (1888). *Zēnā Minās: Historia de Minās `Ademās Sagad Rei de Ethiopia*, Lissabon: Imprensa Nacional.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ, SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS (JMP) YAZIM KURALLARI

1. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde çıkartılan Journal of Medeniyet Politics, hakemli ve uluslararası bir dergi olup 6 ayda bir olmak üzere yılda 2 defa (Haziran ve Aralık aylarında) yayınlanmaktadır. Derginin hakemleri Türkiye'deki ve yurtdışındaki mevcut üniversiteler bünyesindeki öğretim üyeleri arasından makalenin içeriğine uygun olarak ve yayın kurulu tarafından belirlenir.
2. Bu dergide uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, iktisat, işletme ve maliye alanlarında üretilmiş ulusal ve uluslararası nitelikteki bilimsel çalışmalar yayımlanır.
3. Journal of Medeniyet Politics'e gönderilmiş makaleler, daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve yayınlanmak üzere başka bir basılı/elektronik dergiye sunulmamış olmalıdır. Dergiye sunulan ve/veya hakemlik sürecine alınan makalelerin, başka bir dergiye yollanmış olması ve daha önce tıpkı veya benzerinin yayınlanmış olmasının tespiti halinde süreç iptal edilir ve makale yazarı, cezai yaptırıma tabi tutulur.
4. Makaleler MS Word programında ve A4 boyutunda basılabilecek şekilde üç nüsha (bunların iki nüshası isimsiz olmak şartıyla) elektronik ortamda, yazara ait tüm bilgiler (unvanı, çalıştığı kurum, ilgili bölüm ve e-posta adresi) eklenmiş olarak dergi mail adresine (ismus.dergi@medeniyet.edu.tr) gönderilmelidir. E-mail gönderiminin konusu "makale başvurusu" olarak belirtilmelidir.
5. Journal of Medeniyet Politics'in yazım dili Türkçe, İngilizce, Fransızca, Arapça, Almanca ve Rusça'dır.
6. Dergiye gönderilecek makalenin sayfa boşlukları şu şekilde olmalıdır: Üst, alt, sağ ve soldan: 2.5 cm. boşluk bırakılmalıdır. Paragraf aralığı 3 cm. olmalıdır. Satır aralığı 1.5 aralık olmalıdır, karakter olarak Times New Roman 12 punto ile yazılmalıdır.

7. Tüm makaleler; Amerikan Psikoloji Birliği (American Psychological Association, APA) tarafından yayınlanan “The Publication Manual of the American Psychological Association (5th edition), 2001” isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun olarak yazılmalıdır. Ayrıca Word 2007 ve üstü versiyonlarda APA Beşinci Nesil otomatik olarak oluşturulabilmektedir. Bu sistem dışındaki diğer atıf şekilleri kabul edilmemektedir ve yazarlar aksi durumlarda bu değişiklikleri yapmakla yükümlüdür. Bu tür değişikliklerden kaynaklanan gecikmelerden yazar sorumludur. Sayfa altı açıklama dipnotları ise Times New Roman karakterinde ve 10 punto ile yazılmalıdır.
8. Yazarın unvanı ve mensup olduğu kurum ile e-mail bilgisi yazar adına bağlı * dipnot olarak ilk sayfada verilir.
9. Dergi yayın koşulları gereği yayımlanmış her makalenin müellifine dergi nüshasından iki adet gönderilecektir. Hakemlik sürecinden başarıyla geçmiş olan makaleler, derginin basımıyla birlikte soft ortamda sisteme yüklenecektir.
<http://dergipark.gov.tr/ismus>
10. Journal of Medeniyet Politics’e sunulan makaleler öncelikle şekil ve içerik yönünden ön incelemeye tabi tutulmaktadır. Şekil ve içerik olarak uygun bulunan makaleler hakem tayin edilmek üzere yayın kuruluna sunulmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerin hakemlik sürecine girip girmeyeceği en geç 4 hafta içinde sonuçlandırılmaktadır.
11. Yayın Kurulu tarafından incelenen makalelere, uygun bulunduğu takdirde iki kör hakem tayin edilir. Makale için hakemlerden biri red biri kabul kararı vermesi durumunda atanacak üçüncü hakemin vereceği karara göre makalenin yayınlanıp/yayınlanmayacağına karar verilir. Yazar, hakemlerin ileri sürdükleri eleştiri ve değişiklere itiraz etme hakkına sahiptirler. Bu durumlarda son değerlendirme bilim ve yayın kurulu tarafından yapılmaktadır.
12. Hakem/lerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayınlanmasına, rapor çerçevesinde yazar/lar’dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayınlanmamasına karar verilmekte ve bu karar yazar/lar’a bildirilmektedir. İki hakem raporunun olumsuz gelmesi durumunda makale reddedilir.

13. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 15 gün içerisinde yapılarak yayın kuruluna ulaştırılması gerekmektedir. Aksi takdirde makale değerlendirmesi, editörlük olarak süreçten çıkarılacaktır.
14. Gönderilen bütün makalelerin başında, Türkçe başlık, Türkçe öz, İngilizce başlık, İngilizce abstract ile diğer dillerde yazılması durumunda 'makalenin yazıldığı dil' yer almalıdır. Öz kısımları 200 kelimeyi aşmamalıdır. Özlerde; amaç, yöntem, bulgular ve sonuç bilgilerinin yer almasına özen gösterilmelidir.
15. Öz kısımlarının altında anahtar kelimeler (keywords) Türkçe, İngilizce ve 'makalenin yazıldığı dil'de hazırlanmalıdır. Özlerde kısaltma kullanılmamalıdır. Anahtar kelimeler/keywords tercihen alana ait dizinlerden seçilerek verilmelidir.
16. Makaleye ait başlık (title) önce makale orijinal dilinde sonra diğer dilde, 12 punto, büyük harfli, bold ve sayfaya ortalı olarak yazılmalıdır. Öz/abstract başlıkları, 10 punto, ilk harfleri büyük, diğer harfleri küçük, bold ve ortalı olarak yazılmalıdır. Giriş diğer sayfadan başlamalıdır. Çalışma daha önce sunulmuşsa, bir projeden veya tezden üretilmişse vs. makalenin başlığının sonuna (*) dipnotu konularak gerekli açıklama yapılmalıdır.
17. JEL alanına giren makalelerde mutlaka en az bir, en fazla üç adet jel (Journal of Economic Literature) sınıflaması yapılmalıdır. Makalenin konu başlığına göre seçilmesi gereken jel sınıflamaları için <http://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php> adresinden yararlanılabilir. JEL sınıflandırması Türkçe ve İngilizce özet kısmının altında yer alır.
18. Makalede alt orta kısımda olmak üzere sayfa numarası belirtilmelidir.
19. Journal of Medeniyet Politics'e gönderilen makalelerin şekil, grafik ve tabloların derginin belirttiği formata uygun olması gereklidir. Dipnotlar, grafikler ve tablolar olabildiğince atıf yapılan sayfada veya hemen devamında yer almalıdır. Grafik ve tabloların altındaki notlar bu materyalleri ana metne bakmaksızın anlaşılabilir hale getirme amacını taşımamalıdır. Tablo ve şekil başlığı, sayfaya ortalı ve bold olarak yazılmalıdır.

20. Makalede yer verilen her bir ek uygun şekilde kaynakçadan sonra verilmelidir. Başlıkları bold, ilk harfleri büyük harf ve sola dayalı yazılmalıdır.
21. Makalede sayfa altı dipnotu olarak açıklama varsa ve dipnotta herhangi bir kaynağa APA'ya uygun şekilde atıf yapılmışsa, bu kaynak, kaynakçada da belirtilmelidir.
22. Makalelerde Türk Dil Kurumu'nun yazım kılavuzu ve yazım kuralları örnek alınmalıdır. Detaylı bilgi için Türk Dil Kurumu'nun web sayfasına bakınız: www.tdk.gov.tr. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözlükler kullanılmalıdır. Türkçe alışılmamış sözcükler kullanılırken ilk geçtiği yerde yabancı dildeki karşılığı parantez içinde verilebilir.
23. Yabancı dilde gönderilen makalelerin ve Türkçe gönderilen makalelerin, yabancı dilde (İngilizce vd.) yazılmış bölümlerinin, gönderim öncesinde yetkin bir dil kontrolünden geçirilmiş olması gerekmektedir. İçerikten bağımsız olarak, dil yönüyle yetersiz olan makaleler iade/ret edilmektedir. Yazarların bu hususa azami gayret göstermeleri önemlidir.
24. Gönderilen makalelerin içeriğinden ve ortaya konulan görüşlerden tümüyle yazar/ları sorumludur. Ayrıca makale içine eklenecek görseller en az 300 dpi çözünürlükte, JPEG veya TIFF formatında olmalı ve word dosya haricinde ayrıca gönderilmelidir. Kullanılacak tüm görsellerde yayın hakları ile ilgili tüm hususlardan yazar sorumludur.
25. Makale başvuru ve değerlendirme süreçlerine ilişkin tüm iletişim e-mail sistemi ile gerçekleştirilir.
26. Dergide yayınlanması kabul edilen ve yayınlanan yazıların (yazılı ve elektronik ortam) yazarı/ları telif haklarını İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne devretmiş sayılır.